

Zgodovinsko društvo Ormož
Pokrajinski muzej Ptuj Ormož
Občina Ormož

Stanko Vraz 1810 – 1851

Zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva

Ormož, 2010

Stanko Vraz, Zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva

Izdalo: Zgodovinsko društvo Ormož

Zanj: Predsednik Anton Luskovič

Glavna in odgovorna urednica: Manica Hartman

Sourednika: Nevenka Korpič, Franc Krnjak

Lektoriranje: Nadica Granduč

Prevod povzetkov v angleščino: Ana Janžekovič

Grafično oblikovanje in tisk: Aleksander Kelnerič, s. p.

Naklada: 300 izvodov

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Univerzitetna knjižnica Maribor

929Vraz S.(082)

STANKO Vraz : [zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva] / [glavna in odgovorna urednica Manica Hartman ; prevod povzetkov v angleščino Ana Janžekovič]. - Ormož : Zgodovinsko društvo, 2010

ISBN 978-961-269-388-6

1. Hartman, Manica

COBISS.SI-ID 66338561

Na naslovnici: Stanko Vraz

Kazalo

Zahvala	6
Uvodne besede	7
Ivan Fras	9
Genealoška slika Fras – Vraz	
Nevenka Korpič	23
Sličice iz Vrazovega zavičaja	
Zdenka Kresnik	37
Osebnosti, ki so zaznamovale Vrazovo življenje in delo	
Vlasta Stavbar	55
Rokopisna zapuščina Stanka Vraza v Univerzitetni knjižnici Maribor	
Nataša Kolar	75
Narodnostne razmere na Ptuju v prvi polovici 19. stoletja Poskusi narodnega prebujanja	
Franc Krnjak	93
Odnos Vraz – Kočevar	
Saša Radovanovič	101
Pomen imena Maribor	
Bernard Rajh	105
Nekateri vidiki Vrazovega ilirizma	
Janez Cvirn	113
Stanko Vraz in Ljudevit Gaj	
Stane Granda	125
Stanko Vraz v revolucionarnem letu 1848/49	
Miran Puconja	131
Stanko Vraz- kulturni povezovalac med Slovenci in posrednik med slovanskimi narodi	

Zahvala

Pogled na življenje, delo, osebe in dogodke, ki so sooblikovali značaj, razmišljanja in življenjske odločitve Stanka Vraza, so na simpoziju predstavili:

- prof. Ivan Fras, direktor Zgodovinskega arhiva Ptuj,
- kustosinja etnologinja Nevenka Korpič iz Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož,
- prof. Zdenka Kresnik iz Evropskega kulturnega in tehnološkega centra Maribor,
- mag. Vlasta Stavbar, višja bibliotekarska specialistka v Mariborski univerzitetni knjižnici,
- mag. Nataša Kolar, muzejska svetovalka Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož,
- domoznanstvenik Franc Krnjak iz Ormoža,
- prof. zgodovine Saša Radovanović iz Maribora,
- dr. Bernard Rajh, profesor Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru,
- dr. Janez Cvirn, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani,
- dr. Stane Granda, znanstveni svetnik ZRC SAZU,
- dr. Miran Puconja, profesor slovenščine in filozofije na Gimnaziji Franca Miklošiča v Ljutomeru.

Vsem, ki ste si vzeli dragoceni čas in počastili našo slovesnost, iskrena hvala.

Predsednik Zgodovinskega društva Ormož
Tone Luskovič

*Zdaj zamišljen v ta raj strmi; na trnati cesti
zjokano vam, zvun teh, ni oko najšlo cvetic.
Izpoved velikega razočaranja Guliverja med Liliputanci.*

Uvodne misli

Pričujoči zbornik je spominski zapis enemu največjih pripadnikov ilirskega gibanja, ki je v lanskem letu slavil dvestoto obletnico rojstva. Poetu Prlekije Stanku Vrazu sta se Zgodovinsko društvo Ormož in Občina Ormož poklonili s slovesnim odkritjem spominske plošče na njegovi rojstni hiši v Cerovcu in s simpozijem v ormoškem gradu.

Jakob Fras, kot je prvotno ime pesnika Stanka Vraza, bi moral po mnenju mnogih postati največji pesnik, kar jih je dala Prlekija. Ni bil le nadarjen, marveč tudi široko razgledan ilir, prevajalec, zbiratelj ljudskih pesmi in literarni urednik, ki ga je za svojega vzela hrvaška, ne pa tudi domača, slovenska kulturna in literarna zgodovina. V času, v katerem je živel in ustvarjal, ga je namreč večina slovenskih izobražencev zavračala, zato se je preselil v hrvaško prestolnico. Večino Vrazovega rokopisnega gradiva hranita danes Nacionalna i sveučilišna knjižnica v Zagrebu ter Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, osem rokopisov Stanka Vraza pa je v rokopisni zbirki Mariborske univerzitetne knjižnice.

Na svoji ustvarjalni poti je srečal ljudi, ki so ga popolnoma prevzeli, nemalokrat pa je bil med njimi tudi popolnoma nerazumljen. Z nekaterimi je ohranil prijateljske stike vse življenje, vsi pa so vplivali na oblikovanje njegove osebnosti, ustvarjalnih idej in duha. Njegovo življenjsko in ustvarjalno pot so pisali Ljudevit Gaj, France Prešeren, Štefan Kočever, Oroslav Caf, Fran Miklošič, Jan Kollár in neuslišane ljubezni Roza Kvar, Ljubica Cantyli in Dragojila Stauduarjeva, čeprav je njegova največja ljubezen bila Hrvaška...

Hrvaška se mi je omilila kakor mati, kakor sestra, kakor draga... Čeprav je drugače razmišljal, mu ob Emilu Korytku brez dvoma pripada osrednje mesto med raziskovalci slovenske ljudske kulture v prvi polovici 19. stoletja. Tega mu ne more nihče odvzeti.

Urednica
Manica Hartman

Ivan Fras¹

GENEALOŠKA SLIKA FRAS – VRAZ

Stanko Vraz se je rodil 30. junija 1810 kot Jakob Fras na Cerovcu. Priimek Fras je nastal po vzdevku in po krajšanju iz nemškega Freisaß, v pomenu kmet, ki je od zemljiškega gospoda kupil kmetijo oziroma pravico do pobiranja fevdalnih dajatev. Nemškemu Freisaß (danes Freisasse) ustrezajo slovenski izrazi svobodnik, svobodnjak, svobodni kmet. Sama rodoslovna raziskava temelji na arhivskih virih (matične in zemljiške knjige, družinski arhiv).

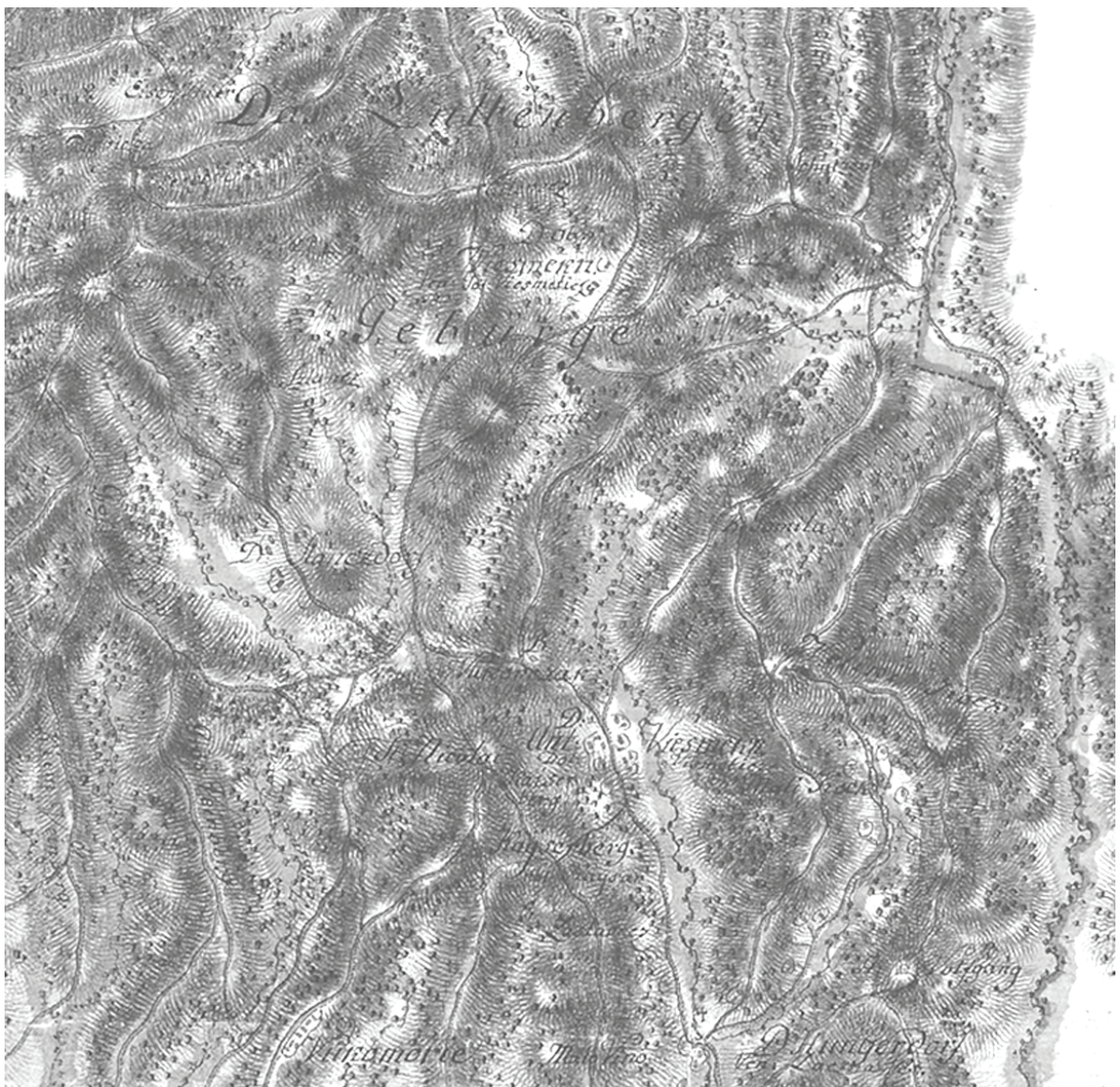
Ob svojem poklicu arhivista se amatersko ukvarjam tudi z rodoslovjem, predvsem z raziskovanjem preteklosti različnih vej svoje družine in družin svojega ožjega bivalnega okoliša. Uspeha je kar nekaj. Pomagal sem pri soustvarjanju rodovnika družine Korošak (moja prababica je bila Korošakova), ki je objavljen tudi na spletu in sega nazaj v leto 1490. Pri genealoški sliki družine Fras/Vraz sem si največ pomagal z matičnimi knjigami Nadškofijskega arhiva Maribor, nekaj malega pa z zapuščino Stanka Vraza, ki jo hranijo sorodniki in potomci Stanka Vraza ter arhivski viri družine Cobelj, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Štefka Cobelj (dalnja sorodnica Stanka Vraza), sicer slovenska etnologinja in umetnostna zgodovinarica, je že pred leti, kakor je razvidno iz njenih dokumentov, izdelala kratek rodovnik Frasovih-Vrazovih po letu 1860. Pomagal sem si tudi z zemljiško knjigo in različnimi katastri, ki jih hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj.

V enem izmed dokumentov ter iz ustnih izjav sem opazil, da so Frasovim (Vrazovim) po domače rekli Koroščevi (tudi sam se je občasno v svojih delih tako podpisoval), tako tudi Frasovim iz Dragotincev ter Okoslavcev iz Občine Sv. Jurij ob Ščavnici, od koder izvira tudi moj rod, zato sem se še z večjo vnemo lotil genealoškega raziskovanja družine Fras-Vraz.

Jakob Fras, ki se je leta 1836 sam preimenoval v Stanka Vraza, se je rodil 30. junija 1810. leta v Cerovcu 16 oziroma delu vasi, ki se imenuje Žerovinci, nemško Grünau (kakor je navedeno tudi v najstarejši krstni matični knjigi župnije v Svetinjah iz leta 1788. Kdaj je celotna družina Fras prevzela priimek po svojem znanem sorodniku, mi ni uspelo raziskati. Pri svoji raziskavi sem se omejil zgolj na priimek Fras po očetu Stanka Vraza.

¹ Ivan Fras, profesor zgodovine, direktor Zgodovinskega arhiva Ptuj, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj.

Med najpogostejšimi priimki v Sloveniji je Fras na 72. mestu. Po podatkih Statističnega urada RS se je leta 2004 s priimkom Fras podpisovalo 1565 slovenskih državljanov in državljanek. Največ, 1052 ali 67,2 odstotka, jih je bilo v podravski statistični regiji in pomurski 293 ali 18,7 odstotka, v osrednjeslovenski 95 ali 6,1 odstotka ... V starih matičnih knjigah se priimek Fras, npr. na Murskem polju, pojavlja v 17. stoletju. Pojavljanje v virih se precej ujema z današnjo prostorsko razprostrjenostjo v podravski in pomurski regiji. Priimek Fras je nastal iz vzdevka in po krajšanju iz nemškega Freisaß v pomenu *"kmet, ki je od zemljiškega gospoda kupil kmetijo oziroma pravico do pobiranja fevdalnih dajatev."* Poleg svoje je lahko imel še nekaj zemlje v najemu in bil z njo podložen zemljiškemu gospodu. Lahko je bil desetinski gospod drugega kmeta ali kajzarja. Nemškemu Freisaß (danes Freisasse) ustrezajo slovenski izrazi svobodnik,

Svetinje in okolica na vojaškem zemljevidu, iz leta 1763–1787.

svobodnjak, svobodni kmet, ki pa v priimkovnem procesu niso bili uporabljeni kot podstave. V zgoraj omenjenih regijah je bilo glede na današnjo pogostnost očitno kar precej takih kmetov.

Cerovec Stanka Vraza je leta 1821 spadal pod ormoški okraj in župnijo Svetinje. Prebivalci vasi so bili podložni gosposčinam Ormož, Velika Nedelja, Pohorski dvor ali Hompoš, Kahlsdorf in Markovci. Hiš je bilo 28, s 23 gospodinjstvi, ki so imele 27 krav. Od 116 prebivalcev je bilo 61 žensk in 55 moških.

Župnija Svetinje je bila ustanovljena leta 1788 po uredbi cesarja Jožefa II. Leta 1603 naj bi na mestu sedanje cerkve sezidali kapelo, ki je bila blagoslovljena v zahvalo vsem svetnikom za dobre vinske letine. Leta 1730 so na mestu kapele sezidali cerkev, ki so jo posvetili vsem svetnikom. Predvideva se, da od besede svetniki izhaja ime Svetinje. Leta 1882 je cerkev dobila poslikavo, katere avtor je Jakob Brollo iz Bologne, ki je poslikal kar nekaj cerkva v Slovenskih Goricah (Kapela, Stara Gora).

Župnija Svetinje je na vinski cesti, ki pelje proti Jeruzalemu, leži med Ormožem in Ljutomerom. Na severu meji z Ljutomerom, na vzhodu z župnijo Sv. Miklavž, na jugu z Ormožem, na zahodu pa z velikonedeljsko in tomaževsko župnijo. Župnijo sestavljajo naslednje vasi: Svetinje, Ivanjkovci, Mihalovci, Trstenik, Pavlovski Vrh, Mali Brebrovnik, Libanja, Veličane, Žerovinci, Hujbar in Cerovec.

Nadškofijski arhiv Maribor hrani naslednjo serijo matičnih knjig župnije Svetinje; krstne iz obdobja 1788–1825, 1825–1851, 1852–1890, poročni iz let 1788–1839, 1840–1881 ter dve mrliški iz let 1788–1856 ter 1857–1901.

Najprej sem preveril rojstni podatek za Jakoba Frasa. 30. junija 1810, ob 4. uri zjutraj, se je rodil sin Jakob očetu Jožefu Frasu, ki je bil gornik, ter materi Katarini Kotnik (kasneje se njen priimek pojavlja v različnih oblikah (Kotnjek, Kutnjak). Boter je bil Martin Babič (priimek zapisan tudi kot Wabič), gornik. Krstil ga je Mihael Jaklin.

Na notranjo stran platnice matične knjige je nekdo s svinčnikom prepisal podatke ter dodal, da se je Jakob Vraz rodil v Žerovincih 16, in sicer v viničarji Jožefe Slana iz Iljašovcev (prej Martin Zemljič). Ta podatek me je begal in me še vedno bega, saj menim, da Frasovi-Vrazovi niso bili lastniki domačije, kjer je danes rojstna hiša s spominskimi ploščami, ampak so živeli v stari cimprani hiši, ki je stala tik ob zidani hiši, kar je razvidno iz starejših fotografij, ko je stara hiša še stala. V matično knjigo je zraven imena Jakob nekdo kasneje s svinčnikom pripisal Stanko ter izdelal neeleganten barvni okvir okrog celotnega vpisa v matično knjigo.

Tauf- und Geburtsbuch							
Jahr.	Ort.	Dauernr.	Namen.	Religion.			Geistesdr.
				Katholisch.	Protestantisch.	Kein.	
1815							
28. August	Leubersdorf	23	Johann Franz	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	24	Johann Franz	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	25	Anna	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	26	Jakob - Stanka	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	27	Stanka	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	28	Jakob	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	29	Jakob	1	1	1	
28. August	Leubersdorf	30	Jakob	1	1	1	

Krstni vpis za Jakoba Frasa – Stanka Vraza.

Jakob Fras je bil rojen in krščen kot sedmi od osmih otrok Frasovih iz Cerovca. Pred njim so se rodili še; kot prvi 6.4.1795 Janez Nepomuk, 15.8.1797 Marija, 24.9.1799 Terezija, 9.5.1802 Ana, 16.7.1804 Marija, 7.2.1808 Jožef in kot zadnja 1.7.1812 spet Marija. Ime Marija se zanimivo pojavlja kar trikrat. Vzrok je verjetno ta, da sta obe starejši sestri Jakoba Frasa /Stanka Vraza umrli že v otroštvu.

Kot botri vsem otrokom se omenjajo Martin Babič, Jožef ter Marija Podgorelec, kot župniki ter kaplani pa Martin Horvat, Mihael Jaklin (stric) in Franc Jaušič.

Naj kot zanimivost omenim, da se leta 1808 v krstni matični knjigi omenja krst Barbare, hčere učitelja ter mežnarja v Svetinjah Janeza Šöpfa iz Mihalovskega Vrha.

Trauungsbuch							
Jahr.	Ort.	Dauernr.	Namen.	Religion.			Geistesdr.
				Katholisch.	Protestant.	Kein.	
1774							
1774	Leubersdorf	16	Johann Franz	1	1	1	
1774	Leubersdorf	24	Johann Franz	1	1	1	
1774	Leubersdorf	31	Johann Franz	1	1	1	
1774	Leubersdorf	27	Johann Franz	1	1	1	
1774	Leubersdorf	22	Johann Franz	1	1	1	

Vpis poroke staršev Stanka Vraza.

Oče in mati Jakoba Frasa, Jožef in Katarina, sta se poročila 24. februarja 1794 v Žerovincih/ Cerovcu 16, kar pomeni, da se je k hiši priženil Jožef. Ob poroki sta bila stara 20 in 19 let in sta za poroko potrebovala še privolitev očetov. Oba sta bila katoliške vere. Priči sta bila Jurij Slekovec, kmet, ter Martin Babič, gornik.

Iz različnih zemljiških knjig je razvidno, da so se Frasovi poleg vinogradništva na veliko ukvarjali tudi s pridelavo lanu ter iz njega predli blago, kajti v cenilnih zapisnikih se omenjajo zelo velike količine lanu ter neobičajno veliko število kolovratov za ta predel Slovenije.

Oče Jožefa Frasa je bil Blaž Fras, ki se je poročil z Lucijo. Blaž je imel tudi sestro Katarino. V Pokrajinskem arhivu Maribor sta ohranjeni dve ščitni pismi za vinograda v Desnjaku in Slamnjaku. Žal vpisa v poročni matični knjigi nisem našel, kar pomeni, da je bila Lucija iz ene izmed sosednjih župnij Svetinj, podatek o poroki namreč ni zapisan ne v svetinjski in ne v miklavških matičnih knjigah.

In Jozefki verch Parochia
Sancti urbani in Lonio
15. Dec. 1794.
Nrus
Sponsa

Oba inivit matrimonij. Valentinus Michaelis
Fras filius Caecili incola in Blychirzberg
Cum Anna filia Thomae Krishan filia Caecili
ex Blychirzberg. Testes Georgius Schullaj
et Antonius Sacher. Assistenti eodem Cooptore.

Vpis poroke Valentina Frasa in Ane Križan.

Thomas Parochus etc.

Hic 27 hujus hora prima natus natus et baptus
est Valentinus filius legitimi patris Michaelis Frason
et legitime conjugis eius Helenae natae Verschilger
georgius Reich et Isidula Scheichm, per me Jozeplum
Gomly Parochum etc.

Hic 27 hujus hora 2da matutina nata et eodem
die 27 Maria filia legitimi patris Martini Michaelis

Vpis krsta Valentina Frasa v RMK.

Oče Blaža Frasa je bil Valentin Fras, ki se je 6.2.1771 poročil z Ano Križan. Valentin, podnajemnik v Plešivici, je bil sin Mihaela Frasa, viničarja iz Ločkega Vrha, iz župnije Sv. Urbana v Destrniku. Ana je bila hči Tomaža Križana, ki je bil ob njeni poroki žal že pokojni. Doma je bila na Plešivici 15. Plešivica leži v neposredni bližini Cerovca (med njima je le vas Veličane).

Te podatke sem našel v matičnih knjigah župnije Sv. Miklavž pri Ormožu, kamor so pred letom 1788 spadale prej omenjene vasi istega leta novonastale župnije Svetinje.

Najstarejše matične knjige župnije sv. Miklavž pri Ormožu segajo v leta 1689–1710 (krstna matična knjiga). V popisu matičnih knjig leta 1937 je obstajala celo ena iz 1667. leta, vendar je morala med drugo svetovno vojno izginiti ali pa se še skriva kje v župnijskem arhivu. Najstarejši poročni in mrliški matični knjigi sta iz leta 1671.

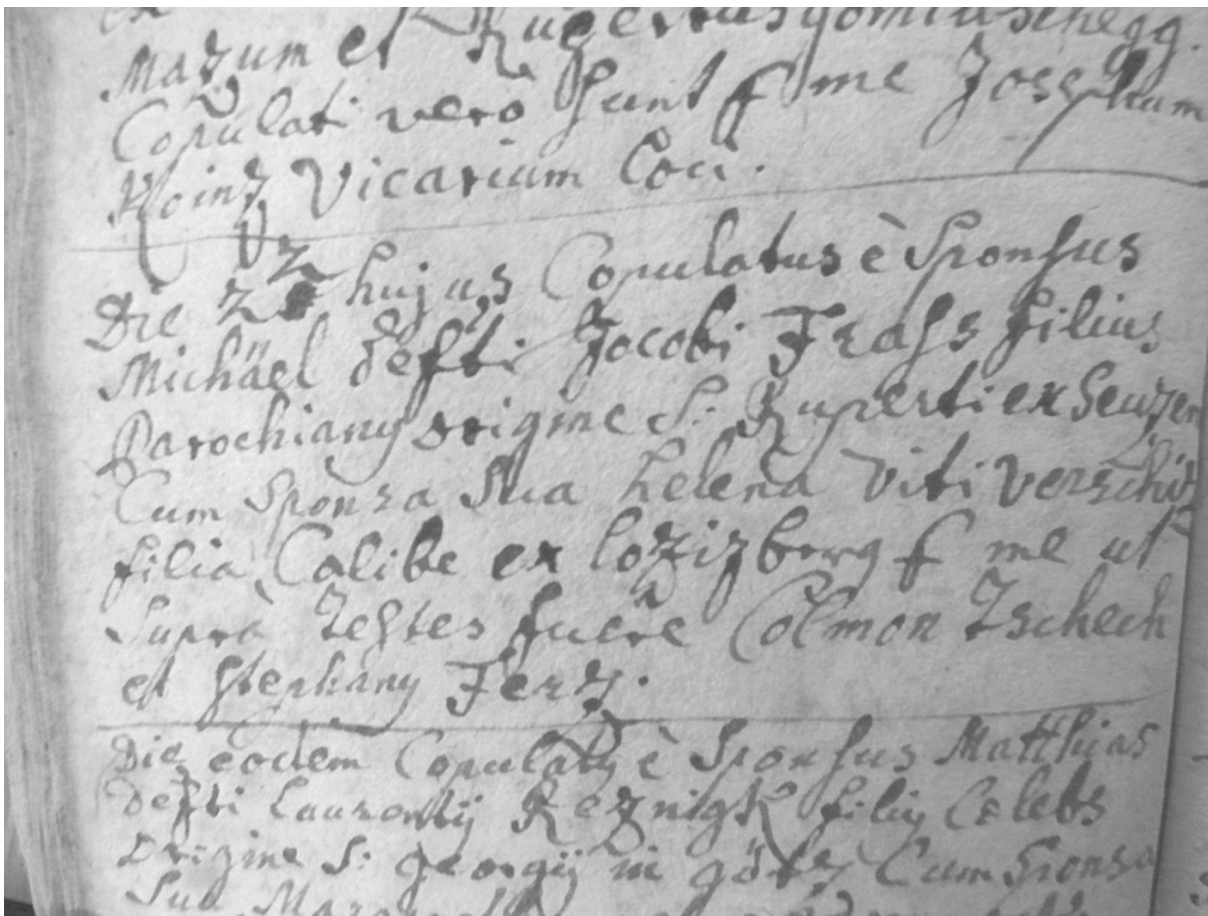
Tako sem se pri iskanju podatkov Frasovih iz župnij Svetinje in Sv. Miklavž preselil v župnijo Sv. Urbana na Destrniku. Tudi iz te župnije so podatki zelo dobro ohranjeni, vse tri vrste matičnih knjig izvirajo od leta 1705 dalje.

Iz podatka o poroki Valentina Frasa sem povzel, kdaj približno bi lahko bil rojen, imel sem tudi ime očeta – Mihael; zato sem najprej začel iskati v krstni matični knjigi župnije sv. Urbana iz let 1727–1761. Pri iskanju mi je pomagal izvrstno izdelan seznam po priimkih in od dveh Valentinov Fras sem hitro našel pravega.

Valentin Fras se je rodil 22.1.1745 v Ločkem Vrhu že omenjenemu Mihaelu ter materi Heleni Vršič. Botra pri krstu sta bila Jurij Rajšp in Urša Čeh. Krstitelj je bil Jožef Kojnc. Mihael in Helena Fras sta imela še otroke Martina (rojen 1740.), Sebastjana (rojen 1749.), Uršo (1752.) ter Filipa (1758.).

Po teh podatkih sem začel iskati podatke o Mihaelu Frasu, vendar jih nisem našel v matičnih knjigah urbane fare. Tako sem sklepal, da izhaja iz Ločkega Vrha in omenjene župnije Helena Vršič, mati Valentina Frasa, kar mi je narekovalo, da bom v urbanskih poročnih matičnih knjigah našel še podatek o njeni poroki. In naposled sem v poročni matični knjigi župnije Sv. Urban 1705–1744 našel vpis o poroki med Mihaelom Frasom in Heleno Vršič.

Poročila sta se 22.11.1739. Mihael Fras, zakonski sin takrat že pokojnega Jakoba Frasa iz župnije Sv. Rupert (Spodnja Voličina pri Lenartu v Slovenskih goricah), iz Selc, in Helena, zakonska hči Vida Vršiča iz Ločkega Vrha. Priči sta bili Kolman Čeh ter Štefan Ferc.

Vpis poroke Mihaela Frasa in Helene Vršič.

Jakob Fras/Stanko Vraz je dobil torej ime po svojem prapradedu.

Med ohranjenim arhivskim gradivom je tudi računska knjiga Martina Frasa (Mihaelov sin), ki je bil rojen 1740. leta v Ločkem Vrhu, kar bi lahko bil dokaz, da se je predvidoma po tem letu Valentin Fras preselil v Ljutomersko-Ormoške gorice.

Pokrajinski arhiv Maribor v osebnem Vrazovem fondu hrani tudi dve pobotnici v vrednosti 50 in 200 goldinarjev, s katerima je prejel dediščino po 1834. leta umrlem očetu Jožefu. Zanimivo je, da se je na prvi pobotnici, z dne, 6. aprila 1836, podpisal kot J. St. Fras, kar verjetno pomeni Jakob Stanko Fras (kot jurist!). Na naslednji pobotnici pa se je podpisal kot Jakob Stanislau Fras. Verjetno je, da se je kot Vraz podpisoval na svoja dela na Hrvaškem, ko pa je šlo za uradne dokumente, pa je še vedno (moral) uporabljal originalno ime in priimek.

Po očetovi smrti leta 1834 je posest na Cerovcu namreč nasledil Stankov brat Jožef. Ohranjen je tudi očetov testament, v katerem je napisano, naj se denar razdeli na enake dele in da se ta dediščina loči od denarja, ki ga je Jakob/Stanko prejemal za šolanje (*“Soll die vorgestundenen Geld in gleiche Theile vertheilt werden, wovon der Sohn Jakob einen gleichen Antheil zu bekommen hat die Kosten des Studierens urfen ihm in keine rechnung gebracht werden.”*)

Quittung

Ueber 50 fl. C.M. (fünzig Gulden Conv. Münze) mel-
che Unterzeichneter von seinem Bruder Joseph Prass Grund-
besitzer in Litzow als einen Theil ^{der Interessen} solches ihm vom Besagten
abwandelnden Kapitals von 7. Jänner 1835 bis 7. Jänner 1836 erhalten
zu haben hiemit bestätigt.

Lützenberg am 6. April 1836.

Bekommen nebstdem am
15. August 1836 20 fl.

zwanzig Gulden Conv. Münze

J. B. Frass Jurist

Michael Meister
Kb. Gmünd

Bekommen am 10. Oktober
30 fl. dreissig Gulden Conv. Münze

Grinewald Carl
Kb. Gmünd

Zu Folge Quittung vom 27. Jber 1841. von Capital
und Zinsen herausgeführt.

Pobotnica iz leta 1836.

Mama Stanka Vraza, Katarina, je umrla 12.10.1838, kar izpričuje zapuščinska razprava komende Velika Nedelja, kar verjetno dokazuje, da so bili Frasovi podložni križniškemu redu pri Veliki Nedelji. V njej je navedeno, da sta sinova Jožef in Johan/Janez ali Ivan poročena v Cerovcu, hči Ana pa z Ivanom Mohoričem iz Ilovcev.

Nadaljnje raziskovanje mora obsegati še pregled štiftregistrov in seveda tudi še urbarje, če le-ti obstajajo za področje, kjer so Frasovi prej živeli. Stare listine ter inventarji po umrlih podložnikih bi podatke iz urbarjev le še podkrepili. Z genealogijo Frasovih sem prišel do druge polovice 17. stoletja, kar pa vsekakor ni začetek rodbine.

5ter = Zum Erbverpächtername nenne ich meine Anb. und meine
 Kinder.
 6. = Soll ich den angekauften Galt in gleiche Theile theil.
 theil werden, so soll die Dose zum Erbverpächter und die
 Erbverpächter die Erbverpächter theilhaftig sein in dem
 Antheil zu dem Erbverpächter.
 Ich meine beides nicht sein Erbverpächter theilhaftig sein wollen die Erbverpächter
 meinen Erbverpächter theilhaftig sein wollen die Erbverpächter.
 Zum Erbverpächter theilhaftig sein Erbverpächter theilhaftig sein
 nicht mehr theilhaftig sein Erbverpächter.

Jenertheil den 28ten December 1834.

H. Anton Antonow Zmijev
 H. Leonij Kibickij Zmijev
 Leonij Jankovskij Zmijev
 und Rusmutschakowa

Dnyem dem Obwajen Rurden
 dem Inhabere der Erbverpächter.
 wenn nicht so Erbverpächter sein
 wenn nicht so Erbverpächter sein
 Zmijev.
 H. Leonij Jankovskij
 Jankovskij Rusmutschakowa.

Testament očeta Stanka Vraza iz leta 1834.

<p>Jakob FRAS / Stanko VRAZ, rojen 30.6.1810, Cerovec/Žerovinci 16, umrl 20.5.1851, Zagreb)</p>		
		<p>Gustav Vraz</p> <p>Franc FRAS (r. 1851, u. 1916)</p>
	<p>Jožef FRAS + Katarina KOTNIK (p. 24.3.1794)</p>	<p>Janez (r. 6.4.1795) Marija (r. 15.8.1797) Terezija (r. 24.9.1799) Ana (r. 9.5.1802) Marija (r. 16.7.1804) Jožef (r. 7.2.1808) Marija (r. 1.7.1812)</p>
	<p>Blaž FRAS + Lucija</p> <p>Valentin FRAS + Ana Križan (r. 22.1.1745) (p. 6.2.1771)</p>	
	<p>Mihael FRAS + Helena Vršič (Ločki Vrh) (Plešivica 15) (p. 22.11.1739)</p>	<p>Martin (r. 4.11.1740) Sebastjan (r. 19.1.1749) Urša (r. 29.9.1752) Filip (r. 29.4.1758)</p>
	<p>Jakob FRAS (Selce)</p>	

Ključne besede

Genealogija, matična knjiga, Stanko Vraz, Jakob Fras, Cerovec Stanka Vraza, arhivistika.

Pisni viri

- *Fond Štefka Cobelj*, Pokrajinski arhiv Maribor (SI_PAM/1728).
- *Matične knjige župnij Svetinje, Sv. Miklavž pri Ormožu, Sv. Urban, Sv. Rupert* (hrani Nadškofijski arhiv Maribor).
- *Slovenska korespondenca Vraz – Kočevar: 1833–1838*, uvodna študija Ljubomir Andrej Lisac, SAZU, Ljubljana 1961.
- *Zemljiška knjiga stare vrste*, Zgodovinski arhiv na Ptuj (SI_ZAP/0003).

Povzetek

Prispevek predstavlja osnovne podatke družine Fras. Jakob Fras se je na Hrvaškem poslovanil in prevzel ime Stanko Vraz. Njegova družina se je ukvarjala z vinogradništvom in bila zelo podjetna v pridelavi ter predelavi lanu. To je pomenilo pridobitev določenega premoženja, ki pa se je, ker je bilo v vsaki generaciji veliko otrok, razdelilo na več delov. Raziskovanje družine Fras nas pripelje v vas Selce pri Voličini, od koder se je moški del populacije preko ruperške, urbanske in naposled miklavške ter svetinjske fare priženil na Cerovec. Natančnejša analiza hrastovških urbarjev bi verjetno letnico omembe družine premaknila še za kako desetletje ali stoletje nazaj.

GENEALOGICAL PICTURE FRAS – VRAZ

Abstract

This article shows basic data about the Fras family. Jakob Fras lived in Croatia, but he translated his name into Slovene version Stanko Vraz. His family was into wine growing and they were also very good in flax processing. They became wealthy, but their means were divided among children through different generations. Researching the Fras family brings us to Selce pri Voličini, from where the male part of population went by marriage from different parishes (St. Rupert, St. Urban, St. Miklavž, Svetinje) until finally they arrived to Cerovec. More precise analysis of land registers from Hrastovec would probably move the mention of the family for a decade or even century back.

Nevenka Korpič¹

SLIČICE IZ VRAZOVEGA ZAVIČAJA

Avtorica v prispevku predstavlja otroška leta Stanka Vraza in vpliv le-teh na njegovo ustvarjalno delo. V nadaljevanju predstavlja pesniško zbirko Đulabije, posebej njen tretji in četrti del. Tukaj se Vraz z nostalgijo spominja svojih otroških let in let odraščanja, spominja se matere in sestre, opisuje lepote domačega kraja, dodaja sličice iz slovenske zgodovine ter vtise iz svojih potovanj po ostalih slovenskih pokrajinah. Iz teh realnih slik pa se mu dviga romantičen duh v sanjarjenje o materi Slavi in o veliki skupni slovanski državi. V nadaljevanju avtorica piše o zgodovini razglednic in predstavlja razglednice Vrazovega rojstnega kraja (Cerovca, Ivanjkovcev, Svetinj, Jeruzalema) iz konca 19. in prve polovice 20. stoletja.

Odraščanje posameznika je odvisno od vrednot njegovega časa. Predvsem otroštvo je tisto obdobje, ki pogosto zaznamuje posameznikovo življenje. Družina otroku pomaga, da zraste preko mladostništva v odraslost. Tako so tudi na življenje Stanka Vraza močno vplivala njegova otroška leta. Rodil se je v vasi Cerovec med Ormožem in Ljutomerom premožnemu vinogradniku Jožefu in Katarini roj. Kotnik (po domače pri Koroščevih).² Bil je najmlajši izmed šestero otrok razgledanih staršev. Mati je bila sestrična župnika Mihaela Jaklina. V čas med leti 1816 do 1819, torej v obdobju prvih let Vrazovega osnovnega šolanja, segajo tudi začetki organiziranega šolstva pri Svetinjah. Takrat je okrog 20 otrok zahajalo v malo sobo župnišča, kjer jih je župnik Andrej Polanec učil verouka in branja. V naslednjih letih je poučeval otroke (tudi Vraza) cerkovnik Franc Šef v mežnariji, kjer sedaj stoji staro šolsko poslopje.³

Po dveletnem osnovnem šolanju (1819–21) na Svetinjah (Mihalovci) so ga starši določili za študij. V letih 1821/23 so ga poslali k stricu Jaklinu v ljutomersko trivialko. Vse otroštvo je preživel v Cerovcu, v tem »štajerskem raju«, kot ga sam imenuje. Pri hiši so veliko prebirali in tako je že v otroštvu doživel pravljíčnost knjig.

1 Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, OE Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

2 Slodnjak Anton, v: Slovenski biografski leksikon (<http://nl.ijs.si>).Uporabljeno: 27. maj 2010.

3 Prav tam.

Mati in sestra sta mu peli ljudske pesmi in pripovedovali narodne bajke. Živel je z običaji kraja in območja. Spomini na otroška leta so se mu vtisnili globoko v zavest in mu ostali vse življenje v nepozabnem spominu. Iz njegovih del veje velika ljubezen do rojstnega kraja in brezskrbnega otroštva.⁴

V zbirki lirskih pesmi *Đulabije (1840)*⁵ opisuje svoj rodni kraj, svoj »štajerski raj«. V teh pesmih je začutiti, kako mu zapoje srce, ko se z hrepenenjem spominja otroških let. Pravi: »Čitav dan Slovenka pesme bi mi pela, a ja bi jih volio nego spev angjela«. ⁶ Z veliko nostalgijo se spominja sestre Anke, ki mu je v otroštvu pela pesmi in se je spominja kot svoje »dobre vile«. V številnih pesmih opisuje drhtečo pomlad, ki je prepojena z nečim novim, s svežim in mladostnim. To je bil letni čas, ko je v njegovem rojstnem kraju vse cvetelo, drhtelo. Vraz pravi, da je »vse ljubilo i živelo« in mu je to ostalo globoko v duši kot najlepši in nepozabni spomin na domači kraj. V verzih pesnik idilično opisuje in opeva goriško pokrajino, kjer »stojijo cvetoče lipe, mlade breze in vitki topoli«. ⁷

V najbolj ganljivih verzih, ki jih lahko označujemo kot odo njegovemu rojstnemu kraju, pesnik občuteno, z nostalgijo in veliko ljubeznijo govori o domačem kraju⁸:

*Aj dmo, pesmo moja,
gor v Jerusolim,
da kip zavičaja
pred tobom razgalim!
Pa odtud v rode
i vekove pričaj,
koli drag i krasan
naš je taj zavičaj.*

Cela goriška pokrajina v podobi izmenjajočih se goric in ravnine se v Vrazovih pesmih romantično razgrinja pred očmi. Vraz pravi, da v objemu Slovenskih goric leži njegov rojstni kraj.

4 www.dlib.si/v2/StreamFile.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc...id...: Vinko Zupan, Stanko Vraz – slovenski pesnik v hrvaški obleki. Uporabljeno: 27. maj 2010.

5 *Đulabije* so ciklus ljubezenskih pesmi, ki jih je Vraz začel objavljati v Danici 1837. leta, nato pa jih je izdal v samostojnem delu 1840. leta. Napisal je še tretji in četrti del tega cikla pesmi, ki pa so v nasprotju s prvim in drugim delom, posvečene domovini. Op. avtorice.

6 *Đulabije*, 37. pesem.

7 *Đulabije*, pesmi od 46 do 52.

8 *Đulabije*, 53. pesem.

Opisuje rojstno pokrajino, kjer so se slovenjegoriški razloženi zaselki razprostirali po vrhah slemen, vtkani v splet vinogradov, polj in listnatih gozdov, posebej romantične pa so bile cvetoče doline. Podobno nadaljuje z romantičnim opisovanjem Murskega polja. Vraz opisuje pokrajino v podobah belih hišic kot spomenikov kmečke arhitekture, po gričih kraljujejo cerkev, župnišča, kakšno znamenje, kapele, cerkvice in gradiči. Pravi, da *»tu vlada blag pokoj, tu se čuti pesnik doma. Povsod žubori domača beseda, sladka ko pesmi slavca«*.⁹

Prečudovite pa so pesmi, ki jih pojejo slovenska dekleta: *»Čuješ te pesmi? Teh ne pojo škrjančki, grlice ali slavci, pojo slovenske deve. Lica jim cveto kakor rože v rajju pred grehom. Slovenka govori kakor angel, nje poljubi so nebeška mana; kdor ni čul nje ljubavnih pesmi, ne ve, kaj je ljubezen. Kdor ni čul nje pobožnih napevov, ne ve, kaj ga čaka na onem svetu«*.¹⁰

Na tem mestu se pesnik s hvaležnostjo spominja matere in sestre Anke. Skozi besedila pesmi potrjuje, kako velik vpliv sta imeli v njegovem otroštvu:

*Oj Slovenke krasne,
vi moške deklice!
Od kolvke moje
krotke grličice!*¹¹

Slovenskim dekletom želi, da bi ohranile vedno naravno preprostost. Zaveda se, da ni nikjer tako lepega kraja, kot je njegov rojstni kraj. Idilično podaja opise iz svojega otroštva in se želi vrniti.¹²

*Ajd na one kraje,
gde ti je stajala
zibka, a uz zibku
sestrica pevala ...*

Tudi tukaj se s toplino spominja svoje sestre. Srce mu drhti in otožne misli ga obhajajo, ko se spominja naravnih lepot rojstnega kraja, saj se zaveda, da se mladostna leta ne bodo več vrnila. Sličice iz njegovega otroštva opisujejo šege ob beli nedelji, o prihodu pomladi v domači kraj, o praznično oblečenih dekletih, ki gredo v jeruzalemsko cerkev, o materi, ki drži otroka v naročju. Spominja se drage matere, ki spi v grobu; kako srečen je bil, ko so ga povsod spremljale njene molitve. Želi si, da bi lahko počival v njenem naročju.¹³ Vraz tako opisuje lepote domačega

9 Đulabije, 62. pesem.

10 Đulabije, 39. pesem.

11 Đulabije, 72. pesem.

12 Đulabije, 47. pesem.

13 Đulabije, 58. pesem.

kraja, dodaja sličice iz slovenske zgodovine ter vtise iz svojih potovanj po ostalih slovenskih pokrajinah. Iz teh realnih slik pa se mu dviga romantični duh v sanjarjenje o materi Slavi in o veliki skupni slovanski državi.¹⁴

Sklenemo lahko, da je Vraza rodila slovenska zemlja, na Slovenskem se mu je razvijal mladostni duh in ti vtisi so mu ostali vse življenje. Slovenska zemlja mu je dala snov in prve vzpodbude k pesniškemu ustvarjanju.

Podobe njegovega rojstnega kraja, pokrajine lahko vidimo iz ohranjenih razglednic, ki sicer segajo na prehod iz 19. v 20. stol.

Nekaj podatkov iz zgodovine razglednic¹⁵

Prve razglednice so se pojavile v Nemčiji in se od tam razširile v Švico in Avstrijo. Do nastanka razglednice je prišlo preko razvoja dopisnice. Leta 1869 je dunajska poštna uprava na predlog dr. Emanuela Hermanna, profesorja nacionalne ekonomije na vojaški akademiji v Wiener Neustadtu, izdala prvo uradno dopisnico na svetu. Imenovala se je »Korespondenz – Carte«. Na sprednji strani je bil prostor za naslov ter znamko, ki je bila od začetka kar natisnjena, na zadnji strani pa je bil prostor za sporočila. Dopisnica je doživela velik uspeh, saj so jo prvo leto natisnili v treh milijonih izvodov. Privlačna je bila tudi njena cena, saj je znašala dva krajcarja, poština pa je takrat znašala pet krajcarjev. Prve dopisnice v Avstro–Ogrski so bile v nemškem ali madžarskem jeziku, kmalu pa so postale dvojezične ali pa celo samo v deželnem jeziku. Nekatere prve razglednice imajo večjezične napise, ki kažejo na upoštevanje jezikovne raznolikosti narodov v Avstro–Ogrski: »Carte postale – Postkarte – Post Card – Cartolina postale – Correspondenz-Karte – Dopisnice – Levelezö-Lap – Karta Dopisnica – Korespondenčni listek – Briefkaart – Postkaart – Postkort – Otkrytoe Pis'mo – Pocztoverka«. Na naslovni strani so pogosto opombe »Nur für die Adresse« ali »Samo za naslov«.

Prvi slovenski izraz, ki se je pojavil l. 1871, je bil »listnica«, od leta 1873 pa se je prijel izraz »dopisnica«. Slovenski kraji so dobili prve razglednice ob koncu 80. let 19. stoletja, vendar to še vedno ni bila razglednica. Predhodnico razglednic predstavljajo dopisnice. Prve razglednice v naših krajih so najprej imenovali dopisnice, izraz "razglednica" pa je prišel v uporabo šele v začetku 20. stoletja. Prvotno so imele velikost 140 mm x 90 mm, sredi 20. stoletja pa se je uveljavil v uporabi standardni format in velikost 150 mm x 105 mm. Prve razglednice so bile natisnjene v majhnih nakladah. Pri izdelavi so najprej uporabljali tehniko litografije (kamnotiska) in nato fotografije. Najprej so na hrbtno stran dopisnice v levi zgornji kot natisnili tako imenovane razglede, ki so prikazovali podobo krajev ter drugih znamenitosti. Ormož jo je dobil ob

14 Đulabije, pesmi 80 in 81.

15 Pozdrav iz Ormoža, str. 1–8.

koncu 19. stol. Počasi se je slikovni del dopisnice večal in postopoma zajel vso hrbtno stran in razglednica je bila rojena. Slika postane prva stran, prostor za naslov pa zadnja. Na začetku uveljavljanja razglednic je bil prostor za besedilo skrčen, tako da je bilo včasih dovolj prostora samo za podpis in je marsikdo pisal kar po sliki, če je želel sporočiti še kaj več. Sprva je veljalo pošiljanje dopisnic za nespodobno, predvsem zaradi možnosti prebiranja zasebnega sporočila na njih. Barvne razglednice so se pojavile po letu 1910. Sredi preteklega stoletja pa so pri tiskanju uvedli tudi štiribarvni tisk, kar je povezano s pojavom barvne fotorazglednice.

K nastanku razglednic so vplivali poštni razmere, razvoj fotografskih in tiskarskih tehnik, boljše prometne povezave ipd. Že na najstarejših razglednicah je bil slikovni del zelo pester, saj so se na njih pojavljali panorame mest, ulice, spomeniki, gradovi in cerkve, šole, bolnišnice, gostilne in kavarne, parki, razne mestne in predmestne posebnosti, meščani, napisana pa so bila tudi razna zanimiva sporočila v slovenskem ali tujem jeziku. Pogosto so imeli razglednice vsa mesta in vsi trgi, pa tudi številne gostilne, ulice, parki, cerkve, hribi, društva. Potovale so iz krajev v kraj in se vanje tudi vračale ter tako obogatile zbirko marsikaterega zbiralca. Zbiralci so si razglednice namenoma izmenjavali in pošiljali. Ustanavljali so celo društva ljubiteljev razglednic, temu zanimivemu konjičku pa se je posvečala predvsem meščanska in plemiška družba v slovenskih mestih ob koncu 19. stoletja. Pojavila se je moda pošiljanja razglednic, zato se jih je iz posameznih obdobj ohranilo nadpovprečno veliko. V začetku prejšnjega stoletja se je moda pošiljanja in zbiranja razglednic razširila tudi po naših krajih in nam pustila dragocene podatke o krajih in ljudeh, navadah in običajih prebivalcev na našem območju. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja pa so posamezniki začeli zbirati stare arhivske razglednice.

Pri izdaji razglednic so začele tiskarne vpeljevati različne oblikovne možnosti in ob papirju uporabljati tudi druge materiale (svilo, aluminijaste folije ipd.). Učinke in nenavadnost na razglednicah so povečevali z raznimi izrezi, nevidnimi figurami, reliefi, reklamami. Razglednice so razširjale založbe ali mala podjetja, ki so bila povezana s posameznimi fotografi. Na krajevnih razglednicah se pogosto pojavlja napis "Pozdrav iz ...". Deljene so bile na več polj, v katerih so bili v okroglih, ovalnih, pravokotnih okvirčkih motivi in sličice krajev, njihovih posameznih delov oz. znamenitosti, vse okrašeno z okraski ali različnimi podobami. Razglednice so izdajala tudi posamezna društva, saj jim je bilo izdelovanje in izdajanje pomemben vir denarnih sredstev. Glede na večinsko prebivalstvo v krajih, so bili napisi in imena na razglednicah za slovenske kraje napisani v slovenskem ali nemškem jeziku. Pojavljale pa so se tudi razglednice z obema verzijama krajevnega napisa.

Razglednice predstavljajo pomemben vir za raziskovanje zgodovine in podobe kakega kraja v preteklosti. Na njih lahko občudujemo arhitekturo in lepoto posameznega kraja, odsevajo

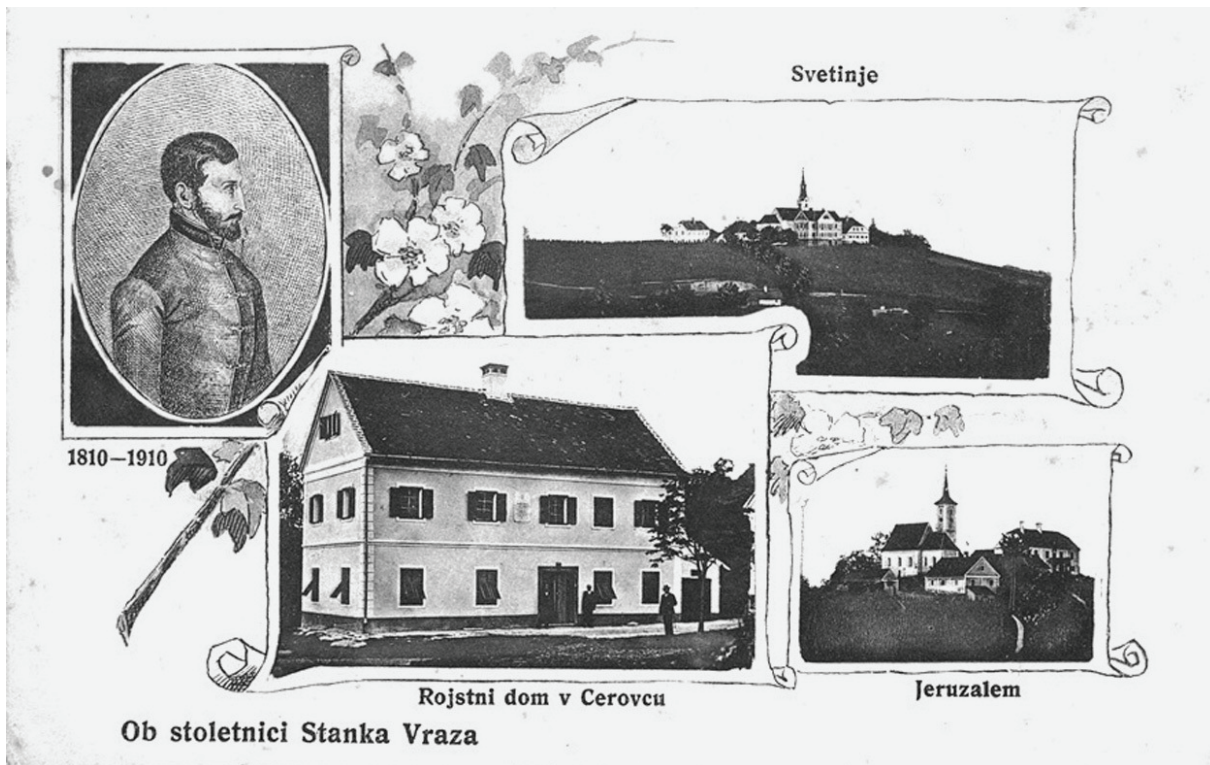
nam toplino preteklega časa. Hkrati so pomemben etnološki slikovni dokument in neredko zaradi pomanjkanja fotografskega gradiva edino izročilo o posameznem kraju. Motivi na njih so pogosto edini ohranjen slikovni vir kraja iz določenega obdobja, hkrati pa izjemen vir dodatnih informacij. Razglednice nam pripovedujejo o načinu življenja v preteklosti, velikokrat pa vzbujajo tudi nostalgijo po starih, žal minulih časih. V preteklosti so želeli z njimi poudariti naravne in kulturne znamenitosti krajev, arhitekturo in način življenja prebivalcev na posameznem območju. So prenašalke informacij o kraju, času in ljudeh v določenem zgodovinskem obdobju in pomemben zgodovinski vir za raziskovanje starih podob mest, krajev, ulic, trgov. Razglednica si je kmalu utrla pot tudi v trge in mesta.

Najstarejše ormoške razglednice so tako kot povsod tiskane v litografski tehniki. To je najstarejša in najpomembnejša tehnika za razmnoževanje prvih razglednic. Podlaga so bile črno-bele fotografije ali risbe, ki so bile ročno pobarvane ali pa so jih obarvali z barvnimi klišeji. Zato so te prve razglednice prave umetnine.

Razglednico s konca 19. stoletja z napisom »GRUSS AUS ALLERHEILIGEN« (Pozdrav iz Svetinj) je založil Karl Schwidernoch iz Dunaja.

Značilna kombinacija več motivov na isti razglednici nam kaže panoramo Svetinj v celoti in njegove posamezne detajle. Tako so v različno oblikovanih okvirčkih in vinjetah, obrobljenih z raznimi trakovi, rožicami, vinskimi motivi, ... upodobljene znamenitosti Svetinj (cerkev, šola, župnišče, poštni urad v Ivanjokovcih). Na tej razglednici je naslovna stran služila tudi za pisanje sporočil, vidimo lahko tudi podpise pošiljateljev.

Gre za razglednico, ki je izšla ob stoletnici rojstva Stanka Vraza (1910).

Motivi na razglednici so portret Stanka Vraza, Svetinje, Jeruzalem pri Ormožu z Marijino cerkvijo ter Cerovec, Vrazov rojstni kraj. Razglednico krasijo vinjete, rožice, ...

Razglednica/dopisnica, kjer je v ospredju portret pesnika in njegova rojstna hiša, je izšla na začetku 20. stoletja. Ima rodoljuben motiv in napis Iz naroda za narod. Na slikovni strani je napisano sporočilo.

Na črno beli razglednici z začetka prejšnjega stoletja vidimo panoramo Svetinj, Jeruzalem pri Ormožu z Marijino cerkvijo in župniščem ter poštni urad in trgovino z mešanim blagom v Ivanjkovcih.

Na barvni razglednici z začetka prejšnjega stoletja z napisom »Gruss aus Friedau« (Pozdrav iz Ormoža) prevladuje pet predvsem vinogradniških motivov. Izdelana je v tehniki litografije in prikazuje veduto Svetinj z goricami, sv. Miklavž, Kog, Ormož ter Jeruzalem pri Ormožu z cerkvijo ter župniščem.

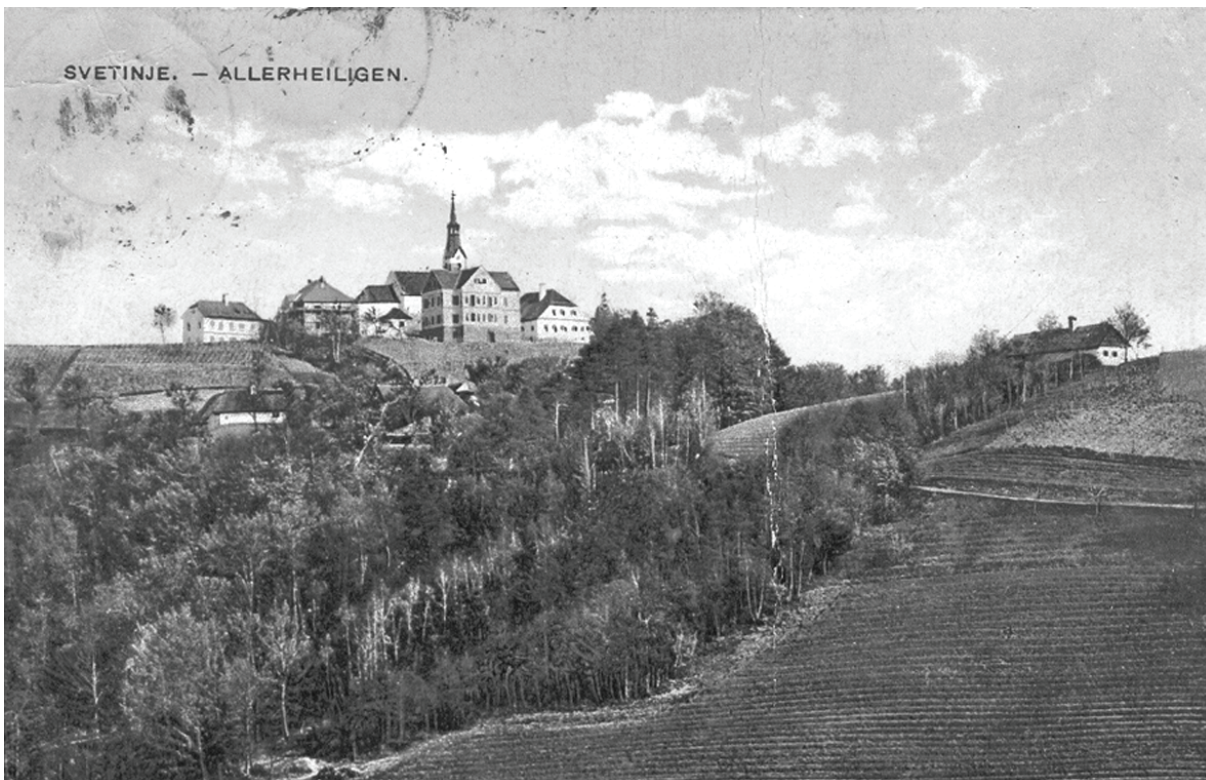

Pozdrav iz Ivanjkovci. — Gruss aus Ivankovcen.

Svetinjø. — Allerheiligen.

Barvna razglednica z začetka prejšnjega stoletja z napisom »Pozdrav iz Ivanjkovci« ima dva motiva. Izdelana je v tehniki litografije in precej romantično prikazuje veduto Svetinj z goricami ter poštni urad in trgovino z mešanim blagom v Ivanjkovcih.

Barvna razglednica z začetka prejšnjega stoletja z napisom »Svetinje - Allerheiligen« je izdelana v tehniki litografije in prikazuje veduto Svetinj z goricami. Prikazani so cerkev vseh svetnikov, gosposka hiša in stara šola v Svetinjah.

Črno-bela razglednica iz prve polovice prejšnjega stoletja z napisom »Blagoslovljenje mesa na Libonji« prikazuje običaj blagoslova velikonočnega žegna.

Na razglednicah so v različno oblikovanih okvirčkih in vinjetah sličice mestnih znamenitosti, okvirje pa obkrožajo rože, vejice, grozdje, listi ali pa razni trakovi. Za starejše razglednice je bila značilna kombinacija več motivov na isti razglednici. Efekte in nenavadnost so povečali z različnimi izrezi, reliefi, vrtečimi deli ipd. Porast povpraševanja po razglednicah je prisilil tiskarje, da so uporabili nove tehnike tiskanja. Oprijeli so se fototipije, ki je uporabljala za osnovo fotografsko stekleno ploščo, kasneje pa še knjigotiska. Barvne razglednice, ki so nastale na osnovi barvnih fotografij, je dobil Ormož med drugo svetovno vojno. Navdušeno pošiljanje razglednic je po prvi vojni upadlo, še bolj opazno pa je bilo upadanje po drugi svetovni vojni. Razglednice so bile slabe kvalitete, motivi na razglednicah so postali nezanimivi in enolični, ljudje so se posluževali drugih načinov komuniciranja (telefon). Pojavila se je tudi nova – offset tehnika tiskanja (tiskanje s pomočjo z gumo prevlečenega valja), ki se uporablja še danes za tiskanje razglednic.

***Razglednice Ivanjkovcev, Svetinj, Jeruzalema*¹⁶**

Stare ivanjkovske razglednice razkrivajo zanimivosti kraja in nam želijo približati življenje v njem v že nekoliko odmaknjenem in pozabljenem času ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. So neizčrpen vir za preučevanje zgodovine, etnologije in življenja na območju Ivanjkovcev nasploh. Ivanjkovci so v prvi polovici 20. stoletja založili nekaj razglednic, ki imajo v novejšem času praktično vrednost. Pomenijo nam vir informacij o založnikih, izdajateljih in ljudeh iz tega okolja. Ivanjkovci z okolico se skozi zgodovino lahko pohvalijo s številnimi lepimi zgradbami. Tako danes vsak prizor, upodobljen na razglednici, z večjo ali manjšo gotovostjo pripomore k razumevanju nekdanjega položaja tega območja. Razglednice nam povedo o pomenu kraja, o nastajanju in spreminjanju tukajšnjih stavb in tudi o posameznih dejavnostih v kraju. Zelo skrbne primerjave med razglednicami in novejšimi fotografijami nam omogočajo približno določitev nastanka stavb ali njihove bistvene spremembe.

Škoda, da založniki najstarejših ivanjkovskih razglednic, ki izhajajo s konca 19. stol., niso opremili razglednic s podatki o fotografu. Najstarejše ivanjkovske razglednice, ki jih hranijo v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, Pokrajinskem muzeju Ptuj – Ormož in pri posameznikih, so tiskane v tehniki litografije in jih prištevamo k dopisnicam. Vidimo lahko, da so imele za podlago črno-belo fotografijo ali risbo, bile so ročno kolorirane ali pa obarvane z barvnimi klišeji. Nastale so na prehodu iz 19. v 20. stoletje in so natisnjene v slovenskem in nemškem jeziku. Na razglednicah se pojavlja napis Pozdrav iz Svetinj ali Ivanjkovcev. Ivanjkovci so vinogradniško območje, zato se na splošnem pogledu na kraj ponekod na razglednicah premalo vidijo posamezne (podrobne, detajli) znamenitosti tega območja.

¹⁶ Ormož na starih razglednicah. Razstavno gradivo, 2001.

Ključne besede

Stanko Vraz, Đulabije, pesmi, zbirka, rojstni kraj, pokrajina, mati, sestra, razglednice, Ivanjkovci.

Pisni viri

- *Krajevni leksikon Dravske banovine*: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Pokrajinski muzej Ptuj, OE Ormož. *Ormož na starih razglednicah*. Razstavno gradivo, 2001.

Spletne viri

- *Stanko Vraz – slovenski pesnik v hrvaški obleki* (www.dlib.si/v2/StreamFile.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc...id).
- *Slovenski biografski leksikon* (<http://nl.ijs.si>).

Literatura

- Nevenka Korpič: *Pozdrav iz Ormoža*, Ormož na starih razglednicah. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj, 2001.
- Stanko Vraz: *Đulabije*, Zagreb 1839.

Povzetek

Na življenje Stanka Vraza so močno vplivala otroška leta, ki jih je preživel v rojstnem Cerovcu. Na njegovo mladost in odraščanje je vplivalo šolanje pri Svetinjah, predvsem sestra in mati pa sta mu veliko brali in pripovedovali. Vse to se odraža v prvem in drugem delu pesniške zbirke Đulabije (1839), kjer opisuje svoja otroška leta in lepote domačega kraja. Te lahko vidimo tudi na ohranjenih razglednicah s konca 19. stol. in prve pol. 20. stol.

Razglednice so ogledalo kraja in nam omogočajo občudovanje njegovih kulturnih in ostalih znamenitosti. Z njih ne razberemo samo podobe kraja, temveč spoznavamo tudi njegovo bogato zgodovino in razvoj, dogodke ter utrip območja v preteklosti. Na razglednicah lahko spoznavamo minule čase, ki so bili precej drugačni od današnjih, saj je bil drugačen način življenja, drugačni so bili tudi kraji. Na eni strani smo lahko ponosni na napredek in razvoj, na drugi strani pa lahko gledamo na stare razglednice tudi z žalostjo, ker smo v preteklosti žal mnogo lepega v naših krajih uničili, spremenili ali izgubili ali pa nam ni uspelo ohraniti.

Ivanjkovci so v zadnjih sto letih doživeli velike spremembe v razvoju in zunanji podobi kraja. Te pa so vidne tudi ob primerjavi najstarejših razglednic Ivanjkovcev iz začetka prejšnjega stoletja s fotografijami, ki so nastale ob koncu 20. stoletja. Za raziskovanje krajevne zgodovine pomenijo izjemen vir dodatnih informacij.

THE PICTURES OF VRAZ'S HOMELAND

Abstract

Stanko Vraz's life was strongly affected by his childhood, which he spent in his birthplace Cerovec. Schooling in Svetinje affected his youth and growing up, also his sister and mother read to him and told him stories. All of this is reflected in the first and the second part of the poetic collection Đulabije (1839), in which he described his childhood and the beauty of his hometown. We can see this beauty on the preserved postcards from the end of the 19th century and the first half of the 20th century.

Postcards are the mirror of a place and they enable us to admire a place's cultural and other sights. We do not see just the images of a place, but we also learn about its rich history and development, events of the area in the past.

Ivanjkovci have been through a lot of changes in development and the look of the place in the past one hundred years. These changes can be seen when comparing the oldest postcards of Ivanjkovci from the beginning of the previous century with the photographs taken at the end of the 20th century. Postcards are a very important source for researching local history.

Zdenka Kresnik¹

OSEBNOSTI, KI SO ZAZNAMOVALE VRAZOVO ŽIVLJENJE IN DELO

Članek nam predstavlja nekatere zgodovinske osebnosti, ki so vplivale na Vrazovo ustvarjalno delo in njegovo življenje. Namen prispevka ni raziskovalno in kritično ocenjevanje njihovega dela, pač pa predstavitev odnosa in vloge, ki so jo imeli v Vrazovem življenju.

Uvod

Življenje Stanka Vraza je bilo kratko, vendar ustvarjalno izredno plodno. Na njegovo ustvarjalnost so vplivali številni posamezniki – nekateri med njimi so nam znani bolj, drugi manj. Zato je osnovni namen tega prispevka predstaviti ljudi, ki so tako ali drugače vplivali na njegovo ustvarjalno pot. Ni naš namen, da bi kritično ocenjevali njihovo delo. Pač pa jih želimo prikazati kot zgodovinske osebnosti, ki so zaznamovale čas, v katerem so živele in delovale, ter bile na neki način povezane z našim rojakom.

Mihael Jaklin (1770–1847)

Bil je narodni buditelj in duhovnik.

Rodil se je pri Jeruzalemu v Slovenskih goricah in umrl v Ljutomeru. Gimnazijo je študiral v Varaždinu, modroslovje in bogoslovje v Gradcu, kjer je bil leta 1793 posvečen. Najprej je bil kaplan pri Sv. Miklavžu v Ljutomerskih goricah, leta 1800 je prišel v Središče, še isto leto v Ljutomer, leta 1802 ga je pot vodila v Jarenino, leta 1804 v Limbuš pri Mariboru. Leto kasneje je postal župnik na Svetinjah, leta 1816 pa se je vrnil v Ljutomer, kjer je postavil novo župnišče ter kmalu postal dekan in knezoškofijski svetovalec. V letih 1803–04 je stopil v krog štajerskih Slovencev, ki so se trudili s slovensko slovnico in slovarjem, postal po Naratovi smrti vodja podjetja, a zavzemal lokalno štajersko stališče, ki mu ga je šele leta 1811 omajal Kopitar, katerega je obiskal na Dunaju. Takrat je že imel nemško–slovenski slovar v rokopisu, preveden po Schellerju. Leta 1819 je predložil sekovskemu ordinariatu v potrdilo katekizem, ki pa ga je Alič zavrnil, češ da je narečje v celjskem okrožju drugačno kot v mariborskem. Zato mu je škofijstvo naročilo, naj katekizem uredi tako, da bo umljudljiv tudi v celjskem okrožju.²

Mihael Jaklin je bil bratranec Vrazove matere Katarine, zato se je pesnik označeval kot Jaklinov »sestranič«.³ Pri njem je v letih 1821–23 obiskoval ljutomersko trivialko. Leta 1845 mu je posvetil delo *Gusle i tambura*, ga imenoval stric in ga navdušeno hvalil.

¹ Zdenka Kresnik, prof. zgodovine in sociologije, Evropski kulturni in tehnološki center Maribor, Streliška cesta 150, 2000 Maribor.

² Mihael Jaklin, v: Slovenski biografski leksikon [http://nl.ijs.si]. Uporabljeno: 17. junij 2010.

³ Anton Slodnjak, Stanko Vraz, v: Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, str. 116.

Anton Krempl (1790–1844)

Bil je narodni buditelj in pisatelj.

Stanko Vraz je po svetinjski župnijski in ljutomerski trški trivialki leta 1824 obiskoval pripravljali tečaj pri pisatelju Kremplu na Ptuju, ki mu je odprl pot v mariborsko gimnazijo. Anton Krempl se je rodil 29. januarja 1790 na Poličkem Vrhu pri Gornji Radgoni očetu Mihaelu Kremplu in materi Magdaleni. Izhajal je iz revne najemniške družine. Ljudsko šolo je obiskoval v Gornji Radgoni, potem pa se je po zaslugi botra kaplana Antona Bohanca vpisal v mariborsko gimnazijo; nadaljeval jo je v Gradcu, kjer se je leta 1811 vpisal na bogoslovje. Že v tretjem letniku je bil posvečen v duhovnika. Po končanem študiju teologije je šel za kaplana na Svetinje, že čez pol leta pa so ga premestili v Ormož. Tukaj je začel s prvimi pisateljskimi poskusi v materinem jeziku. Tekom svojega življenja je služboval še na Ptuju (kjer je poučeval tudi Vraza) in bil najprej kaplan, nato pa nadžupnikova desna roka. Tam je spoznal zgodovinarja Simona Povodna, ki ga je navdušil za domače zgodovinopisje. Nato je služboval pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah (Juršinci), kjer je bilo ob njegovem prihodu vse zapuščeno, zato je obnovil cerkev in župnišče. Z župljani je navezal tesne stike; drugače pa je bilo s kaplani, s katerimi se je veliko prepiral. Ko se je sprl še s ptujskim dekanom, so ga premestili na slabše mesto župnika pri Mali Nedelji, njegovo mesto pri Sv. Lovrecu pa je prevzel Mihael Jaklin. Tam je decembra 1844 umrl po kratki pljučni bolezni.⁴

Ko je Krempl študiral v Gradcu, so tam začeli poučevati slovenski jezik. Prvi graški profesor slovenščine Janez Nepomuk Primic je zbiral okrog sebe slovenske bogoslovce ter jih navduševal za slovenski jezik. Tudi Krempl se je pridružil tem bogoslovcem in se vneto učil materinščine. V Gradcu se je tudi izoblikovalo njegovo zanimanje za zgodovinopisje, ki ga je s predavanji spodbudil Albert Muchar. Ko je Anton Krempl končal šolanje, je začel službovati kot kaplan. Njegov prvi župnik je bil Mihael Jaklin, ki ima največje zasluge, da je Krempl oblikoval narodno zavest. Spodbujal ga je, da je vadil pisanje in izgovarjavo slovenščine (med drugim je imel z njim tudi vaje v slovenščini). Ko je bil Krempl premeščen v Ormož, je že imel izoblikovano jasno lastno ideologijo, s svojim neustrašnim rodoljubnim mišljenjem je bil že skoraj agresiven. Tako neupogljiv je ostal do svoje smrti. Rodnemu jeziku je ostal zvest kljub določenemu navdušenju za ilirsko idejo. Z Vrazom je namreč ohranil stike in mu v pismu leta 1838 zapisal, da je »*pripravan kao mladić sudjelovati s mladimi rodoljubi, koji hoće izvoditi veliku Kollárovu ideju uzajemnosti*«. ⁵ Poleg tega mu je leta 1838 poslal nekaj poizkusnih poglavij *Dogodivšín štajerske zemle*, kasneje pa celoten rokopis v želji, da bi knjigo izdal v Zagrebu Ljudevit Gaj – menil je namreč, da bo tam cenzura manjša.

4 Darko Friš in Mateja Matjašič Friš, »Dogodivšine štajerske zemle« Antona Krempla v »krempljih« cenzure, v: ČZN, Maribor 2000, str. 435.

5 Osebnosti, Veliki slovenski biografski leksikon, od M do Ž, Ljubljana 2008.

Leta 1840 so se odnosi med Kremplom in Gajem zaostri, zato je prvi zahteval vrnitev rokopisa. Napete odnose je naslednje leto omilil Vraz, ker je potreboval sodelavce za list *Kolo*. Tam je Vraz oktobra 1842 objavil poglavje o Štajerski v času podjarmljenja Slovencev in boja z Avari, ki ga je prevedel v ilirščino. Tekstu je dodal tudi opombe in napovedal izid celotne knjige v letu 1843. Cenzura pa je nato decembra 1842 zavrnila tisk knjige. Vraz je komentiral zavrnitev, da je bila cenzura posledica vse večjega madžarskega pritiska na Hrvaškem. Vraz pa je nato kljub cenzuri v *Kolu* marca 1843 objavil še en del *Dogodivšin*.⁶

Zaradi številnih cenzurnih predpisov je moral Krempl knjigo pred izdajo zaradi pripomb cenzorjev štirikrat predelati in na novo prepisati. Tako je to njegovo najpomembnejše delo s polnim naslovom *Dogodivšine štajerske zemle s posebnim pogledom na Slovence* v celoti izšlo šele leta 1845.⁷ V tej knjigi, ki je prva obsežnejša zgodovinska knjiga v slovenskem jeziku, se Krempl ni osredotočil samo na politiko, temveč se je ukvarjal tudi z verskim, s kulturnim in z vsakdanjim življenjem Slovencev. Knjiga prav gotovo ni brez napak, vendar jo je treba jemati kot produkt, ki je nastal v zgodnejšem obdobju proučevanja zgodovine v slovenskih pokrajinah. Zato je to delo zelo pomembno, saj je vseeno prvo obsežnejše zgodovinsko delo v slovenščini. Večina Kremplovih tekstov je bilo pisanih v bohoričici, *Dogodivšine* pa so bile v celoti pisane v gajici. Ker pa je Krempl to delo pisal v predmarčni dobi, je moral knjigo dati v pregled in cenzuro pred tiskom. France Prešeren mu je za omenjeno delo namenil naslednje zbadljivke: »Krempeljnu. Nisi je v glavo dobil, si dobil le slovenščino v kremplje; duh preonemčeni slab, voljni so kremplji bili.«⁸

Anton Murko (1809–1871)

Bil je jezikoslovec.

Rodil se je v Voličini in umrl v Hočah. Istočasno z Vrazom se je šolal na gimnaziji v Mariboru ter izobraževanje nadaljeval na filozofskem liceju in leta 1832 na bogoslovni fakulteti v Gradcu. Njegovim šolskim kolegom to ni bilo najbolj všeč, saj so menili, da je začel pozabljati na slovenščino. To lahko razberemo iz korespondence med Stankom Vrazom in Štefanom Kočevarjem. Vraz je namreč julija 1833 zapisal, da »Murko zdaj več bogoslovi kak slovenši«.⁹

6 Darko Friš in Mateja Matjašič Friš, »Dogodivšine štajerske zemle« Antona Krempla v »krempljih« cenzure, v: ČZN, Maribor 2000, str. 442 in 443.

7 Več o tem glej: Darko Friš in Mateja Matjašič Friš, »Dogodivšine štajerske zemle« Antona Krempla v »krempljih« cenzure, v: ČZN, Maribor 2000, str. 429–456.

8 Prav tam, str. 437.

9 Vraz Kočevarju, 3. julij 1833, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 19.

Kočevar pa mu je nato čez slab mesec odgovoril, da je to zelo žalostno, če Murko pozablja, kar je nekoč mislil. »On je nam mnogo napravil, ali to ga ne oddolži, či, on zdaj zaspati že oče. On je bil na poti, naj vekši Slovenec postati; či pa je toti pot zapustil, te drugomo venec ostane.«¹⁰ Kasneje ga je Vraz opravičeval, češ da ima veliko drugega dela in ne utegne slovensko pisati. Edino delo, ki ga je v tem času opravil, je izdaja Volkmerjevih pesmi (Leopolda Volkmera Fabule ino pésmi) leta 1836, ki jo je posvetil grofu Wickenburgu ter jo opremil s pesnikovim življenjepisom in raznimi nemškimi pojasnili, na koncu pa pesmim dodal še dve anonimni (Cvetkovi). Izdaja je splošno razočarala. Ostro jo je obsodil Prešeren, češ da so Volkmerjeve pesmi »čenče« in »neslane«, kar je s pesniškega vidika res, njihov izdajatelj pa »izdajavec«, »lakomen Iškarijot« in »nemšk'vavec«, kar je nedvomno pretirano; zaradi izraza »Iškarijot« je Miklošič 1846. kot cenzor Prešernovih *Poezij* epigram črtal. Ostro je sodil o izdaji tudi Vraz, iz čigar obsodbe zveni poleg nezadovoljstva z jezikovno in estetsko neužitnostjo Volkmerjevih »ščrbekarij« obenem nezadovoljstvo s samozavestnim Murkom, ki da je v tem času na Vraza in njegove tovariše gledal zviška, češ, kaj bodo mladi neizkušeni ljudje. Še par let poprej je v družbi, ki so jo tvorili ti graški tovariši (Vraz, Miklošič, Matjašič, Caf ...), Murko zavzemal vodilno mesto, sedaj se ji je čutil odraslega in je stal sam zase, po Vrazovi označbi »mlad starec«.¹¹

Murko je bil leta 1835 posvečen, leto kasneje pa je končal bogoslovni študij ter leta 1843 doktoriral iz bogoslovja. Služboval je kot pristav na bogoslovni fakulteti, vzgojitelj pri guvernerju Štajerske Wickenburgu s 400 gld letne plače in prosto oskrbo, a je septembra 1843 zaradi zamere službo izgubil. Po končanem doktoratu je postal najprej kaplan pri Sv. Križu blizu Gradca, kmalu pa župnik, pozneje dekan v Stadlu na Gornjem Štajerskem. 17. maja 1850 je bil imenovan za dekana v Zavrču, kjer si je zlasti prizadeval, da bi Haložane obranil materialne odvisnosti od ptujskih veljakov. Za pomoč, ki jo je nudil leta 1851, ko je narasla Drava povzročila veliko škode, je dobil zlati križec za zasluge. Ob preureditvi lavantinske škofije ga je Anton Martin Slomšek imenoval za konz. svetnika, 1. maja 1860 pa mu je podelil dekanijo Hoče, kjer je Murko ostal do smrti – umrl je za ošpicami, ki so se v župniji pojavile epidemično.

Po naročilu graškega knjigarja J. L. Greinerja je v letih 1830–1832 pripravil slovensko slovnico *Theoretisch – praktische Slowenische Sprachlehre* ter nemško-slovenski in slovensko-nemški priročni slovar *Slovénsko-Némški* (Vraz je celo v Murkov slovar vpisal 256 pripisov, ki zajemajo vzhodnoštajerski besedni zaklad in so pisani v bohoričici, kar pomeni, da je bil še slovensko središčno usmerjen)¹² in *Nemško-Slovénski róčni besédnik*.

10 Kočevar Vrazu, konec julija 1833, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 20.

11 Anton Murko, v: Slovenski biografski leksikon [http://nl.ijs.si]. Uporabljeno: 17. junij 2010.

12 Več o tem glej: Marko Jesenšek, Vrazovi pripisi v Murkovem slovarju, v: Murkov zbornik, Maribor 1999, str. 379–390.

Izhajal je iz gradiva J. Kopitarja in O. Gutsmana, marsikaj je iz narečij in z izpisi iz slovenskih in drugih slovanskih slovarjev zbral sam. Slovnico je dopolnil z vajami za prevajanje v slovenščino in nemščino z najnujnejšim besedjem ter s pogovori v obeh jezikih, ob koncu pa iz Krajske čbelice ponatisnil Prešernovo *Slovo od mladosti in Povodnega moža*. Slovnica je v drugi, predelani obliki, izšla s spremenjenim naslovom, v podnaslovu je izpuščeno, da je namenjena Nemcem in sestavljena na podlagi slovenskega govora. Murko je v delih zajel in obravnaval celotno (knjižno) slovenščino, čeprav se je pogosto skliceval na svoje štajersko narečje. V pisavi je kot nasprotnik danjčice ohranjal tradicionalno bohoričico, v drugi izdaji pa je že uporabil gajico. Zgodovinski pomen in nesporna zasluga Murkovih slovniških del je v dejstvu, da je s svojim kompromisnim stališčem znatno pospešil oblikovanje enotne knjige slovenščine, vzporedno s tem pa na novo združil Slovence tudi pravopisno, ko je z odločitvijo za bohoričico regionalne črkopise zavrgel. S tem dejanjem je definitivno priključil Mali Štajer jezikovnemu območju osrednjega slovenstva, kar je nedvomno eden izmed vzrokov, da je ilirizem tudi na Štajerskem ostal brez pravih uspehov.¹³

Štefan Kočever (1808–1883)

Bil je zdravnik, narodni buditelj in politik.

Rodil se je v Središču ob Dravi in umrl v Celju. Leta 1829 je končal modroslovje v Gradcu in leta 1835 doktoriral iz medicine na Dunaju. Kot zdravnik je služboval najprej v Celju, nato v Podčetrtku in nato spet v Celju. Narodnonapredno je začel delovati že v Gradcu in tudi po odhodu na Dunaj je vzdrževal stike z generacijo zavednih štajerskih študentov na graški univerzi (Jurij Matjašič, Ivan Klajžar, Fran Miklošič, Oroslav Caf). Skupaj s Stankom Vrazom se je navdušil za ilirizem in bil poleg Jožefa Muršca med Vrazovimi najzvestejšimi sodelavci na Štajerskem. V tridesetih in štiridesetih letih je v tesnem sodelovanju z njim zbral ljudske pesmi (in tudi sam pesnil), ga finančno podpiral, pripravljajl izdajo slovarja ilirskega jezika (1843–48), razpošiljal slovensko in ilirsko literaturo ter pozival rojake k narodni zavesti in prebujenju.

V revolucionarnem letu 1848 si je prizadeval za tesno povezanost Slovencev s Hrvati. Zato ga je graška Slovenija izbrala za zastopnika na 1. zasedanju novega hrvaškega sabora v Zagrebu (5. junija 1848); tu je po njenem navodilu skušal pridobiti Hrvate za ideje štajerskih Slovencev. Enako si je na shodu v Poljčanah (15. julija 1848) prizadeval navdušiti štajerske kmete za narodne zahteve in za »zvezo s Hrvati«, vendar ni bil uspešen. Bil je ustanovitelj in dolgoletni predsednik Narodne čitalnice (1862–77) ter osrednja osebnost političnega in narodnega življenja v Celju. Do leta 1865 je bil član celjskega občinskega odbora, vendar je iz njega izstopil zaradi poskusov nemške večine, da bi izrinila Slovence iz celjske glavne šole. Z Josipom Vošnjakom je skušal ustanoviti društvo slovenskih zdravnikov na Štajerskem.

13 Anton Murko, v: Slovenski biografski leksikon [<http://nl.ijs.si>]. Uporabljeno: 17. junij 2010.

Napisal je poljudnoznanstveni spis o pravilnem ravnanju z nosečimi ženami in porodnicami z naslovom *Slovenska mati*. Zaradi narodnega dela je užival med sodobniki velik ugled.¹⁴

Kot smo že omenili, sta bila z Vrazom velika prijatelja. To lahko razberemo tudi iz njunih pisem, še posebej tistih, ki se nanašajo na skorajšnjo Kočevarjevo poroko: »*Moj dragi brat! Ne ženi se!!! Ljubiš Ti svojo Lauro istinito s čistim ognjem, ljubi Te Tvoja Laura ali Dulcinea istinito ino s čistim ognjem, kaj Vam več treba? Ali se mislita v zakonu bolje ljubiti?... Vendar kaj to vse hasni, zakaj ti zdaj ne gledaš na razum ter samo poslušaj, kaj srcé tolče. Jaz zdaj bob v steno mečem; mojim besedam se zdaj to protigovori, kaj tvojim, kadar hypohondrecu praviš, kaj ne je bolan.*«¹⁵ Seveda njegova svarila niso zalegla, Kočevar se je poročil in Vraz je bil tega vesel, čeprav mu je naprej delil tokrat že zakonske nasvete. »*G. Novak mi je pravil, kaj si Ti se že resen oženil. Bog Ti daj srečo! Ti bolj gotovo zadovoljen, zakaj Ti si se z ljubezni oženil. Ino Tvoja žena? Ino ona bo zadovoljna, če je na to gledala kaj se per možkih more gledati, ne na kontraste, žolte ali črne lasi, na duh, na um kateri na sveti viža kak Bog na nebesah. Vkanjene so tiste deklinae, ki samo po možko telesno ceno gledajo. – Tvoja žena si je pri tem dober del zvolila. Kaj pa boš zadovoljno živil, Ti svetujem, ne tolko od ljubezni terjati kak Ti Tvoja fantazia pravi, inace si zgubljen. Tega v zakoni ljubezen ne da nikol, kar pred zakonom obéče....*«¹⁶ Želje prijatelja po srečnem življenju so obrodile sadove, saj je Kočevar v pismu kmalu zapisal, da je imel srečo, ker se je poročil s svojo ženo, saj »*Nobena žena mene nebi tak srečnoga napravila, če bi milione mela. Tak tudi malo kera lubiti zna, kak moja žena.*«¹⁷

Jurij Matjašič (1808–1892)

Bil je rodoljub in dobrotnik dijaštva.

Rodil se je v Pacinjah pri Ptujju in umrl kot stolni prošt v Mariboru. Brati se je naučil od neke šivilje po Volkmerjevih slikanih litanijah, potem je obiskoval šolo na Ptujju, gimnazijo v letih 1822–27 v Mariboru, modroslovje in bogoslovje v Gradcu, kjer je bil leta 1832 posvečen. Kaplanoval je v letih 1833–37 v Središču, 1837–42 v Limbušu, nato bil do leta 1861 učitelj verouka, od leta 1850 do februarja 1853 tudi učitelj slovenščine na mariborski gimnaziji, v letih 1861–66 dekan v Jarenini, od tam je prišel za stolnega župnika v Maribor, leta 1881 postal stolni dekan, leta 1884 pa stolni prošt.

¹⁴ Enciklopedija Slovenije 5, Kari–Krei, Ljubljana 1991, str. 179.

¹⁵ Vraz Kočevarju, 14. februar 1837, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 44.

¹⁶ Vraz Kočevarju, 28. april 1837, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 47 in 48.

¹⁷ Kočevar Vrazu, 1. junij 1837, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 50.

V Gradcu se je s šolskim tovarišem Štefanom Kočvarjem seznanil z Ljudevitom Gajem in prejel prve in odločilne pobude v ilirski smeri. Že leta 1829 se je zanimal za nov črkopis in h Gajevemu osnutku pravopisne reforme dostavil nekaj kritičnih pripomb. Z graškimi Slovenci je ostal v stiku tudi še po svojem odhodu od tam. Za nameravano Vrazovo izdajo Chr. Schmida je leta 1835 prevzel prevod *Bogomirčka*, ki ga pa najbrž ni izdelal, ker do izdaje sploh ni prišlo. Leta 1837 ga najdemo med tistimi, ki naj bi bili krili stroške za *Metuljčka*, leta 1838 med člani graškega Slavjanskega društva. Predvsem pa se je v dobi kaplanovanja udeleževal kot posredovalec pri nabavljanju in širjenju knjig, zlasti ilirskih. Posredoval je pri dostavljanju *Narodnih novin*, ki jih je imel naročene tudi sam, preko Vraza se je leta 1836 zanimal za Prešernov *Krst*, pozneje je nabiral naročnike za *Kolo* in *Gusle*, pomagal razpečevati Murščevo *Slovnico*, naročal razne ilirske knjige ter pristopil kot utemeljitelj k *Matici ilirski*. Kot kaplan v Limbušu, kjer mu je bil predstojnik Franc Cvetko, je veljal za »dobrega slavista«, ki ga je Trstenjak priporočil Puffu za informatorja v ilirščini, nekoliko pozneje, ko je bil že profesor na gimnaziji, tudi za svetovalca glede slovanske literature; označil ga je ob tej priliki kot izobraženega in tolerantnega moža. Njegovo imenovanje za profesorja je pozdravil Muršec kot veliko srečo »za našo mladež - našo slovenščino. Kak hitro se bo segrel - bo okoli njega veselo gorelo.«¹⁸

Fran Miklošič (1813–1891)

Bil je slovenski filolog, jezikoslovec in slavist.

Rodil se je v Radomerščaku in umrl na Dunaju. V letih 1830–1838 je študiral v Gradcu filozofijo in pravo ter leta 1838 doktoriral iz filozofije. V graških letih se je družil z nekaj let starejšim Vrazom in drugimi člani ilirskega gibanja. V svoji romantični navdušenosti sta hotela z Vrazom celo izdajati almanah »Metuljček«, kar naj bi bila nekakšna protiutež *Kranjski Čbelici*, vendar do izpolnitve tega načrta ni prišlo. Miklošič se je v tej dobi tudi sam literarno udeleževal.

Bral je z Vrazom svetovno literaturo in iz nje prevajal. Vraz omenja dva prevoda iz Krištofa Schmida: *Kanarček* in *Kresnica* (Der Kanarienvogel, Das Johanniskäferchen) ter se v svojem *Babjem klanjcu* (1839) lepo spominja Miklošiča in njunega skupnega literarnega življenja v tej dobi. Z Dunaja je Miklošič poslal Vrazu celo dve lastni pesmi v ilirščini, ki ju je slednji nato objavil v *Danici* (1840). Z Vrazom sta vse življenje ostala prijatelja – res pa je, da ga je ob izidu Vrazove pesmi v *Danici*, podpisane z »*Ilir iz Štajerja*«, poimenoval za izdajalca, svoje prijatelje, ki s tem niso bili zadovoljni, pa za »*delirne ilirce*«.¹⁹

18 Jurij Matjašič, v: Slovenski biografski leksikon [http://nl.ijs.si]. Uporabljeno: 17. junij 2010.

19 Jože Pogačnik, Miklošič in ilirizem, v: Miklošičev zbornik, Maribor 1992, str. 498.

Miklošič se je veliko ukvarjal s književnostjo ter preizkušal svoje pesniške in prevajalske sposobnosti. Leta 1840 je na Dunaju doktoriral iz pravnih znanosti. Leta 1844 je sprejel mesto knjižničarja v Dvorni biblioteki na Dunaju ter nato cenzorska opravila za slovanske, romunske in novogrške knjige. Do leta 1848, ko se je za eno leto dejavno vključil v slovensko politično življenje, postal predsednik dunajskega društva Slovenija, sooblikovalec programa Zedinjene Slovenije in poslanec v avstrijskem državnem zboru, je objavil več pomembnih slavističnih spisov in bil že priznan filolog. Aprila 1849 je bil imenovan za prvega (izrednega) profesorja na stolici za slovansko filologijo na Dunaju, naslednje leto je postal redni profesor. Od leta 1848 je bil dopisni in od leta 1851 redni član akademije znanosti. Tri šolska leta je bil dekan filozofske fakultete in 1854/55 rektor univerze. Leta 1862 je postal dosmrtni član gospodarske zbornice (zgornji dom) v avstrijskem parlamentu, v katerem je veliko pomagal pri organizaciji in financiranju šolstva v tedanji Avstriji; leta 1864 je dobil še dedno plemstvo (vitez). O tem, da je bil Miklošičev znanstveni ugled zelo velik, pričajo številna redna in častna članstva v znanstvenih društvih, na univerzah in akademijah po Evropi ter še zlasti pozornost in odlikovanja, ki jih je bil deležen ob sedemdesetletnici. Upokojen je bil leta 1885, predaval pa je še leta 1886. Imel je številne pomembne učence iz vrst slovenskih izobražencev (J. Trdina, M. Valjavec, M. Pleteršnik, K. Štrekelj, F. Kos, M. Murko), veliko pa jih je bilo tudi iz drugih delov slovanskega in neslovanskega sveta. Njegova stolica je postala najpomembnejše slavistično središče v Evropi, sam pa je bil največja slavistična osebnost 19. stoletja. Miklošičevo delo v slavističnem jezikoslovju je primerljivo z delom J. Grimma v germanistiki in F. Dieza v romanistiki – oba sta bila avtorja primerjalnih slovnice in slovarjev. Kljub prepletenosti problematike je mogoče razdeliti po obsegu in obravnavanem jezikovnem gradivu zelo obsežno Miklošičevo znanstveno delo v nekaj več bolj ali manj samostojnih sklopov, ki so vsi temeljnega pomena za nadaljnje raziskovanje predvsem slovanskih jezikov. Vendar si je zaradi pionirskih študij o neslovanskih jezikih na Balkanu in širše (madžarščina, romunščina, albanščina, romščina, deloma grščina in turščina) pridobil pomembno mesto tudi v zgodovini teh jezikoslovij in v balkanistiki nasploh. Zaradi tolikšnih novosti, ki jih je prispeval k slovanski vedi, se je njegovo delo še dolgo ohranilo živo v slavistiki, na nekaterih območjih je celo še zmeraj aktualno, zlasti v imenoslovju, etimologiji in besedotvorju.²⁰

Že v prvih letih dela na dunajski univerzi je napisal slovnico (staro)cerkvenoslovanskega jezika, ki jo je pozneje uporabil za izhodišče pri osrednjem delu, primerjalni slovnici slovanskih jezikov. Uresničil jo je v treh desetletjih. Ukvarjal se je tudi z osebnimi in krajevnimi imeni – in z monografijami o osebnih imenih (1860), o tvorbi krajevnih imen iz osebnih (1864) in o slovenskih krajevnih imenih iz občnih v dveh delih (1872, 1874), je ustvaril trdne znanstvene temelje slovanskemu imenoslovju, ki je bilo pred njim bolj ali manj samo na ljubiteljski ravni. Pripravil je tudi etimološki slovar slovanskih jezikov (1886), ki je danes nepogrešljiva knjiga

20 Enciklopedija Slovenije 7, Marin–Nor, Ljubljana 1993, str. 135–137.

vsakega zgodovinsko usmerjenega slavističnega jezikoslovca. Pomembno področje njegovih jezikoslovnih raziskav so bili medjezikovni stiki in njihove posledice za leksikalno in slovnično podobo jezikov jugovzhodne Evrope. Objavil je obširno razpravo o slovanskih prvinah v romunščini (1861). Na koncu pa se je spoprijel še z zelo zapletenim vprašanjem turških jezikovnih vplivov na jezike jugovzhodne in vzhodne Evrope od grškega do poljskega (1884). Ne glede na pomembnost znanstvenih nalog, ki jih je reševal nepretrgoma več kot štiri desetletja, je sodeloval tudi pri bolj praktičnih jezikovnih in drugih vprašanjih: prevedel je prvi zvezek avstrijskega državnega zakonika (1849), sodeloval pri zasnovah pravno-politične terminologije za slovanske jezike v Avstriji, med njimi tudi za slovenščino. S praktično rabo slovenščine se je ukvarjal zlasti v slovenskih berilih za višje razrede gimnazije, zanje je sam napisal nekaj sestavkov, precej pa jih je prevedel iz drugih slovanskih jezikov. Čeprav je v graških študijskih letih pripadal Vrazovemu ilirskemu krogu in je tudi sam napisal nekaj pesmi v ilirščini, se je pri praktičnem izražanju v berilih trdno držal slovenskega knjižnega jezika na domači podlagi in izročilu. Miklošič je ena najpomembnejših znanstvenih osebnosti v slovenski zgodovini – večina njegovih del je pionirskih.²¹

Jožef Muršec (1807–1895)

Bil je publicist in narodni buditelj.

Po bogoslovju (1827–31) v Gradcu je služboval kot kaplan v Cerkvenjaku, Miklavžu pri Ormožu in na Ptuj; v letih 1839–46 je bil vzgojitelj v Gradcu, tam je leta 1846 doktoriral iz teologije in postal učitelj verouka na realki. Na njej je poučeval do upokojitve leta 1870, razen v letih 1852–52, ko je bil poslan na Hrvaško, da bi kot vladni komisar na reformiranih gimnazijah uvedel maturo. Že med študijem je bil član t.i. ilirskega kluba, ki ga je vodil Ljudevit Gaj. Pri Sv. Miklavžu je spoznal Vraza, ki je zahajal k svoji sestri. Živahni Vraz je vplival na Muršca in ga navajal na ilirsko in slovensko čtivo. Pod njegovim vplivom je Muršec začel zbirati ljudske pesmi, pregovore, pripovedke in pravljice; nabral je tudi okoli 1.000 slovenskih rastlinskih imen.

Tako se je od Stanka Vraza navzel ilirskih idej in bil poleg Štefana Kočevarja njegov najzvestejši sodelavec in podpornik. Zbiral je narodno blago, razpečaval slovensko in ilirsko literaturo ter bil med aktivnejšimi člani leta 1838 ustanovljene Slovenske čitalnice. Vrazu je pomagal pri izdaji zbirke *Narodne pèsni ilirske* (Zagreb, 1839), z Antonom Murkom in Štefanom Kočevarjem je sodeloval pri sestavljanju ilirskega slovarja, napisal je *Kratko slovensko slovnico za pervence* (Graz, 1847), za zemljevid Petra Kozlerja pa je prispeval slovenska krajevna imena v mariborskem okrožju ter vrisal vanj slovensko narodnostno mejo na Štajerskem (1848). Ob revoluciji leta 1848 je bil med ustanovitelji Graške Slovenije in kot društveni tajnik usmerjal njeno politično dejavnost (bojkot frankfurtskih volitev, Zedinjena Slovenija, nacionalna enakopravnost, povezava

²¹ Prav tam, str. 137.

s Hrvati). Za nacionalno enakopravnost Slovencev se je potegoval v številnih člankih v listu *Gratzer Zeitung, Novicah in Sloveniji*. Sloves prvega najpomembnejšega slovenskega časnikarja si je prislužil s člankom *Theilweise Beleuchtung der drückenden Sprach- und damit verknüpften Lebensverhältnisse der Slovenen in Steiermark, Krain, Kärnten, Istrien, im Triester und Görzgebiete* (*Gratzer Zeitung*, april 1848), v katerem utemeljuje z naravnim in ne zgodovinskim pravom pravico do neoviranega razvoja maternega jezika, ki edini zagotavlja nadaljnji obstoj naroda. Med Bachovim absolutizmom se je usmeril zlasti v nabožno pisateljstvo in napisal tudi več člankov o potrebi slovenskega uradovanja duhovnikov. Po porazu na deželnozborskih volitvah v mariborski kmečki kuriji leta 1861 se je umaknil iz politike, do smrti pa je redno objavljaj prispevke z versko, gospodarsko in etično vsebino v slovenskem in nemškem časopisju.²²

France Prešeren (1800–1849)

Največji slovenski pesnik in pravnik.

Rodil se je v Vrbi in umrl v Kranju. O Prešernu je veliko napisanega in bolj ali manj znanega. Njegovo delo strokovnjaki delijo na tri obdobja: mladostno (1824–1828), zrelo (1828–1840) in pozno (po letu 1840). Prve ohranjene Prešernove pesmi segajo v čas študija na Dunaju, nekako v leto 1824. Možno je, da je pisal že pred tem, ko je še obiskoval gimnazijo, vendar o tem ni znano nič gotovega. Ena izmed prvih pesmi, nastala ob priložnosti, je *Zarjovena dvičica*, napisana kot tolažba nesrečno zaljubljenemu sošolcu. Prešernova prva objavljena pesem je bila *Dekletam*. Leta 1827 jo je v slovenščini ter nemškem prevodu objavil v *Illyrisches Blatt*. Ni ga Slovenca, ki ne bi vedel, da je sedma kitica Prešernove *Zdravljice*, napisane leta 1844, od 27. septembra 1989 slovenska himna. Vemo, da je izdal *Poezije* – izšle so decembra 1846 z letnico 1847 in so ključna knjiga tedanje in sedanje slovenske literature.

Občasno pa vsi tudi prebiramo njegove pesmi (*Dekletam, Kam?, K slovesu, Nezakonska mati, Pevcu...*), balade in romance (*Povodni mož, Turjaška Rozamunda, Učenec, Lenora, Neiztrohnjeno srce...*), gazele (*Pesem moja je posoda tvojega imena, Oči sem večkrat prašal, ali smem...*), Sonetni venec (*Poet tvoj nov Slovincam venec vije, Ran mojih bo spomin in tvoje hvale...*), Sonete nesreče (*O, Vrba srečna, draga vas domača...*) in seveda *Krst pri Savici*.

Vraz naj bi začel korespondirati s Čopom, Kastelcem in Prešernom po svojem prvem obisku v Ljubljani med velikimi počitnicami leta 1834. Novembra 1836 je Vraz pisal Kočvarju, da mu je dr. Prešeren »en exemplar svojega zadnega prekrasnega dela *Kerst pri Savici po enem Kranjci poslal*«. ²³ Vendar naj bi se s Prešernom spoprijateljila šele ob Vrazovem drugem obisku, konec januarja 1837. Takrat so si Vraz, Prešeren in Kastelic obljubili vrsto uslug: Vraz Prešernu, da mu

²² Enciklopedija Slovenije 7, Marin–Nor, Ljubljana 1993, str. 247.

²³ Vraz Kočvarju, 9. november 1836, v: Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočvar, 1833–1838, Ljubljana 1961, str. 40.

pošlje nekaj narodnih pesmi, Vraz Kastelcu, da mu naroči pri svaku Mohoriču v Ilovcih sodček ljutomerčana, Kastelic Vrazu, da mu spravi v Zagreb njegovo pismo Gaju in naročnino za *Danico* in *Novine*. Nobeno od teh naročil pa ni potekalo s tako hitrostjo, kakršno bi zainteresirani želeli. Najživahnejša je bila izmenjava pisem v prvih šestih mesecih po Vrazovem drugem obisku v Ljubljani, ko so skupaj prebili veliko ur in snovali načrte, in ko je Prešeren še mislil, da gre njuno literarno stremljenje proti istemu cilju: »*da se usposobi slovenski jezik za dostojno posodo vsem utrinkom poetove duše in se pritegne na ta način slovenska inteligenca v interesno sfero materinščine.*«²⁴

Iz kasnejše korespondence med Vrazom in Prešernom pa lahko razberemo njuna različna stališča. Tako mu je Vraz decembra 1840 pisal, da slovenski pisatelj ne more živeti od izkupička svojih del, zato mu ne preostaja drugega, »*kakor da se, če hočemo ostati Slovani, priključimo bratom na jugu, kar nas ne bo stalo niti toliko naporov, ako se tega s srčnostjo iskreno poprimemo, saj so nam po jeziku najbližji.*»²⁵ Kot odmev na omenjeno pismo je Prešeren napisal zabavljivko *Narobe Katón*. Še prej pa je v svojem pismu Vrazu, 26. oktobra 1840, zavrnil Vrazove ilirske ideje in se odločil za slovenski knjižni jezik. Poleg že omenjene zabavljivke pa mu je namenil še eno - *Bahači četvero bolj množnih Slave rodov*.²⁶

*Čeh, Polják in llír, Rús svój 'zobráziti jezik,
njih le mogóčni ga ród íma pravíco písát';
Béli Hrovát, Rusnják ne, Slovák ne, s Slovénci ne drúgi,
tem gre, Sláve pesám, lájati, táce lizát'.*

*Od drúgih mánjši in časten manj ród je slovénski,
lákota sláve, blagá, vléče písárja drugám.
Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni;
Stánko, Slovéncov vskok, Vráz si naróbe Katón.*

24 France Kidrič, Korespondenca med Prešernom in Vrazom, Ljubljana 1911, str. 29.

25 Jože Pogačnik, Miklošič in ilirizem, v: Miklošičev zbornik, 1992, str. 493.

26 Dela, v: France Prešeren [www.preseren.net]. Uporabljeno: 12. junij 2010.

Jan Kollár (1793–1852)

Bil je slovaški književnik in jezikoslovec.

Rodil se je na Slovaškem in umrl na Dunaju. Po študiju teologije v Bratislavi in Jeni je bil evangeličanski pastor v Budimpešti in profesor slovanske arheologije na Dunaju. Bil je pesnik in filolog široke usmeritve (jezikoslovec, etnograf, zgodovinar, arheolog). Sodi med začetnike panslavizma. Zasnoval je program slovanske vzajemnosti: etnično sorodna slovanska ljudstva naj se najprej spoznavajo in zbližujejo na jezikovnem in kulturnem področju; možnost za kulturni razvoj imajo samo ruski, poljski, češki in ilirski jezik, drugi bodo ostali narečja. Zato je nasprotoval slovaški književnosti in pisal češko. Svoje ideje je širil zlasti s sonetno zbirko *Sláwy dcera* (1824). En sonet je posvetil ustoličevanju na Gosposvetskem polju, v zadnjih dveh spevih se je zgledoval po Dantejevi *Božanski komediji*. Med slovenskimi izobraženci so bili njegovi soneti zelo popularni, tudi v Prešernovih sonetih se pojavljajo »otroci Slave« in »Slava«. Njegova razmišljanja o slovanski vzajemnosti so vzpodbudila kulturni in nacionalni prerod avstrijskih Slovanov.²⁷ Močno so vplivala na hrvaški ilirizem, veliko manj pa na dogajanje na Slovenskem, razen na privrženca ilirizma, med katerimi je bil seveda tudi naš Stanko Vraz. Ko je Vraz dobil v roke Kollárjevo *Sláwy dcera*, ga je z velikanskim vseslovanskim obzorjem popolnoma omamila in ga potegnila v vrtinec politične romantike. Zdaj ni več hrepenel po Ljubljani in Prešernu, čigar pesmi so ga takrat očarale, pač pa je želel romati »*k nogam slovenskega preroka in odrešenika*« v Budimpešto ali pa se vsaj preseliti na Dunaj, kjer bi spoznal več izobražencev posameznih slovanskih rodov. Kollárjeva pesnitev je preobrazala njegovo človeško in pesniško zavest. Kakor Kollár je hotel biti tudi Vraz slovenski Mojzes in Jeremija v eni osebi. S presenetljivimi podobami je želel dramiti v nezavednem izobraženstvu spomine na nekdanjo veličino slovanstva, protestirati zoper tedanjo politično in duhovno suženjstvo ter prikazovati narodno tragedijo slovenstva in slovanstva.²⁸

Ta svetovnonazorska okužba je delovala tudi na Vrazovo jezikovno plat njegovih novih, po zgledih v *Sláwy dcera*, zloženih sonetih. Zavrla je proces bližanja osrednjemu – Prešernovemu jeziku. Povečal se je namreč vdor čeških besed in po teh posnetih skovank v Vrazov pesniški govor.

Ljudevit Gaj (1809–1872)

Bil je hrvaški književnik, politik, osrednja osebnost ilirizma, vodja hrvaškega preporoda. Ljudevit Gaj se je rodil v Krapini očetu Ivanu in materi Julijani. Doma so govorili najprej nemško in šele nato hrvaško. Osnovno šolo in prvi razred gimnazije je končal v Krapini, šolanje nadaljeval na nemški gimnaziji v Karlovcu ter nato študiral filozofijo najprej na Dunaju in nato v Gradcu.

²⁷ Enciklopedija Slovenije 5, Kari–Krei, Ljubljana 1991, str. 202.

²⁸ Anton Slodnjak, Stanko Vraz, v: Panonski zbornik, Ljubljana 1966, str. 109.

Doktoriral je leta 1834 v Leipzigu. Že zgodaj je začel pisati, saj je že leta 1826 objavil delo *Die Schlösser bei Krapina* (Gradovi okoli Krapine), ki je prvo delo o zgodovini krapinskega območja. Gaj je nase prevzel dolžnost, da Hrvate poveže in zedini na kulturno-jezikovnem področju. Zato je leta 1830 objavil svoje najbolj znano delo *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*, v katerem je položil temelje svoje pravopisne reforme. Leta 1835 je začel izdajati *Novine horvatske* in književno prilogo *Danicu horvatsku, slavonsku i dalmatinsku*, v katerih je širil hrvaško nacionalno idejo pred vedno bolj agresivno madžarizacijo. *Novine* in *Danica* so najprej izhajale v kajkavskem narečju, nato od leta 1836 v štokavskem kot *Novine ilirske* in *Danica ilirska*, tiskane pa so bile v novem pravopisu, katerega avtor je bil Ljudevit Gaj. On je po vzoru češke latinice napisal znake za posamezne glasove, zato se ta pisava imenuje po njem – gajica. Leta 1840 sta bila v vse hrvaške šole uvedena Gajev pravopis in štokavsko narečje, vendar je bil latinski jezik še vedno uradni jezik na Hrvaškem in je to ostal do leta 1847.²⁹

Stanko Vraz in Ljudevit Gaj sta se srečala julija 1833, ko je Gaj povabil Vraza, naj ga obiše v njegovi domovini. Tako je Vraz tisto poletje preživel v Krapini, kjer pa se (po besedah Antona Slodnjaka) nista zblížala tako, kot je Vraz pričakoval. Gaj mu je namreč predlagal združitev vzhodnoštajerskih Slovencev s Hrvati, medtem ko je Vraz sanjal, da bodo hrvaški kajkavci okrepili slovenske postojanke na Štajerskem. Gaj ga je nato ves čas vabil, naj se pridruži ilirizmu. Leta 1834 se je z Gajem celo pobratil zaradi obljube, da bo novi literarni list *Danica* objavil prispevke »ne samo vu Hrvackom, nego i vu drugih Ilir. narečjah«. ³⁰ Leta 1835 je nato med počitnicami spet potoval v Krapino, Samobor, Zagreb in Bistrice v Hrvaškem Zagorju. Takrat je Gaju tudi obljubil, da bo odslej zložil med desetimi slovenskimi tudi eno v »obči ilirščini«, menil je namreč, da bo pomagal ustvarjati novo slovstvo Južnih Slovanov, Slovencev, kakor se je izražal sam, ali Ilircev, kakor je odločil Gaj.

Bil je sicer pripravljen, da sodeluje v hrvaškem političnem boju z madžarizacijo, ker je upal, da se bo iz tega razvilo radikalnejše gibanje vsega slovanstva. Toda sam je hotel ostati slovenski književnik in preroditelj. Zato je bil presenečen, ko je izšla njegova romanca *Stane i Marko* v *Danici*, čeprav je želel izid svojega dela v tiskani obliki. Vendar je svojo pesnitev komaj prepoznal, saj so jo popolnoma predelali, pripisali pa so ji tudi oznako »Ilir iz Štajera«. Njegovi slovenski prijatelji so ga zaradi tega zelo kritizirali pa tudi sam se je začel bati, da je njegova nacionalna zavest ogrožena. ³¹ Vendar Vraz tudi kot kasnejši pripadnik ilirizma ni razmišljal o popolni opustitvi slovenščine – zagovarjal je le kulturno sodelovanje, ki ni izključevalo etnične individualnosti. Predlagal je namreč, da naj bi bilo višje slovstvo v ilirščini, nižje (nabožne, poučne in šolske knjige) pa v slovenščini. Vrazovo vztrajanje pri kulturnem konceptu ilirizma

29 Povzeto po: Vesna Kunštek, Muzej Ljudevita Gaja, v: Muzej [www.krapina.net]. Uporabljeno: 10. junij 2010.

30 Stanko Vraz, v: Slovenski biografski leksikon [http://nl.ijs.si]. Uporabljeno: 10. junij 2010.

31 Anton Slodnjak, Stanko Vraz, v: Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, str. 111.

je očitno tudi iz pisma Gaju leta 1835, v katerem je izpovedal občutno nevarnost političnih posegov in aspiracij: »Lepo se mi dopade duh Tvojih slovesnih pripomočkov, ki so nas v pesmah tak lepo, privabljivo pobratili – radi mi u Vaše kolo stopimo al vonder prosimo nehajte nas za Hrvate imeti, to ime nam zmirom zdajno mejo Horvatskega na pamet prinosi, in na našo zibel opominja, ki je le tokraj. Ti imaš srce, lahko čutiš, kak težko je njene mile glase pozabiti. Boleli bi te, da bi kdo rekel: Ti si Polak al Rus al Čeh al Krajnc pusti z misli ime Horvat. Tak je tudi naj rojstvo kraj mili, ako je ravno mali in brezslavni in ne tak prostoren, pa clo voznik težko vežo zapusti, v kateri je vonder mnogo grenkih dnevov potrošil.«³²

Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813–1893).

Bil je hrvaški književnik, eden od vodilnih hrvaških prepородovcev, botanik, geolog, arheolog in politik.

Rodil se je v plemiški družini Farkaš kot najstarejši sin. Oče je bil lastnik posestva Lovrečina pri Vrbovcu. Osnovno šolo in gimnazijo je končal v Zagrebu in Veliki Kaniži, filozofijo v Subotici. Nato je študiral pravo v Zagrebu in Požunu (Bratislava). V Požunu in na Dunaju je spoznal Gaja in mu pomagal sestaviti proglas, s katerim je leta 1834 obvestil javnost o začetku izhajanja *Novin horvatskih s prilogo Danicza Horvatzka, Slavonzska y Dalmatinszka*. Odvetniški izpit je položil leta 1836. Kot književnik je opozoril nase že leta 1832, saj je kot 19-letnik napisal igro *Golub*. Z Dragutinom Rakovcem je kasneje izdal še prvo antologijo domorodne poezije. Za čas življenja v Križevcu je izdal dve zgodovinski povesti in zbirko *Pjesme*, ki predstavljajo eno njegovih pomembnejših del. V pismu Stanku Vrazu, 17. marca 1838, ga je seznanil z ustanovitvijo društva ilirskih bralcev v Križevcu. V skladu z ilirskimi idejami je Ljudevit Farkaš družinsko ime spremenil v Vukotinović. Skupaj z Vrazom je leta 1842 začel izdajati časopis *Kolo*, s podnaslovom *Članki za literaturo, umetnost in narodno življenje*.

Kljub začetnemu uspehu so se pojavile težave (najverjetneje finančne), zato sta izšla samo dva zvezka. Istega leta je Vukotinović napisal spis *Ilirizam i kroatizam*, v katerem je poudarjal, da je ilirizem orientiran proti književnosti, a kroatizem je »*život naš politički*«. Kasneje je Vukotinović postal poslanec v Požunu. V vojni z Madžari leta 1848 je bil vrhovni poveljnik čet za obrambo domovine v Križevački županiji. Konec leta 1849 je postal predsednik Zemljiškega sodišča. Obtoževali so ga, da je zagret panslavist in da sovraži Nemce. Nato se je posvetil znanstvenemu delu. Napisal je nekaj del o Zagrebški, Moslavaški in Kalnički gori, je avtor prve domače geološke karte, ukvarjal se je z vprašanji Darwinove teorije...³³

32 Jože Pogačnik, Miklošič in ilirizem, v: Miklošičev zbornik, Maribor 1992, str. 488 in 489.

33 Ljudevit Farkaš Vukotinović, v: Križevci [www.krizevci.net]. Uporabljeno: 16. junij 2010.

Stanko Vraz in Ljudevit Farkaš Vukotinović sta se pobratila leta 1834. Vraz mu je jeseni 1840 posvetil knjižico s prvima dvema spevoma *Djulabij*. Leta 1877 ga je Vukotinović označil *kot lepega mladeniča, krasnega in zdravega obraza s klasičnim značajem, bil je čeden, tih, nedolžen in ljubeznik kot dekle; njegovo srce plemenito, a značaj čvrst; nič na svetu ga ni tako zanimalo kot knjige*.³⁴

Sklepne misli

Kot lahko razberemo iz zapisanega, je Stanko Vraz tekom svojega življenja srečal številne znane slovenske in tudi tuje osebnosti, ki so vplivale na njegovo ustvarjalnost. Z nekaterimi je prijateljske stike ohranil vse življenje, medtem ko so bili drugi prisotni samo v določenih trenutkih – vsi pa so pustili pečat v oblikovanju tako njegove osebnosti kot iskanju lastnega ustvarjalnega duha in prostora.

Ključne besede

Stanko Vraz, Mihael Jaklin, Anton Krempl, Anton Murko, Štefan Kočever, Jurij Matjašič, Fran Miklošič, Jožef Muršec, France Prešeren, Jan Kollár, Ljudevit Gaj, Ljudevit Farkaš Vukotinović.

Spletni viri

- Muzej Ljudevita Gaja, v: Muzej [www.krapina.net].
- France Prešeren [www.preseren.net].
- Slovenski biografski leksikon [http://nl.ijs.si].

Literatura

- Enciklopedija Slovenije 5, Kari–Krei, Ljubljana 1991.
- Enciklopedija Slovenije 7, Marin–Nor, Ljubljana 1993.
- Darko Friš in Mateja Matjašič Friš: »Dogodivšine štajerske zemle« Antona Krempla v »krempljih« cenzure, v: ČZN, Maribor 2000, str. 429–456.
- Marko Jesenšek: *Vrazovi pripisi v Murkovem slovarju*, v: *Murkov zbornik*, Maribor 1999, str. 379–390.
- France Kidrič: *Korespondenca med Prešernom in Vrazom*, Ljubljana 1911.
- Ljubomir Andrej Lisac: *Slovenska korespondenca Vraz–Kočever*, 1833–1838, Ljubljana 1961.
- Osebnosti, *Veliki slovenski biografski leksikon*, od M do Ž, Ljubljana 2008.
- Jože Pogačnik: *Miklošič in ilirizem*, v: *Miklošičev zbornik*, Maribor 1992, str. 487–502.
- Anton Slodnjak: *Stanko Vraz*, v: *Panonski zbornik*, Murska Sobota 1966, str. 105–116.

34 Anton Slodnjak, Stanko Vraz, v: *Panonski zbornik*, Ljubljana 1966, str. 108.

Povzetek

Življenje Stanka Vraza je bilo kratko, vendar ustvarjalno izredno plodno. Na njegovo ustvarjalnost so vplivali številni posamezniki – nekateri med njimi so nam znani bolj, drugi manj. Zato je osnovni namen tega prispevka predstaviti ljudi, ki so tako ali drugače vplivali na njegovo ustvarjalno pot. Ni naš namen, da bi raziskovalno in kritično ocenjevali njihovo delo. Pač pa jih želimo prikazati kot zgodovinske osebnosti, ki so zaznamovale čas, v katerem so živele in delovale, ter bile povezane z našim rojakom.

V članku so tako predstavljeni narodni buditelj in duhovnik Mihael Jaklin, narodni buditelj in pisatelj Anton Krempel, jezikoslovec Anton Murko, zdravnik, narodni buditelj in politik Štefan Kočevar, rodoljub in dobrotnik dijaštva Jurij Matjašič, slovenski filolog, jezikoslovec in slavist Fran Miklošič, publicist in narodni buditelj Jožef Muršec, največji slovenski pesnik in pravnik France Prešeren, slovaški književnik in jezikoslovec Jan Kollár, hrvaški književnik, politik, osrednja osebnost ilirizma, vodja hrvaškega preporoda Ljudevit Gaj, hrvaški književnik, eden od vodilnih hrvaških preporodovcev, botanik, geolog, arheolog in politik Ljudevit Farkaš Vukotinović.

IMPORTANT PEOPLE, WHO MARKED VRAZ'S LIFE AND WORK

Abstract

The life of Stanko Vraz was short, but very productive. Many individuals influenced his creativity – some of them were more some less famous. The primary goal of this article is to introduce people, who in any way affected his creative path. It is not our purpose to research and assess their work. We want to show them as historical people, who marked the time in which they lived and worked and were connected with our compatriot.

Presented in the article are: a liberal reformer and priest Mihael Jaklin, a liberal reformer and writer Anton Krempel, a linguist Anton Murko, a doctor, liberal reformer and politician Štefan Kočevar, a patriot and benefactor of students Jurij Matjašič, a Slovene linguist and researcher of Slovene language Fran Miklošič, a publicist and liberal reformer Jožef Muršec, the greatest Slovene poet and lawyer France Prešeren, a Slovak author and linguist Jan Kollar, a Croatian author, politician, the most important illyrist, the leader of Croatian renaissance Ljudevit Gaj, a Croatian author, one of the leaders of Croatian renaissance, botanist, geologist, archaeologist and politician Ljudevit Farkaš Vukotinović.

Stanko Vraz.

UKM, Zbirka drobnih tiskov.

Vlasta Stavbar¹

ROKOPISNA ZAPUŠČINA STANKA VRAZA V UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

V prispevku je predstavljena rokopisna zapuščina Stanka Vraza, ki jo hrani Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor; in sicer rokopisne enote, ki so v celoti Vrazovo delo ali pa majhni fragmenti, kjer se Vraz pojavlja v zapuščinah drugih. Ob predstavitvi posameznih rokopisnih enot so predstavljeni posamezniki, ki so bili povezani z Vrazom, kar je razvidno iz gradiva. Prispevek ne ponuja raziskovanja in analitične obdelave rokopisnih gradiv, ampak jih želi le predstaviti širši javnosti.

Letos mineva 200 let, odkar se je 30. junija 1810 v Cerovcu pri Ormožu rodil Jakob Fras (Frass), ki je leta 1838 začel uporabljati literarno ime Stanko Vraz tudi v vsakdanjem življenju.

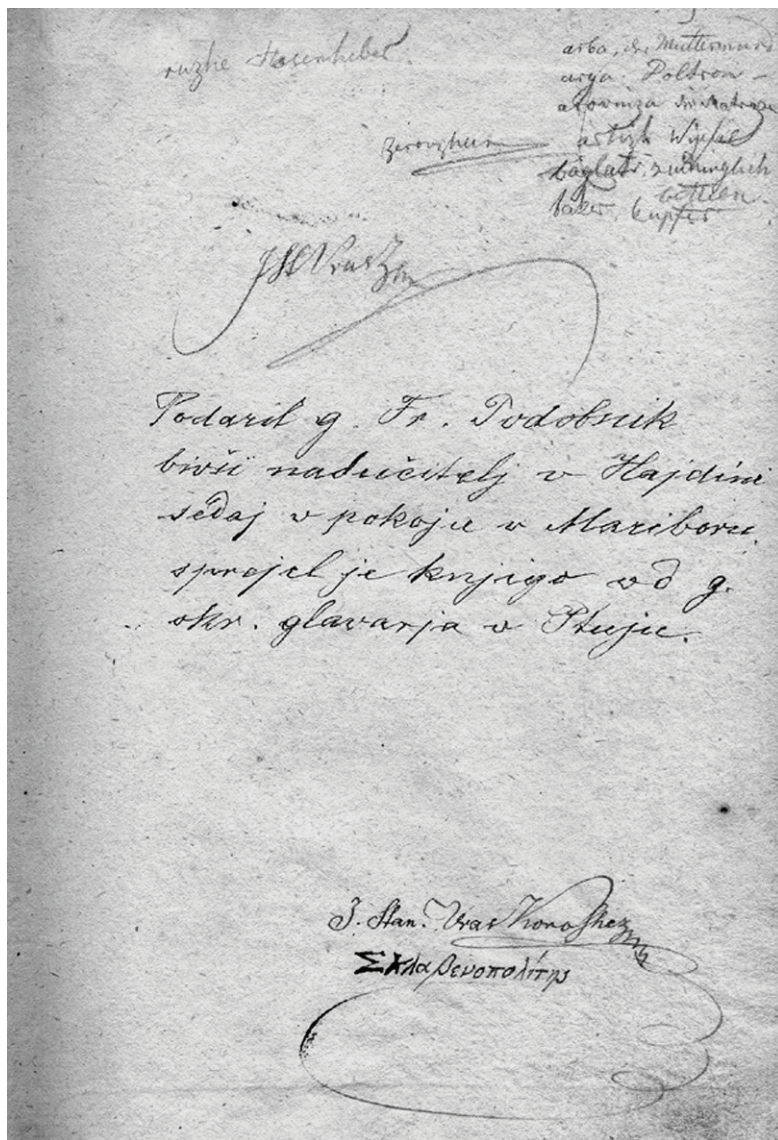

*Rojstna hiša Stanka Vraza okrog leta 1900.
UKM, Zbirka drobnih tiskov.*

¹ Mag. Vlasta Stavbar, višja bibliotekarska specialistka, Enota za domoznanstvo Univerzitetne knjižnice Maribor, Gospejna ulica 10, 2000 Maribor.

Stanko Vraz se je rodil premožnemu vinogradniku Jožefu in njegovi ženi Katarini, rojeni Kotnik (po domače pri Koroščevih). Umrli je 24. maja 1851 v Zagrebu.²

Rokopisno gradivo Stanka Vraza v Univerzitetni knjižnici Maribor priča o raznoliki in bogati dejavnosti pesnika in kritika, prevajalca, urednika in pripovednika. Nekatere rokopisne enote pa se nanašajo na Stanka Vraza kot pripadnika in glasnika ilirskega gibanja, druge pa na sistematičnega in znanstvenega popisovalca ljudskih pesmi.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 16.

Rokopisna zbirka UKM hrani osem manuskriptov,³ ki v svoji vsebini hranijo Vrazov pečat delovanja.

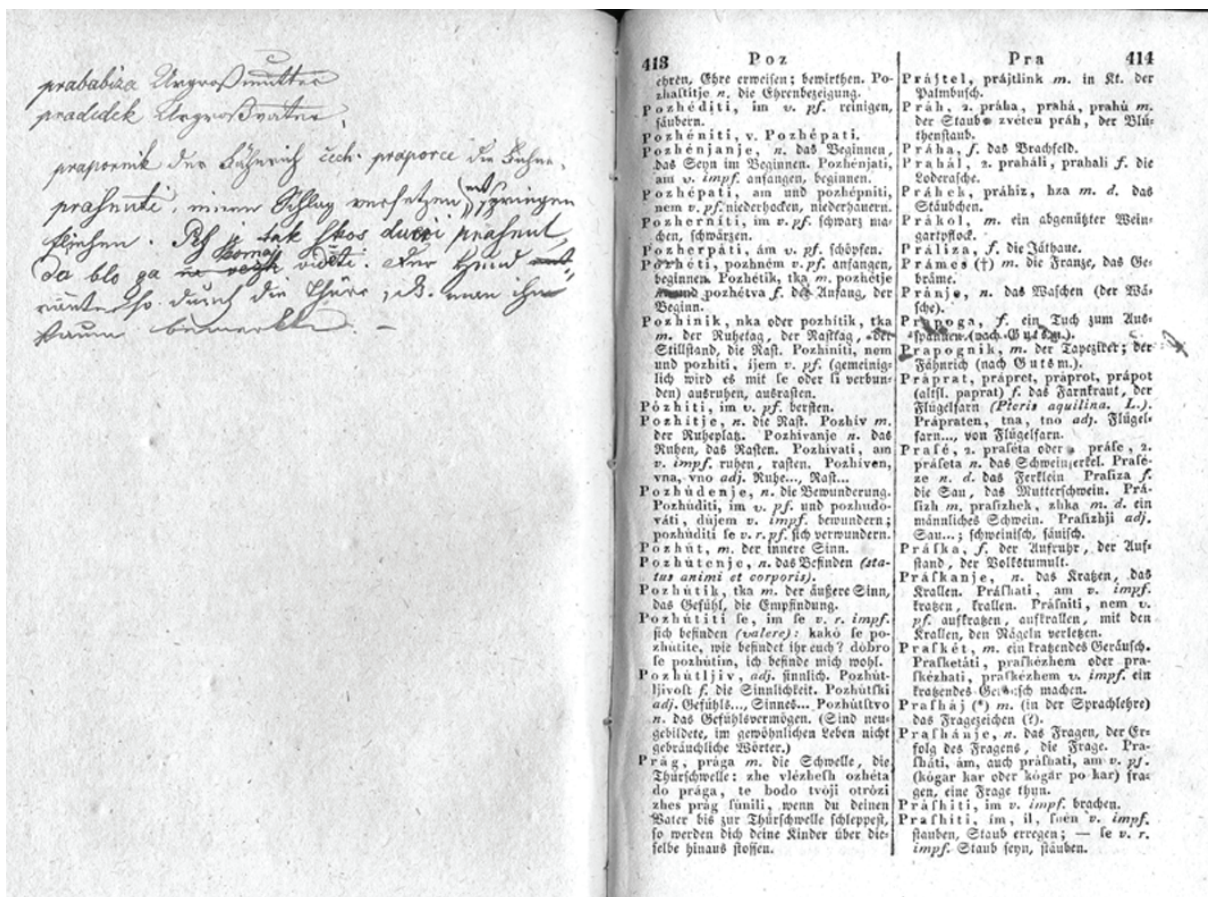
Slovar Antona Murka z naslovom Slovensko-nemški in Nemško-slovenski ročni besednik (Ms 16) iz leta 1832 vsebuje 194 listov, ki so deloma popisani z dostavki Stanka Vraza k slovarju. Na prvem listu sta tudi dva Vrazova podpisa:

J. Stan. Fras Korošec, z dostavkom v grškem črkopisu: Sklabenopolites. Vrazovi dostavki so v bohoričici.

Vraz je v slovar vpisal veliko domačih besed, ki jih slovarček ni upošteval, mnoge je primerjal z ustreznimi besedami iz drugih slovanskih jezikov.

² Enciklopedija Slovenije, 14. zv., Ljubljana 2000, str. 372–373.

³ Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor Ms 1–Ms 300, Maribor, 1978.; Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor, Ms 301–Ms 600, Maribor 1983.

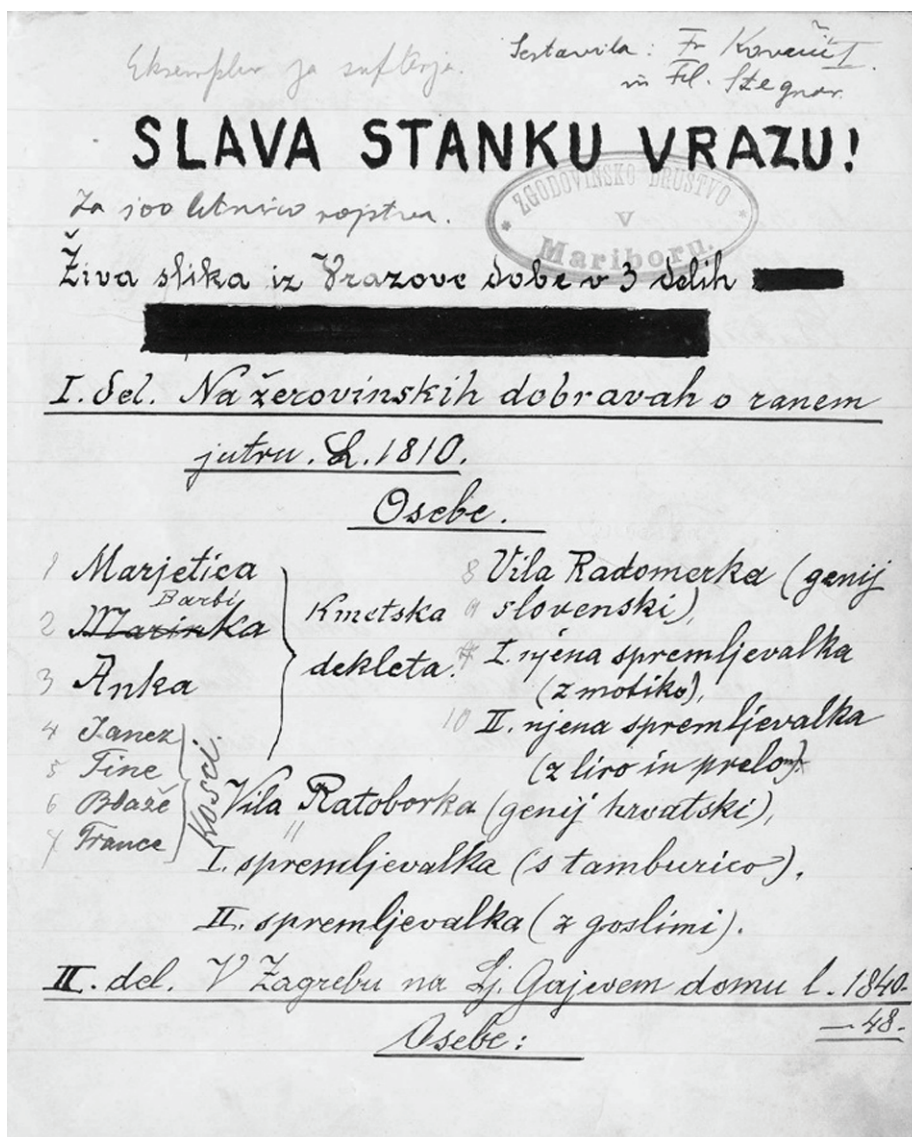

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 16.

Ta slovar je Univerzitetni knjižnici Maribor leta 1909 podaril Franc Podobnik iz Maribora. Druženje Murka in Vraza sega v čas, ko so bili graški tovariši, skupaj z Miklošičem, Matjašičem in Cafom. Vendar je Murko z leti začel zviška gledati na mlade neizkušene može in je ostajal sam zase, po Vrazovi označbi »mlad stavec«. Sredi 19. stoletja se je pri Vrazu in drugih ilircih stopnjevalo nezadovoljstvo z Murkovim jezikovnim delom, zlasti, ker je hotel Murko izdajati knjige v bohoričici.⁴

Kot naslednji rokopis pod signaturo Ms 18 je delo **Slava Stanku Vrazu! Živa slika z Vrazove dobe v 3 delih**. Ob 100-letnici Vrazovega rojstva, leta 1910, sta jo spisala teolog in zgodovinar Franc Kovačič ter glasbenik in skladatelj Feliks (Srečko) Stegnar. Stegnar je deloval v Mariboru od leta 1889 pa vse do svoje smrti 1915. leta. Med drugim je tudi vodil orkester Dramatičnega društva v Mariboru. Delo obsega 22 listov in istega leta ga je avtor podaril takratni knjižnici Zgodovinskega društva, predhodnici današnje Univerzitetne knjižnice.

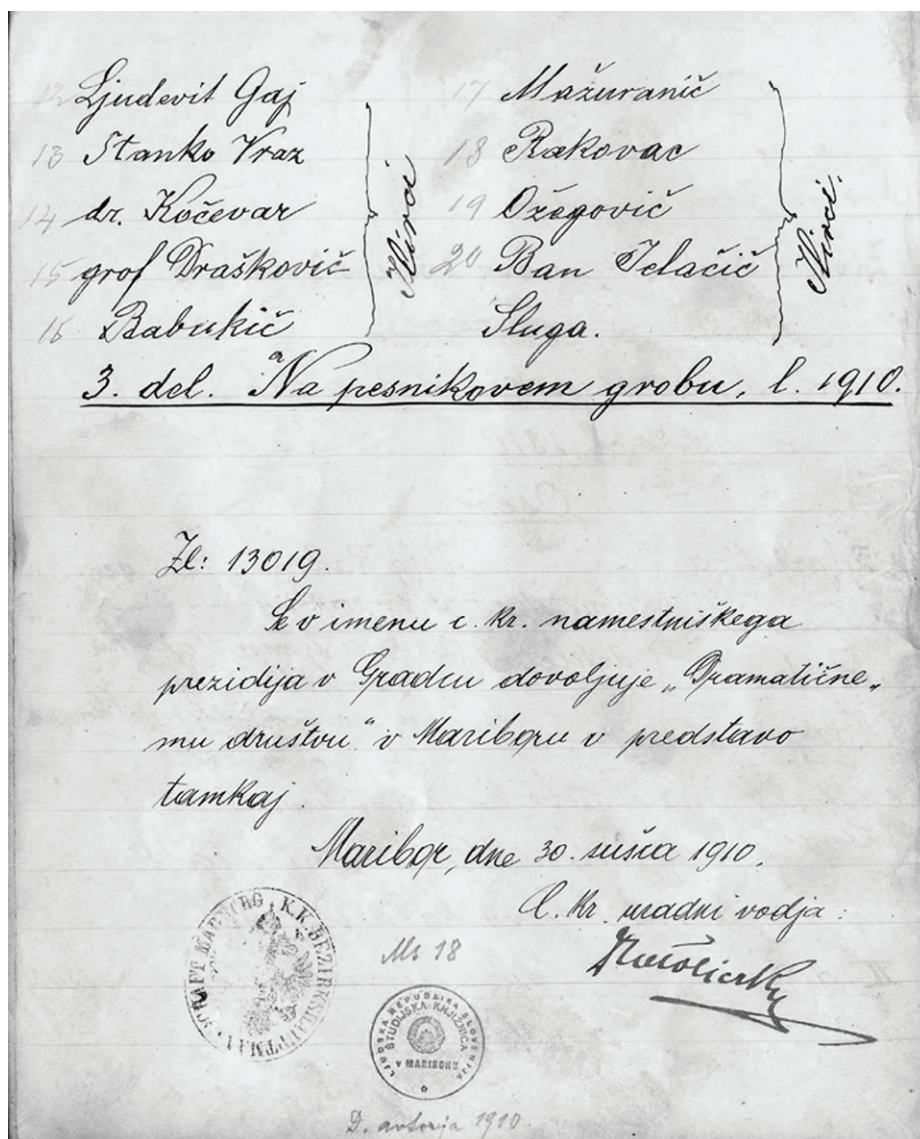
⁴ Slovenski biografski leksikon (odslej SBL), Prva knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 168.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 18.

Prvi del zgodbe ima naslov *Na žerovinskih dobravah v ranem jutru, l. 1810*. Nastopajo tri kmetska dekleta, štirje kosci, vila Radomerka (genij slovenski) in njeni spremljevalki ter vila Ratoborka (genij hrvatski) z dvema spremljevalkama.

Drugi del zgodbe ima naslov *V Zagrebu na Lj. Gajevem domu, leta 1840–1848*. Nastopajo ilirci: Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, dr. Kočvar, grof Drašković, Babulić, Mažuranić, Rakovac, Ožegović, Ban Jelačić in sluga.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 18.

Tretji del je naslovljen z *Na pesnikovem grobu, l. 1910.*

Rokopis ima tudi pripis: »Se v imenu c. kr. Namestniškega prezidija v Gradcu dovoljuje »Dramatičnemu društvu« v Mariboru v predstavo tamkaj. Maribor, 30. sušca (marca) 1910, in podpisan c. kr. uradni vodja.

V **zapuščini Jožefa Pajka** (Ms 138), ki jo je leta 1932 daroval Franc Kovačič, najdemo tudi *Literarno zapuščino Stanka Vraza*, ki jo je popisal in delno prepisal Jožef Pajek v letih 1882-1883. Obsega 38 listov.

„V Uraarui literarni zbirnici so pravi
 mnogi tudi napisi sudovni, kar se ne more dvesti
 kureti bi se študi da so ti napisi le prelegeni
 viti pesni h zapi sami“ Približno v letu 1882.
 str. 28. Kako se je izjavila ...

612
 1

11. 1882 mi je g. kajnik F. Dušo posarovalu „St.
 „Mol“ postal slav. liter. zbirnici Uraarui. Vsega
 v knj. je 21. jez. 1882, ki vključuje 3 in pol st. 1882.

I. zbirki. napisi na jez. 1882, da je v jez. 1882.
 leži v pr. 1882, 1882.

1. „Krajinski deželni“ Vloga. 6 v. id. Fom. Gajeva.
 2. „Gospodinja i pr. 1882“ Duhov. 1882, 1882.
 3. „Dobro i Bogom spr. 1882, ona pr. 1882, 1882.
 4. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 5. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 6. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 7. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 8. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 9. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 10. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 11. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 12. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.

Ms 138, ovoj 2
 K. 1932

11. 1882 mi je g. kajnik F. Dušo posarovalu „St.
 „Mol“ postal slav. liter. zbirnici Uraarui. Vsega
 v knj. je 21. jez. 1882, ki vključuje 3 in pol st. 1882.

I. zbirki. napisi na jez. 1882, da je v jez. 1882.
 leži v pr. 1882, 1882.

1. „Krajinski deželni“ Vloga. 6 v. id. Fom. Gajeva.
 2. „Gospodinja i pr. 1882“ Duhov. 1882, 1882.
 3. „Dobro i Bogom spr. 1882, ona pr. 1882, 1882.
 4. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 5. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 6. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 7. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 8. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 9. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 10. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 11. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.
 12. „Krajinski deželni“ (Krajinski) pr. 1882, 1882.

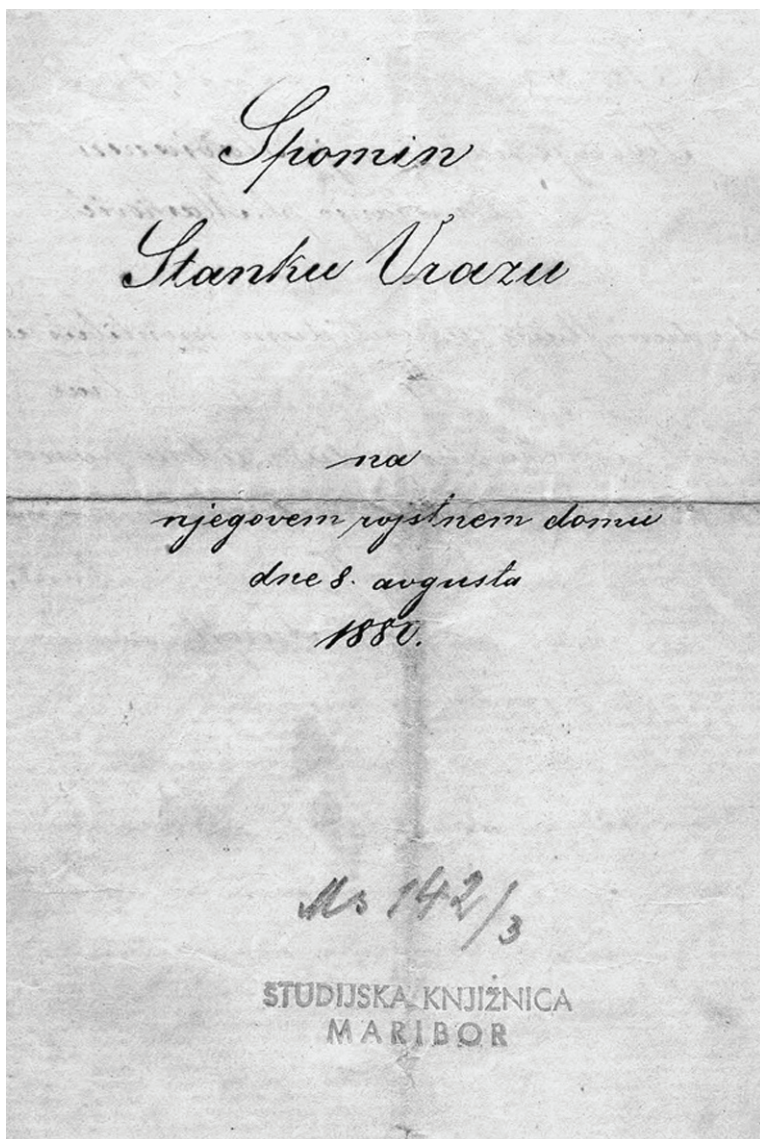
612
 1

Banka Uraarui literarna
 Klymčina pr. 1882 in
 Deloma pr. 1882 (10 str. 55.
 slav. narodno blago!)
 J. Jos. Pajek.
 Uraarui. 1882.
 Vseh 21. jez. 1882, 1882.
 11. 1882 do 7. 1882.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 138.

Jožef Pajek (1843–1901) je bil folklorist in zgodovinar. Kot gimnazijski profesor se je ukvarjal z narodopisjem in s slovstveno zgodovino. Posebej marljivo je zbiral narodno blago na Štajerskem. Zapisal pa je tudi prispevek o Vrazu z naslovom *Nekaj drobtinic o St. Vrazu*, ki je izšel v *Kresu* 1883, na str. 38–45.⁵

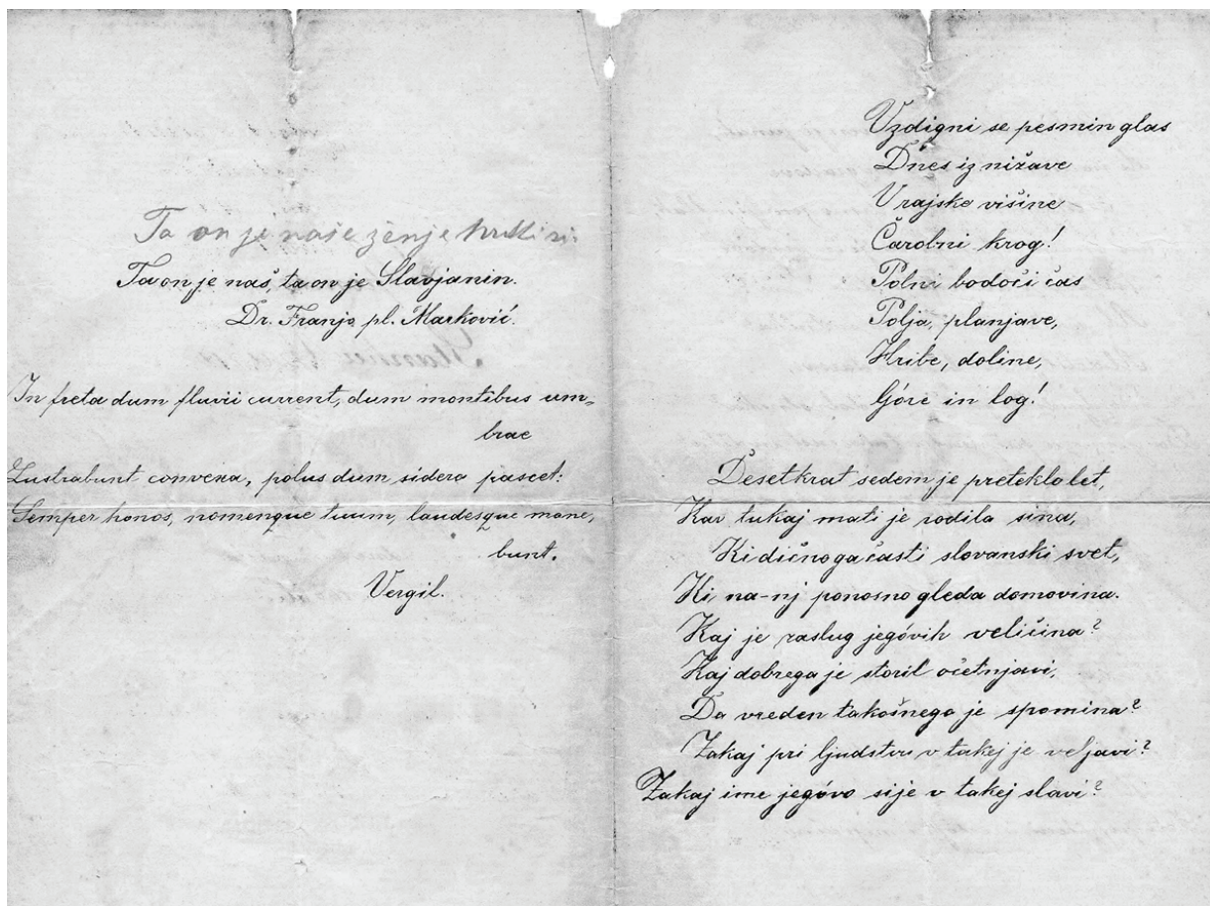
Božidar Flegerič je v svojih *Prigodnicah* – 32 pesmih h godovom, obletnicam in za razne slavnosti, zapisal tudi pesmi, posvečene spominu na Štefana Modrinjaka, Davorina Trstenjaka in tudi na Stanka Vraza. Rokopis (Ms 142) obsega 46 listov in ga je knjižnici leta 1932 podaril Maks Kovačič iz Maribora. Pesmi so nastale v Vodrancih v letih 1875-1899. Med njimi je pesem z naslovom *Spomin Stanku Vrazu na njegovem rojstnem domu, dne 8. avgusta 1880.*

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 142.

Božidar Flegerič (1841–1901) je bil pesnik in pisatelj, doma iz Vodrancev v župniji sv. Bolfenka pri Središču. Talent, ki je v začetku veliko obetal, se zaradi slabih življenjskih razmer ni razvil. V oblikovnem smislu so nanj vplivali Prešeren, Jenko, Stritar in Gregorčič, visoko pa je cenil in posnemal Stanka Vraza. To se kaže v pesmi »Domačinke«, ki je izšla v *Zori* 1876. Zložil je nešteto prigodnic: pozdrave društvom, svojim dobrotnikom, odličnim rojakom in književnikom ob svečanih prilikah, nagrobnice in podobno.

⁵ SBL, Prva knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 251.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 142.

Zapuščina Karla Štreklja, ki jo Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor hrani pod signaturo Ms 204, vsebuje tudi pismo Stanka Vraza, ki ga je leta 1842 pisal Lovru Vogrinu. Piše mu, da mu pošilja II. knjigo »Kola«, in ga prosi, naj mu poskuša za knjigo najti kupce v Mariboru. Kot je razvidno iz pisma, je vse skupaj pošiljal preko dr. Štefana Kočevarja.

Karel Štrekelj (1859–1912) je bil jezikoslovec in narodopisec. Omeniti velja, da je Štrekelj leta 1886 ponudil Slovenski matici, da prevzame skrb za izdajo zapuščine Stanka Vraza in drugih slovenskih ljudskih pesmi ter s tem nadaljuje 1871. leta začeto delo slavista Gregorja Kreka (1840–1905), vendar je akcija zaradi ovir pri Slovenski Matici in Štrekljevih službenih zadržanostih zastala. Oživila je šele leta 1893 pod Levčevim⁶ predsedstvom.

⁶ Franc Levce, 1846–1916, literarni zgodovinar, urednik in šolnik. Glej SBL, Prva knjiga, Ljubljana 1925–1932, str. 640–645.

Če se povrnem k vsebini pisma – Vraz je namreč maja 1842 izdal zbornik *Kola* s podnaslovom *Članci za literaturu, umetnost i nar. život* (s sodelovanjem Lj. Vukotinovića in D. Rakovca), naj bi zbornik s poezijo, kritiko in poročili ustvarili »zarodišče« prave ilirske literature. S *Kolom* je Vraz zasnoval prvi hrvaški literarni časopis, hkrati pa ponovno razgibal vzhodne Štajerce. K sodelovanju je povabil tudi Srbe, saj si brez povezave z njimi ni znal predstavljati ilirizma ali duhovne osvoboditve Slovencev in Hrvatov. V 2. knjigi *Kola*, ki je izšla oktobra 1842, je objavil poglavje o Frankih iz rokopisa *Dogodivšne štajerske zemle z posebnim pogledom na Slovence* Antona Krempla, duhovnika pri Mali Nedelji (rokopis hrani UKM, Ms 117). S prvima knjigama *Kola* je Vraz pokazal na neenotnost med ilirci in Ljudevit Gaj je bil zelo jezen. V februarju 1844 je izdal tretji zvezek *Kola* z lastnimi in s prevodnimi literarnimi članki.

V *Kolu* je Vraz začel objavljati tudi prvo tekočo hrvaško nacionalno bibliografijo. V letih 1857-1861 je Vraz kot tajnik Matice ilirske zopet začel izdajati *Kolo*; izšle so še knjige od 4. do 7.⁷

Vraz se je srečal z Lovrom Vogrinom, narodnim buditeljem (1809–1869), v dijaški družbi v Gradcu, skupaj s Štefanom Kočevarjem (poznejšim zdravnikom), Franom Miklošičem in z drugimi. Ta družba se je hotela izpopolniti v slovenskem jeziku ter se razgledati po drugih slovanskih jezikih.

Vogrin Lovro

Draži prijatelji!

Kazao si, da nemaš II. Knjige *Kola*,
 Evo ti je. Triklonjini vezak izvoli pre-
 dat mladomu Gōdu (Rudolpu), a drugi
 pošlji k Feolincu za Gj. Zaffa. Zare-
 čnik pisat ću ti iz Zagreba, kuda se baš
 sada spremam. III. Knjiga *Kola* dobit
 ću do nekoliko nedeljah preko Podčestla
 (po Dr. Kočevaru). Onda ću naćinit ra-
 ćun. Ja ću ti naćime poslati do 3-4
 exemplura od *Kola* više s molbom, da in-
 nikako naćješ u Chariboru i po okoliah
 Kupce. it. ita neće razit, to izvoli
 poslati Dr. Kočevaru. Kako ću do
 biti III. Knjigu *Kola*, a ti mi izvoli
 mah objavit u Zagrebu. Pozdrav g.
 Kostanjewcu i obadim mojim znancem
 Vozega grada. S Bogom!

Vukoslav Vraz

6. 5. 1842.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 204.

⁷ SBL, Četrta knjiga, Ljubljana 1980–1991, str. 611–613.

Prebiral so slovenske knjige, si dopisovali v slovenščini, pisali slovenske pesmi in spise in se ogrevali za slovansko vzajemnost ob pesnitvi Jana Kollárja, dokler ni večine med njimi Vraz pripeljal v ilirske vode. Četrtnina vseh bogoslovcev je bila naročena na *Kolo*. Med službovanjem v Gradcu je bil Vogrin 1838. leta med prvimi člani Slovanske čitalnice. Ko se je vrnil v Maribor in na Ptuj in ko je leta 1845 prevzel za pokojnim Kremplom župnijo pri Mali Nedelji, je bil po mnenju Muršca najprimernejši za razprodajo knjig, o čemer priča poleg omenjenega pisma še druga korespondenca z Vrazom, objavljena v Zborniku slovenske matice 1905, str. 149.⁸

V **zapuščini Janka Šlebingerja II.** (Ms 268) najdemo pismo, ki ga je Davorin Trstenjak pisal Stanku Vrazu leta 1838, ter separat – izrezek iz Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino I, 1918 z objavljeno razpravo *Ivana Prijatelj: Zakaj sta prišla navzkriž Vraz in Trstenjak?*

Zakaj sta si prišla navzkriž Vraz in Trstenjak?

V zadnji številki lanskega (1917) „Slovana“ je priobčil dr. Jož. A. Glonar prigoden spis k stoletnici Davorina Trstenjaka, v katerem se je (na str. 269.) doteknil tudi Trstenjakove zamere pri Vrazu z besedami: „Kaj je ta dva prijatelja razdvojilo, nam bo mogoče kdaj pojasnila Vrazova korespondenca“.

Vzrok tega navzkrižja pa je vsaj deloma že pojasnjen po Murščevih pismih Vrazu¹, zlasti pa po istotako natisnjem pismu Vražovem Gaju². Vrazova korespondenca se nahaja lepo urejena v zagrebški vseučiliški knjižnici in žalibog še vedno čaka na izdajo, seveda točnejšo, nego je bila Deželičeva Gajeve.

Povod za afero med Vrazom in Trstenjakom je dalo poslednjega ravnanje z graško slovansko čitalnico, ki jo je bil ustanovil Vraz dne 18. oktobra 1838 tik pred svojim odhodom v Zagreb in jo izročil v vodstvo svojemu „namestjaki Trstenjaki“, takrat akademiku v Gradcu.

O tej čitalnici je napisal podlistek v „Slov. narodu“ 1. 1876³. povodom smrti doktorja Lavriča — Trstenjak sam. V njem pripoveduje naslednje: Začetkom (!) leta 1838. se je preselil Stanko Vraz v Zagreb. Pred svojim odhodom mi na srce položi, naj zbiram domorodne elemente med akademično mladino in jih vzbujam za narodno stvar. Slovesno sem obljubil predragemu prijatelju to storiti. Da bi bilo moje delovanje izdatnejše, „nakanil sem v svojem stanovališči čitalnico ustanoviti. Pišem na nekoje rodoljubne duhovnike na kmetih, naj pobirajo prineske, da morem večjo sobo najeti s potrebnim pohištvom. Blagi župnik *A. Krempl* je bil prvi, kateri je moje početje pohvalil in mi 20 gld. v ta namen poslal. Tudi drugi duhovniki so velikodušno podpirali to početje, in v kratkem

¹ Zbornik Slov. matice, VII., str. 136 in 139.

² Grada za povijest književnosti hrvatske, VI., str. 324.

³ Slovenski narod, št. 59 z dne 12. marca 1876.

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 268.

Sodelovanje leposlovca, etimologa in zgodovinarja Davorina Trstenjaka (1817–1890) in Vraza sega v čas, ko se je graški licejec Trstenjak pridružil krdelcu štajerskih visokošolcev in dijakov ter peščici posvetnih in cerkvenih izobražencev, ki so posebno po letu 1830 s pesniškimi teksti, z jezikoslovnimi spisi in zgodovinskimi članki budili zavest inteligence, da bi se bojevala za narodne in družbene pravice svojih očetov, vzhodnoštajerskih kmetov. Rojak Stanko Vraz ga je pritegnil v svoj krog in ga navdušil za ilirizem in gajico. Ker pa je bil Trstenjak malomaren upravnik Vrazove slovanske knjižnice v Gradcu (namenjene dijaštvu in vzhodnoštajerskem izobraženstvu), se je le-temu zameril in poslej se ni mogel več uveljaviti med ilirci.

8 SBL, Četrta knjiga, Ljubljana 1980–1991, str. 554–555.

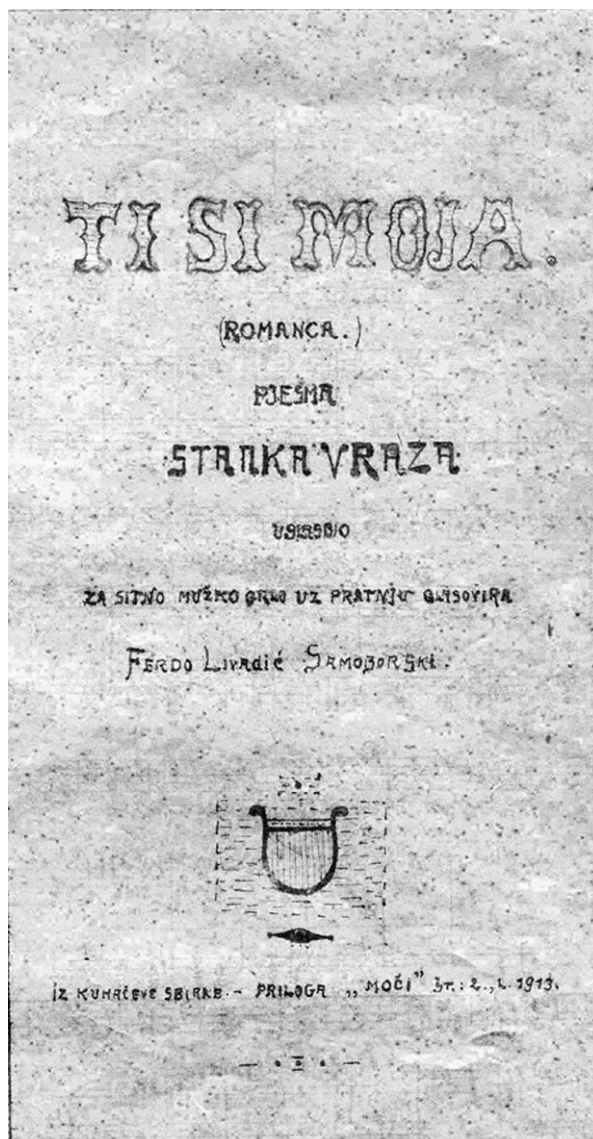
Eno študijsko leto je bival v Zagrebu (tukaj je leta 1840 absolviral, saj mu zaradi vneme za ilirizem v Gradcu ni uspelo končati filozofskega študija) in objavljaj v *Danici Ilirski* in *Zori Dalmatinski*.⁹

V **leposlovnem listu** dijakov klasične gimnazije v Mariboru **Moč** (Ms 290), ki jo je urejeval Josip Stabej in je izhajal v letih 1913–1914 v Mariboru, je v glasbeni prilogi številka 2 iz leta 1913 uglasbena pesem Stanka Vraza z naslovom: *Ti si moja*. Uglasbil jo je Ferdo Livadić Samoborski.

Vrazove zapise najdemo tudi med **zapuščino Dragana Šande** (Ms 540), pesnika in slovstvenega teoretika (1881-1963), ki ni bil Vrazov sodobnik ali sotovariš. Knjižnici jo je leta 1972 daroval pridobila od Borut Šande iz Beograda.

V sklopu *Tuja leposlovna dela in antologija* je Vrazova antologija v slovenskem jeziku, ki jo je izbral, uredil in iz iliriščine poslovenil Dragan Šanda. Vsebuje naslednje:

- *Stanko Vraz. Izbrane poezije (Vrazova slovenska antologija). Maribor 1934 – gre za prvotni koncept, pisan s svinčnikom na 46 listih, na 8 listih pa še Novi Vrazovi motivi v slovenskem jeziku.*
- *Vrazova antologija. Slovenski prevod. Maribor 1939 in čistopis, pisan v Beogradu 1949 na 67 listih.*
- *Vrazova lirika in nje estetska ocena. Vsebuje Uvod k Vrazovi antologiji v slovenskem jeziku ter dve redakciji, in sicer koncept, pisan v Mariboru 1934. in predelan 1939. na 53 listih, ter čistopis, pisan 1945. na 25 listih.*

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 290.

⁹ SBL, Četrta knjiga, Ljubljana 1980–1991, str. 196–198.

Ti se moje

Gloso.
acc

p Ti mi se ko-di ho san pte-po-co bla-cu-
no

no. ma-ti ma-ti ho-ja! gle-do-li re-phi, gle-do-li o-li
no

dim

sva-hom du-so, od svih roj-de-a, ti se moje, ti se moje, ti se moje,
no

acc

ti se moje, ti se moje, ti se moje, ti se moje,
no

mf

VRAF

(Trobenjak) A tudi pomeniti, da so orlati, povzeli onaj filozofski resenjski in da se je nikoli nikoli hotel preobrniti v Vrazovi dnevniku (kaj pa je vprašanje?)

A Trobenjak govori v l. 1842; ne 1841; ki nima z umetno značajem. Res pa je tudi, da i Vraz he. (1842) vreden Trobenjaka, kar tudi vreden: kova gani hotel, vraditron!

Prijatelj CZN 1910, 144. (Vredna potovanja) pravi, da so nje gore slovenske pesni, potne-manje Resena, iz katerega da si je prisvajal naravnost cele rečenice, "in da je zgolj Cbelica abavida v njem pesniški ambicijo (Kakor da mi bil polt ampak samo največji slovensko-hrvatki prepovornik, "Kakor ga imenuje št. 145. Temeljito proučilo s takimi potovanjaji depter ki kažejo nesmisel za resniem prežijo!!) (Kajli Prismo spleh...)

Glove Trobenjaka, a jst, kleye, as. Prijatelj spleh privorci, porociti, da je da, esttoral z vrazom po kvotkeo nego da je to bilo s frezniskom okt 167, na št. 173 pa, da je sam potval po. Ko vrtkem! Trobenjak ga te ni več spomenjal... (Kajli Prismo spleh...)

Spakujem pri prijatelju (morda podzavestno) potovanjaje depter po gotovih fkomih idejah tako da so njegove stobe nekanele in ne potlagajo slko pravca stanja starij.

Trete spleh puzlovat: glove plastice: nrti. Roes. pisma: morda Vraz kot intirsko-umotveni svet večje nego Prešern!

[Vrazu glej opombo na listu št. 144]

2) Vraz mislil z Miklovcem ~~prez~~ Cbelicu izdajati Zvezek pesni najimenuj najimenuj nejni prevleci evropotit z glavnim naslovom "Celtice". Znak antagonizma in velikoj soterznosti in svetovnega obzorja, kajpa je Prešernu nedmugovet prisoditi.

in so povzeli druge umetne. Klasicistični smisi, dajim Vraz poprem čuvstvene in tako globoko čuvstveni, kot jst je Prešerni dorejel je v svetih nerveci. Plastike pa Resen - smetih spleh ne puzna, abvone potitke so samo bishen sestavni del soneta ne pa samostojnost strog, in se te potitke mi na letvi vzbujale utis plas-tičnosti, ki je elementarnega značaja in se lahko vira v slop.

Lanig... Plastice je le Vraz, ne Prešerni kakor se kažejejo nekter izjavami... (Kajli Prismo spleh...)

Kndri CZN št 204... (Kajli Prismo spleh...)

in pr. ona o stasitih monki, ki so, ker... (Kajli Prismo spleh...)

UKM, Rokopisna zbirka, Ms 540.

V sklopu *Literarnozgodovinskih zapiskov* so pod rubriko Slovenski štajerski pisci ohranjene ocene in drugi zapiski, v katerih so obravnavani pomembnejši avtorji, med njimi tudi Stanko Vraz (Ms 540/I-C-1-2).

Med *Razno* pa so v Šandovi zupuščini tudi drobni tiski, kjer se Vraz pojavlja na lepaku *Uspomena na 8. rujna 1880*. Lepak je izdala »Matica Hrvatska« (Ms 540/IV-C-2) ob 70-letnici njegovega rojstva. V spominskem zapisu sta povzeta kratka biografija in slavospev njegovemu delu. Imenujejo ga »prvi ilirski pjesnik«, »ponos Slovenaca i dika Hrvata«. Nadalje je ohranjen lepak, katerega vsebino je zapisal Vatroslav Holz: *Na Vrazovem domi pri odkritju spomenične ploče dne 8. septembra 1880*. Gre za pesem, ki je izšla v Ljubljani 1880. leta.

Uspomena na 8. rujna 1880.

STANKO VRAZ

rodio se je 30. junija 1810. u Cerovcu, u »štajerskom rajuu«, kako sam veli. Gimnaziju polazio je u Mariboru a više škole u Gradu. Kasnije se je preselio u Hrvatsku, te je živio većinom u Zagrebu, gdje je, premda boležljiv, ipak neumorno radeći za blagodat naroda, umro 24. maja 1851., navršiv jedva 40. godinu.

Stanko Vraz imenuje se čestoputa: »prvi ilirski pjesnik«, »ponos Slovenaca i dika Hrvata«, ili pako »najplemenitiji Jugoslaven«. A ta imena zaista zaslužuje. — Slabahnomu mladiću čeznulo je blago srce za sreću svoje domovine u ono vrijeme, kad je kod nas riedko tko svoju narodnost osjećao. U prekrasnih pjesmah proslavio je krasotu svoje domovine, krepost njezinih sinova, ljepotu i vrlinu njezinih kćeri, milinu i vrlinu jezika slovenskoga, tako da su mu medje slovenske za rodoljublje njegovo već preuzke bile. Hrvati i Slovenci svi smo braća, svi smo Slaveni — ili kako su onda

kazali: »Iliri«; zato stupi u Zagrebu u društvo plemenitih muževa, koji su polagali temeljni kamen narodnom napredku, koji su oduševljenimi pjesmami i spisi narod budili, oživljali i množili narodnu književnost. Stanko Vraz, božanstvom nadahnuti pjesnik, izlievao je svoja čuvstva, svoju strastnu ljubav u prekrasne pjesme, koje su budile i kriepile njegov rod, oduševljivale nas i oduševljivati će potomke naše. Pisao je najviše u hrvatskom jeziku; zato slavi danas združen narod hrvatsko-slovenski 70. godinu poslje njegova rođenja, hvale vriednu uspomenu velikoga pjesnika celom rodu za primjer i pobudu.

Ja naroda za naroda
Stanko Vraz

TISKAN G. ALBRECHTA U ZAGREBU.

Izdala „Matica Hrvatska“.

Ms. 540
ve Šandovské zapiskane

Vatroslav Holz, pisatelj, rojen 1844. leta v Gornjih Verjanah pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. Umrli je 9. maja 1914 v Ljubljani. Po svoji osnovni izobrazbi je bil izučen pozlatar, nekoliko se je tudi izučil slikarstva. V vojni mornarici je služil kot »podmojster« slikarske in plekarske delavnice v puljskem arzenalu. S svojim trudom si je pridobil splošno izobrazbo in literarno znanje. Po letu 1872 je začel objavljati v *Zori* in *Kresu*. Pisal je pesmi, potopisne črtice in zapise o slikarjih in slikarstvu. Leta 1892 so nastali *Spomini na znamenite može slovenske*. Leta 1880 pa je izdal pesem v spomin Vrazu ob odkritju spominske plošče na Vrazovi rojstni hiši. Univerzitetna knjižnica Maribor hrani v Zbirki drobnih tiskov tudi nekaj spominskih razglednic ob Vrazovih obletnicah. Iz njih sklepamo na pozornost, ki so jo namenjali spominu na Stanka Vraza.

Ob 100-letnici rojstva se mu je 1910. poklonilo tudi Zgodovinsko društvo Maribor v svoji reviji Časopis za zgodovino in narodopisje, s številnimi znanstvenimi prispevki in bibliografijo Vrazovih spisov in korespondenc.¹⁰

Večino Vrazovega rokopisnega gradiva hranita danes Nacionalna i sveučilišna knjižnica v Zagrebu in Državni arhiv v Zagrebu. Vrazove rokopise najdemo tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (»Ljubljanski rokopis«). Univerzitetna knjižnica Maribor pa hrani le majhen delež Vrazovega rokopisnega gradiva ter večino Vrazovih monografskih del, med njimi tudi literarno revijo *Kolo*. Z Vrazom pa se lahko ob obisku Univerzitetne knjižnice »srečamo« v razstavišču knjižnice, kjer je postavljen Vrazov doprnski kip, delo mariborskega akademskega kiparja Gabrijela Kolbiča.

UKM, Zbirka drobnih tiskov

¹⁰ Spominu Stanka Vraza posvečuje Zgodovinsko društvo, Časopis za zgodovino in narodopisje VII, 1910, str. 145–384.

Mojim brat

Rojstni dom Stanka Vraza.

Stanko Vraz

Založil M. Hedžet v Celji.

Stanko Vraz

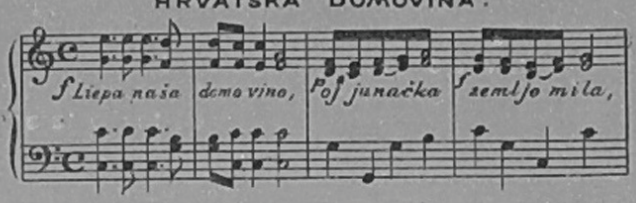
Stanko Vraz

Iz naroda za narod!
 Cerovec, dne 20. VII. 1905.

Draugi!
 Hrvatim ja mnogo koristil,
 Lovencem pot do juna čistil,
 Hrvat in Lovence si veselil
 njegovih porcij! —
 Posrebljam Te z kraso vrgo da-
 ma, komet sva naredila leti s Fran-
 čekom Dečkom, ki je tudi sličnake
 kakor Rabi. Mojč paritvina traja ja
 najbrž samo teden dni. Vei v pramni.
 Bog Te zimi! *Froj*
 Mikolaj Ivan Vrabl

UKM, Zbirka drobnih tiskov

HRVATSKA DOMOVINA.

Liepa naša domo vino, Poj junačka semljo mila,

*Loim Te py drovolja iz belega
 Zagreba*
Froj
Josip Bedjonič

STANKO VRAZ
 • Cerovec 1810., † Zagreb 1851.

UKM, Zbirka drobnih tiskov

Ključne besede

Stanko Vraz, rokopisno gradivo, Univerzitetna knjižnica Maribor, sodobniki.

Viri

- »Domačinke«. *Zora* 5, 1876.
- *Enciklopedija Slovenije*, 16. zv., Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987–2002.
- *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor, Ms 1–Ms 300*. Maribor, Založba Obzorja, 1978.
- *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor, Ms 301–Ms 600*. Maribor, Univerzitetna knjižnica, 1983.
- *Slovenski biografski leksikon, Knjige 1– 4*. V Ljubljani: Zadružna gospodarska banka, (SAZU), 1925–1991.
- Spominu Stanka Vraza posvečuje Zgodovinsko društvo, *Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN)* 7, 1910, str. 145–384.
- Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Rokopisno gradivo:
 - Ms 16 VRAZ, Stanko.
 - Ms 18 KOVAČIČ, Franc – Srečko Stegnar.
 - Ms 138 PAJEK, Jožef.
 - Ms 142 FLEGERIČ, Božidar.
 - Ms 204 ŠTREKELJ, Karel.
 - Ms 268 ŠLEBINGER, Janko. *Zapuščina II*.
 - Ms 290 MOČ. *Leposloven list*.
 - Ms 540 ŠANDA, Dragan. *Zapuščina*.

Literatura

- Angelos Baš: *Poglavja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem. Traditiones* 7/9, 1978/80, str. 189–249.
- Franjo Baš: *Prelat dr. Fran Kovačič, ČZN* 34, 1939, str. 1–39.
- Ivan Geršak: *Ormoški spomini*. Ljubljana: Ormoška posojilnica, 1902
- Franci Just: *Trije Prešernovi panonski sodobniki. Vestnik* 53, 2001, št. 6, 8. 2., str. 22.
- Monika Kropelj, Karel Štrekelj: *Traditions* 24, 1995, str. 25–48.
- Matjaž Lulik: *Ilir iz Štajerja. Stanko Vraz – ob 200. obletnici rojstva. Katalog razstave*. NUK, 17. junij–12. julij 2010.
- Milko Matičetov: *Etnografsko delo Matije Murka, Slovenski etnograf* 3/4, 1950/51, str. 406–411.
- Matija Murko: Karel Štrekelj. *Veda* 2, 1912, str. 529–542.
- F. Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*, Ljubljana 1939.

- Mirko Rupel, Dr. Janko Šlebinger: *Letopis (Slovenske) akademije znanosti in umetnosti* 4, 1950/51, Ljubljana 1952, str. 101–124.
- Viktor Vrbnjak: *Kulturni stiki med Varaždinom in slovenskim Podravjem*. Zgodovinski zapisi 2006, št. 1, str. 52–57.
- Viktor Vrbnjak, Metka Vrbnjak: *Štajerci na varaždinski gimnaziji*. Zgodovinski zapisi 2006, št. 1, str. 31–38.

Povzetek

Stanko Vraz se je rodil 30. junija 1810 v Cerovcu pri Ormožu in umrl 24. maja 1851 v Zagrebu. Leta 1838 je začel uporabljati ime Stanko Vraz; rodil se je namreč kot Jakob Fras(s).

Raznolika in bogata dejavnost pesnika in kritika, prevajalca, urednika in pripovednika se kaže tudi v rokopisni ostalini, ki jo hrani Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor. Nekatere rokopisne enote se nanašajo na Stanka Vraza kot pripadnika in glasnika ilirskega gibanja, druge pa na sistematičnega in znanstvenega popisovalca ljudskih pesmi.

Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor hrani osem manuskriptov, ki v svoji vsebini hranijo Vrazov pečat. Ob pregledu omenjenega rokopisnega gradiva so ob gradivu predstavljeni tudi posamezniki, ki so bili povezani z Vrazom.

Slovar Antona Murka iz leta 1832 je na posameznih mestih popisan z dostavki Stanka Vraza. Najdemo tudi dva Vrazova podpis. Druženje Murka in Vraza sega v čas, ko so bili graški tovariši, skupaj z Miklošičem, Matjašičem in Cafom.

Delo Slava Stanku Vrazu! Živa slika iz Vrazove dobe v treh delih je nastalo leta 1910 ob Vrazovi stoletnici rojstva izpod peresa zgodovinarja in teologa Franca Kovačiča in skladatelja Feliksa (Srečka) Stegnarja. Zapuščina Jožefa Pajka vsebuje tudi Literarno zapuščino Stanka Vraza, ki jo je popisal in delno prepisal Jožef Pajek v letih 1882–1883. V Prigodnicah Božidarja Flegeriča je pesem, posvečena Stanku Vrazu, nastala v letih 1875–1899 v Vodrancih. Obsežna zapuščina jezikoslovca in narodopisca Karla Štreklja vsebuje Vrazovo pismo iz leta 1842, ki ga je pisal Lovru Vogrinu. Drobec Vrazove korespondence je najti tudi v zapuščini Janka Šlebingerja. Gre za pismo Davorina Trstenjaka Stanku Vrazu. V leposlovnem listu mariborske klasične gimnazije Moč iz leta 1913 je uglasbena Vrazova pesem Ti si moja. Vrazovo ostalino najdemo tudi v zapuščini Dragana Šande.

Rokopisno ostalino Stanka Vraza dopolnjujejo nekateri drobni tiski, zlasti spominske razglednice; izhajale so ob obletnicah in kažejo pozornost, ki so jo namenjali spominu na slovenskega in hrvaškega pesnika Stanka Vraza.

MANUSCRIPT LEGACY OF STANKO VRAZ IN THE UNIVERSITY LIBRARY OF MARIBOR

Abstract

Stanko Vraz was born on 30 June 1810 in Cerovec near Ormož and he died on 24 May 1851 in Zagreb. He started using his name Stanko Vraz in 1838; he was born as Jakob Fras(s).

The diverse and rich activity of a poet, critic, translator, editor and narrator is seen in the manuscript legacy, saved in the Manuscript collection of the University library of Maribor. Some of the manuscript units relate to Stanko Vraz as a member and herald of Illyrian Movement, other units relate to systematic and scientific writer of folk songs.

The Manuscript collection of the University library of Maribor keeps eight manuscripts, including Stanko Vraz's work. The individuals related to Vraz are also presented in these units.

There are some notes in the margin made by Stanko Vraz in the Anton Murko dictionary from 1832, we can also find two Vraz's signatures. Murko in Vraz spent time together in Graz along with Miklošič, Matjašič in Caf.

The work Glory to Stanko Vraz! The historian and theologian Franc Kovačič and composer Feliks (Srečko) Stegnar wrote Live picture from Vraz's era in 3 parts in 1910 celebrating the centenary of Stanko Vraz's birth. The legacy of Jožef Pajek includes the Literary legacy of Stanko Vraz, catalogued and partly rewritten by Jožef Pajek in 1882-1883. There is a poem dedicated to Stanko Vraz in Prigodnice by Božidar Flegerič, written in 1875-1899 in Vodranci. Extensive legacy of linguist and ethnographer Karl Štreklj includes Vraz's letter from 1842 addressed to Lovro Vogrin. There is also a small part of Vraz's correspondence in the legacy of Janko Šlebinger. It is a letter written by Davorin Trstenjak and addressed to Stanko Vraz. There is also Vraz's poem You are mine set to music in Maribor classical grammar school's literature paper Moč in 1913. We can also find Vraz's work in legacy of Dragan Šande.

The manuscript legacy of Stanko Vraz is completed with some small print, especially memorial postcards, published on birth or death anniversaries of Slovene and Croatian poet Stanko Vraz.

Neznani risar, Ptuj, 1839.

Objavljeno v: A. A. Schmidt, Das Kaiserthum Oesterreich. Stuttgart, 1839.

Nataša Kolar¹

NARODNOSTNE RAZMERE NA PTUJU V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

Poskusi narodnega prebujanja

Avtorica v prispevku predstavlja poskuse narodnega prebujanja na Ptuju v prvi polovici 19. stoletja. Piše o narodnih buditeljih, ki so bili povezani z osrednjo mestno župnijo sv. Jurija na Ptuju, in sicer: o zgodovinarju in župniku Antonu Kremplu, o jezikoslovcu in župniku Francu Cvetku, o jezikoslovcu dr. Jožefu Muršiču, o cerkvenem piscu dr. Lovru Vogrinu in o zgodovinarju Davorinu Trstenjaku. Navedeni narodni buditelji so zaradi različnih okoliščin zapustili Ptuj in so svoja dela napisali drugje. Predstavljeni poskusi niso zapustili podrobnejših podatkov, po katerih bi lahko opredelili takratno narodnostno stanje in vzdušje na Ptuju v tem času, zato žal ne moremo ugotoviti takratnega narodnega občutja v mestu.

V upravnem pogledu je spadal Ptuj v Spodnji Štajerski v mariborsko okrožje. Do leta 1848 je imelo mesto svoj magistrat s sodiščem in svojo mestno župnijo sv. Jurija ter dve predmestji, vas Kanižo in krajevno občino Breg. Leta 1842 je štel Ptuj 203 hiše in 2172 oseb, 600 moških pa je pripadalo Invalidski upravi.² Mesto je imelo 8 javnih trgov, osemnajst ulic, dvojne mestnih vrat in štiri izhode iz mesta ter dvanajst vodnjakov, devet svobodnih hiš, štiri večje gostilne (Pri slonu, Pri črnem orlu, Pri jagnjetu in Pri treh kronah), mitnici pri Dravskih in Ogrskih vratih.³

Župan Josef Carl Neumann je vodil mestno upravo od 12. avgusta 1808 do 16. junija 1822.⁴ Do izvolitve novega župana je vodil mestno upravo prvi mestni svetnik Franz Raisp, ki je postal novi župan in sodnik 22. decembra 1824.⁵ Franz Raisp je opravljal to službo vse do 1. julija 1850. Na področju mestnih komunalnih zadev je po njegovi zaslugi prišlo do mnogih sprememb. Preuredili, obnovili in olepšali so nekatere mestne zgradbe (mestna hiša, gledališče).

Na cerkvenoupravnem področju je prišlo v deželi Štajerski leta 1786 do sprememb. Štajerski del salzburške nadškofije je prevzela sekovska oziroma graška škofija, ki je bila razdeljena na 29 dekanij, med katerimi je bila tudi ptujška.⁶ V začetku 19. stoletja sta bili na Ptuju dve

1 Mag. Nataša Kolar, muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, Muzejski trg 1, 2250 Ptuj.

2 SI ZAP 177, Arhiv mesta Ptuj, šk. 18, mapa 48, str. 2.

3 Kolar, 2002, str. 10–21.

4 Masten, 1995, str. 107.

5 StLA, Gubernij, fasc. 71, dopis št. 9236/2167.

6 Viktor Vrbnjak, 1991, str. 64.

dušnopastirski postojanki: mestna župnija sv. Jurija⁷ in minoritska⁸ župnija sv. Petra in Pavla, ki je bila ustanovljena 18. junija 1785. Ptujski minoriti so ob dušnopastirskih nalogah opravljali še pedagoško delo, saj je imela od 1796. do 1843. leta združena ptujška mestna in okoliška slovenska šola svoje prostore v samostanu. V gospodarskem pogledu je dajala minoritskemu konventu materialno osnovo za preživetje ogromna posest v vinorodnih Halozah. Z zemljiško odvezo leta 1848 je prešla rustikalna zemlja v last kmetom, minoritom pa je ostala kot zemljiškim gospodom lastna dominikalna posest. V prvi polovici 19. stoletja so vodili mestno župnijo sv. Jurija nadžupniki Josef Frauenberger,⁹ Karol Jožef Kellner,¹⁰ Jožef Meglič¹¹ in Franc Cvetko. Za časa slednjega so praznovali od 16. do 23. junija 1844 tisočo obletnico prve posvetitve župnijske cerkve sv. Jurija.¹² Slovesnosti se je udeležilo 33 župnij iz sekovske in lavantinske škofije, vsega skupaj je bilo 55.000 romarjev. Franc Cvetko je uvedel ob nedeljah pri jutranji maši slovensko pridigo za posle. To dejanje je privedlo do ostrega nasprotovanja »zabitih«¹³ Ptujčanov, čeprav so se ti malo menili za nemške pridige. Proti njemu so bila napisana v naslednjih letih številna anonimna pisma¹⁴ z grožnjami, ki so privedla do tega, da je zaprosil za premestitev v izpraznjeno ljutomersko župnijo, kamor se je preselil 1. avgusta 1848, z njim pa tudi okrožna dekanija, ki jo niso več vrnili na Ptuj. Mestna župnija je bila brez nadžupnika do 23. aprila 1850, ko je to mesto zasedel Jakop Standegger.

7 Ptujška mestna župnija je naslednica prafare ali pražupnije sv. Jurija, ki je bila rezultat misijonske akcije salzburške (nad)škofije v srednjem veku. Tekom stoletij so se iz okrilja ptujške prafare začele razvijati na najbolj oddaljenih in manj dostopnih krajih vikariati, ki so v svojem postopnem razvoju postajali vedno bolj samostojni in so se najpozneje v 18. stoletju osamosvojili kot župnije, do danes so ostali z župnijo materjo povezani s patronatom in dekanijsko upravo. Ožinger, 1997, str. 143.

8 Tudi ptujskemu minoritskemu konventu je v času jožefinskih reform grozila nevarnost razpustitve. Pred tem se je lahko rešil le z delovanjem v dušnem pastirstvu in v šolstvu. V času jožefinskih reform sta bila razpuščena leta 1785 dominikanski in leta 1786 kapucinski samostan, odpravljena pa je tudi bila predmestna župnija sv. Ožbalta. Iz enega njenega dela je bila ustanovljena župnija sv. Marka niže Ptuja, drugi del pa je bil priključen novo nastali minoritski župniji na Ptuju. Mlinarič, 1989, str. 124.

9 Jožef Frauenberger je bil ptujski nadžupnik od leta 1801 do 1811. Rojen je bil 1745 v Mariboru, posvečen v duhovnika 11. marca 1769, umrl je na Ptuju 9. septembra 1811. Slekovec, 1889, str. 167–170.

10 Karol Jožef Kellner je bil rojen v dornavskem gradu 18. marca 1751, v duhovnika je bil posvečen 2. aprila 1774, umrl je na Ptuju 11. avgusta 1821. Med drugim je bil tudi častni sekovski kanonik. Slekovec, 1889, str. 170–172.

11 Jožef Meglič je bil rojen 9. februarja 1778 v Pohorskem pri Slivnici, posvečen je bil 4. septembra 1802, umrl je v Mariboru kot zlatomašnik 30. marca 1858. Slekovec, 1889, str. 174.

12 Ob praznovanju tisoče obletnice prve posvetitve župnijske cerkve na Ptuju pišeta Ferdinand Raisp v članku *Der Dom im Pettau*, v: *Aufmerksame*, 1856, na strani 254 in Šalamun v članku *Ptuj*, v: *Dom in Svet*, 1896, na strani 504.

13 Tako je označil Ptujčane kronist v kroniki župnije sv. Jurija za čas od 1842 do 1914.

14 SI ZAP 368, Župnija Sv. Jurija v Ptuju, šk. 6, spisi od 374 do 3180.

Za minoritsko cerkev in župnijo sv. Petra in Pavla je veljala oznaka slovenske cerkve, nasprotno je veljalo za mestno cerkev svetega Jurija, ki je bila izrazito nemška. Vendar so bile tudi v mestni cerkvi redke izjeme. Tako je ohranjena med oznanilnimi knjigami župnijske cerkve tudi pridiga¹⁵ v slovenskem jeziku, ki jo je verjetno leta 1802 napisal takratni nadžupnik Jožef Frauenberger.¹⁶

S ptujsko osrednjo župnijo so povezani tudi nekateri narodni buditelji: zgodovinar Anton Krempl, jezikoslovec in župnik Franc Cvetko, jezikoslovec dr. Jožef Muršič, cerkveni pisec dr. Lovro Vogrin, zgodovinar Davorin Trstenjak, ki pa svojih del niso ustvarjali na Ptuj.

Omenjeno je že bilo, da je takratni nadžupnik Franc Cvetko ob praznovanju (med 16. in 23. junijem 1844) tisoče obletnice prve posvetitve mestne cerkve ponovno uvedel slovenske pridige; njegove slovenske pridige se na žalost na Ptuj niso ohranile. Za preprosto slovensko ljudstvo so bile pridige v postnem času ob nedeljskem bogoslužju ob 9. uri zjutraj v slovenskem jeziku. Z uvedbo slovenskih pridig je sredi štiridesetih let 19. stoletja razgibal narodnostno življenje v mestu. 8. maja 1845 je prejel od graškega škofijskega ordinariata dopis, v katerem so mu sporočili, da so zvedeli za uvedbo slovenske zgodnje pridige v ptujski mestni župnijski cerkvi, čeprav je bila prej vedno v nemškem jeziku. Zato so nadžupnika Franca Cvetka pozvali, naj jim sporoči resničnost teh navedb in kaj ga je napeljalo k temu, da ni zaprosil za dovoljenje. Iz tega dopisa lahko sklepamo, da slovenske pridige niso bile po godu nemško govorečemu meščanstvu v mestu in so se zaradi tega tudi pritožili na škofijski ordinariat v Gradec. Franc Cvetko je napisal ordinariatu obširno poročilo o nejavljenih slovenskih pridigah. V njem je odgovoril: *»da v ptujski mestni župniji v vseh zadnjih dvajsetih letih, in kakor zatrjujejo stari ljudje, tudi pred tem ni bilo v postnem času sploh nikdar nemške zgodnje pridige, ker sta v tem času tako bili dve nemški. Da bi zbudil verski čut, je naročil v postu 1844, da se je prvič od davnih let tudi zjutraj nemško pridigovalo. Toda te nemške rane pridige niso bile tako obiskane (kakor je tudi izven posta navadno), kot bi bilo po številu prebivalstva primerno. Glavni razlog je bil doslej ta, da prihaja k zgodnji maši mestna služinčad, ki je vsa slovenska in torej nemške pridige ne razume ter po maši zapusti cerkev. Ta služinčad ne sliši skoraj vse leto nikdar kake slovenske pridige ali jo sliši zelo redko. Ne da bi najmanj okrnil popolno nemško službo božjo in samo, da bi zadelal škodljivo ter nepostavno praznino, se je odločil v minulem postu iz čiste vneme za duše in iz župniške dolžnosti po vesti, da se za slovensko služinčad in tudi druge prebivalce mesta, ki sestoji večidel iz Slovencev, uvedejo slovenske postne pridige, in sicer jih je prevzel on sam. Obisk teh pridig je bil zelo dober. Sedaj po postu je zgodnja pridiga, kakor vsakdo ve, spet v nemščini. Celu ovadba je torej neresnična in zvita. Podpisani pa misli, da je storil nekaj dobrega in da*

15 p. Krajnc, 1997, str 313.

16 Jožef Frauenberger je postal 14. oktobra 1801 ptujski nadžupnik, pred tem je bil od 16. septembra 1786 prvi župnik slovenske župnije v Mariboru. Bil je svetovalec, okrožni dekan in nadžupnik. Umrl je 9. septembra 1811 na Ptuj. Slekovec, 1889, str. 167–170.

ni prekršil nobenega zakona. Ko bi bil bogoslužni red doživel kako bistveno spremembo, pa bi bil zagotovo storil svojo zakonito dolžnost nasproti ordinariatu z utemeljeno prošnjo. Ker je iz obrekljive ovadbe razločno vidna zloba, prosi torej, naj mu ordinariat blagovoli na primeren način priskrbeti zaslužen zadoščenje, da bi obrekljivca za naprej obrzdal. -Pri vsem tem pa je podpisani vzradoščen, da je bil ordinariat s to krivo obtožbo opozorjen na neko veliko potrebo v Ptujju, in prosi vdan dolžnosti, potrebnih ukazov in pooblastila, da bi v prihodnje smel potrebi v večji meri odpomoči.»¹⁷ V tem poročilu je opisal Ptuj kot mesto, »kjer bi morala biti cerkvena jezikovna praksa drugačna, ker prevladujejo Slovenci (Stadt, welche grösstenteils aus Windischen besteht), obilnejše slovensko bogoslužje, da je velika potreba.«¹⁸ Franc Cvetko je s to mislijo razširil obseg slovenske družbene plasti v mestu, od slovenske služinčadi do večine mestnega prebivalstva, ki so jim bile zaradi odvzetih narodnih pravic kršene tudi verske. 14. decembra 1845 je prosil Franc Cvetko ordinariat z enako utemeljitvijo, kot jo je zapisal v že omenjenem poročilu, da mu za leto 1846 dovolijo izvajanje slovenskih pridig v postnem času. Odgovor škofijskega ordinariata z dne 24. decembra 1845 je bil negativen z obrazložitvijo, da bi ostali »potem tisti mestni prebivalci, ki obiskujejo samo zgodnjo službo božjo in ne znajo slovensko, brez pridig, maloštevilna slovenska služinčad, pa, ki ne razume nemški, ima vendar lepo priložnost, da gre k pridigi v slovensko župnijo...«¹⁹ Pritisk nemško govorečih meščanov je bil tako močen, da je moral Franc Cvetko opustiti slovenske pridige, v oporo pa mu tudi ni bila višja nemška cerkvena oblast, saj ji je šlo za prevlado nemškega jezika na tem območju.

Franc CVETKO je pripadal sklopu štajerskih narodnih buditeljev. Rojen je bil 14. septembra 1789 v Dornavi. Teologijo je študiral v Gradcu, kjer je bil posvečen v duhovnika 18. septembra 1813. V času študija je bil član Primičevega »slovenskega društva«; ob njem in Primicu je bil član še Ivan L. Šmigoc. Slovenski izobraženci, ki so se zanimali za slovensko narečje, so ga večkrat obiskali. O slovenskih zadevah se je dopisoval z Dobrovskim in prof. Kuhanskim.²⁰

17 Dopis je v prevodu objavil Stanko Kotnik v članku Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske, v Svet med Dravo in Muro, Maribor 1968, str. 700.

18 Kotnik, 1968, str. 702

19 Prav tam.

20 Slekovec, 1889, str. 184.

Od 16. decembra 1822 do 23. aprila 1843 je bil župnik v Lembahu, po prizadevanju nadvojvode Janeza²¹ je postal nadžupnik v mestni župniji sv. Jurija na Ptuju. Dvorni odlok²² je bil izdan 7. februarja 1843 na Dunaju. Dr. Jožef Muršec je Cvetko v pismu²³ Stanku Vrazu 29. aprila 1843 opisal z naslednjimi besedami: »Ki so g. Cvetko za Ptujskega tehanta postavljeni – že ste vendar tak zvedeli. Oni so sami goreči Slovenec. Mislim, ki njih nova čast ne bode ohladila – temveč zavujpam, ki bodo svojo okolino skorem segreli – ki bo veselejši plamen po tistih krajih švigal.« Slekovec je zapisal, da je moral Franc Cvetko v burnih letih 1847 in 1848 zavoljo svojega trdnega značaja in cerkvenega duha na Ptuju veliko pretrpeti, zato je zaprosil za premestitev v župnijo Ljutomer.

Ptujski nadžupniki so imeli od nekdaj svojega namestnika, ki so ga imenovali »chorimagister«, v prvi polovici 19. stoletja pa so ga poznali tudi pod imenom vikar ali »kormajster«. Nadžupnika je nadomeščal v dušnem pastirstvu in župnijskih poslih. Tako je moral pridigati, imeti krščanski nauk, deliti svete zakramente, pisati matične knjige in skrbeti za korespondenco župnijskega urada. Stanoval je v lastni hiši tik cerkve na nekdanjem pokopališču. Od magistrata je dobival 100 goldinarjev letne plače, hrano je imel pri nadžupniku, ki mu je dajal tudi drva za kurjavo. Prejemal je navadno štolnino. V službo je vikarja sprejel nadžupnik, pred tem pa ga je moral predstaviti mestni upravi – magistratu, in če so bili ti z njim zadovoljni, je bil potrjen in sprejet. Če mestnim očetom kandidat ni bil pogodu, ga je moral župnik v enem letu odsloviti in poiskati drugega.²⁴

21 Da je bil Franc Cvetko privrženec slovenskega jezika, lahko sklepamo tudi po besedah, ki jih je zapisal Matej Štrakl o duhovnikih v slovenskem delu graške škofije v članku *Cerkveno življenje v novem delu sedanje lavantinske škofije 1828 – 1843*, Voditelj XIII, 1910 na strani 108, in sicer: » *Duhovniki in verniki tega dela slovenske škofije niso bili nič kaj na dobrem glasu. Nemci jih niso razumeli, ne škof ne duhovniki. Slovenci so jim bili zmeraj le tuj element, ki pa se ni dal zatreti. Slovenski dijaki na graški filozofiji so bili skoraj sami odličnjaki in pozneje najboljši bogoslovci, ki pa niso dosegli v življenju služb in dostojanstva, ki bi bilo njih zmožnosti primerno. Tako na primer je poučeval Cvetko kot četrtoletnik na graškem vseučilišču kot suplent cerkveno zgodovino, pozneje je dobil le po prizadevanju nadvojvoda Ivana ptujsko proštijo. To niso bila naključja, tega ni povzročila nezmožnost ali nevednost. Niso jim (Slovincem) zaupali, ker jih niso poznali, teh mož, ki niso v svojem poslu iskali nič drugega, kakor čast božjo in blagor svojih ovčic ter so ljubili iskreno slovenski narod. Zato so rajši pustili vse, da so le mogli ostati med slovenskim ljudstvom.*«

22 StLA, Gubernij, fasc. 45, spis št. 4426/502.

23 Ilešič, 1905, str. 149.

24 SI ZAP 70, R – 43, M. Slekovec, Chorimagistri Petoviensis, 1897, str. 1.

Med ptujskimi »chorimagistri« so bili tudi trije slovenski narodni buditelji, ki so nekaj časa delali kot vikarji na Ptuju, in sicer: Anton Krempl, dr. Jožef Muršec in dr. Lovro Vogrin.

Anton KREMPL²⁵ je postal ptujski kaplan novembra 1820, 26. oktobra 1824 pa tudi »chorimagister«. Ko je služboval na Ptuju, se je srečal z bolniškim kaplanom in lokalnim zgodovinarjem Simonom Povodnom,²⁶ ki ga je navdušil za domačo zgodovino. Učence tretjega razreda je pripravljajal za prestop v gimnazijo.²⁷ Župnik pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah je postal 11. septembra 1826. V Sv. Lovrencu so praznovali leta 1828 tristoletnico obstoja cerkve. Ob tej priložnosti je dal na svoje stroške tiskati svojo pridigo in jo razdelil med ljudi. Zaradi tega je bilo veliko obtožb. Zato je zaprosil za zamenjavo župnije in se preselil k Mali Nedelji, kjer se je posvetil pisanju. Najpomembnejše njegovo delo so bile *Dogodivščine štajerske zemlje*, ki je prvo obsežnejše zgodovinsko delo v slovenskem jeziku. Da je predmarčna cenzura dovolila tisk, je moral večkrat predelati tekst. V knjigi je bila Kremplova velika zgodovinska pozornost posvečena Slovcem in Slovanom. Vendar Krempl izida te knjige ni več dočakal, izšla je šele po njegovi prezgodnji smrti, jeseni 1845. Bistveno v Kremplovem delu in značaju je bila nenehna skrb za duhovno, moralno in gmotno rast kmečkega prebivalstva in vsega naroda.

25 Rojen je bil 29. januarja 1790 na Poličkem vrhu v župniji sv. Petra pri Radgoni. Teologijo je študiral v Gradcu. V duhovnika je bil posvečen 21. septembra 1814. Slovenski biografski leksikon (SBL) I, 1925–32, Ljubljana str. 567. Kot kaplan je služboval pri stricu Stanka Vraza Mihaelu Jaklinu v Svetinjah pri Ljutomeru, kjer se je dnevno ukvarjal s slovenskim pisanjem, in v Ormožu. V drugi izdaji Kremplovih Dogodivščin iz leta 1974 je v uvodu zapisano poročanje Raiča, in sicer, da mu je Jaklin veliko pripomogel k izoblikovanju slovenske in vseslovenske zavesti in da si je za vse življenje osvojil prepričanje, da je edino v materinem jeziku mogoče uspešno vzgajati kmečko in tudi mestno mladino in da je v smislu tega prepričanja deloval z govorno in pisno besedo. Krempl, 1974, list VII.

26 Simon Povoden je bil rojen leta 1753 v Vrhovcih v župniji sv. Jurija ob Pesnici. V ljudsko šolo je hodil v Zg. Kungoti, gimnazijo in filozofijo pa je končal v Gradcu. Preden je prišel na Ptuj, je nekaj časa služboval kot kaplan pri sv. Ivanu blizu Arveža in v Lovrencu v Slovenskih goricah. Povoden je napisal več kot trideset del, večina je ohranjenih le v rokopisih v Gradcu, Mariboru in na Ptuju. Za Ptuj je najpomembnejši »Bürgerliches Lesebuch« s staro in novejšo ptujsko zgodovino do leta 1822 v I. in do leta 1825 v II. delu. Napisal je še »Beytrag zur einer steiermärkische kirchen Geschichre«, 1826, I. del zgodovina župnih cerkva in podružnic mariborskega okrožja in II. del zgodovina ustanoviteljev in samostanov na Štajerskem. Tretje njegovo pomembno delo je »Hauptfarrliches Geschichtenbuch«, iz leta 1833, v katerem piše o dogodivščinah v mestu Ptuju in drugih okoliških župnijah, o listinah in ustanovah. Fran, 1953, str. 10.

27 Kidrič, 1930, str. 231, op. 276.

Dr. Lovro VOGRIN²⁸ je postal 12. maja 1843 vikar na Ptuju. Še preden pa je bil imenovan na to mesto, je dr. Josip Muršec, ko je izvedel za to možnost, pisal Stanku Vrazu, 29. aprila 1843, da bo potem Vogrin na Ptuju središče vsega narodnega dela.²⁹ Po smrti malonedeljskega župnika Antona Krempla, leta 1844, je prosil dr. Lovro Vogrin za to župnijo in jo tudi dobil, saj škof Roman Sebastijan Zängerle ni mogel poslati tja za župnika kakšnega povprečnega duhovnika, dokler je bil spomin na Krempla še zelo živ, kajti Krempl je užival med ljudmi velik ugled. Dr. Lovro Vogrin je nastopil službo malonedeljskega župnika 23. marca 1845, kjer je ostal do 1853. leta, ko je postal župnik pri Sv. Juriju ob Ščavnici.³⁰ Krempl je s svojo oporoko hotel zagotoviti, da bi se njegovo delo na narodnostnem področju nadaljevalo. V njej je zapisal, da svojemu nasledniku zapušča vinograd in dva travnika, vendar le s pogojem, da je ta slovenski domorodec, to pa je takrat pomenilo slovenskega narodnega buditelja. Sodnik, ki je izpolnil Kremplovo oporoko, je izročil vinograd in dva travnika dr. Lovru Vogrinu. S tem ga je sodišče uradno priznalo za slovenskega narodnega buditelja. Postal je tako edini Slovenec, ki mu je avstrijska oblast uradno priznala naziv narodnega buditelja.³¹

Dr. Jožef MURŠEC je prišel za kaplana na Ptuj ob koncu leta 1833, kjer je bil tudi kaplan meščanskega konjeniškega oddelka in je tu ostal do leta 1839, ko je postal vzgojitelj pri družini viteza Jožefa Pauerja v Ormožu. Od tam se je leta 1845 preselil v Gradec, kjer je že naslednje leto promoviral za doktorja filozofije. Na graški realni deželni gimnaziji je poučeval vse do leta 1870; v zavodu je med tem časom tudi prevajal in učil slovenščino. Njegovo pisateljsko delo je bilo zelo različno. Pisal je pesmi, sestavke, zagovarjal uporabo slovenskih imen krajev, spodbujal k uporabi slovenskega jezika, leta 1847 je napisal za šolo slovnico v slovenščini in pri tem uporabil domače narečje, zbiral ljudsko blago za Vraza.³²

28 Rojen je bil 6. avgusta 1809 v Senarski v župniji Sv. Trojica v Slovenskih goricah. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru. Jeseni leta 1829 je odšel v Gradec na dveletni licej, kjer se je družil s poznejšimi pomembnimi možmi, kot so bili Stanko Vraz, dr. Štefan Kočvar, dr. Anton Murko, in postal navdušen narodnjak. Leta 1831 je začel študirati teologijo na graškem bogoslovju, v duhovnika pa je bil posvečen leta 1834. Zaradi izvrstnega študija in vzornega vedenja ga je imenoval leta 1835 škof Roman Sebastijan Zängerle za kaplana mariborske mestne župnije, vendar ga je škof že čez tri leta prestavil na mesto adjunkta bogoslovnih študij v Gradcu. Tu je poglobljaj in ponavljal z bogoslovci njihove učne predmete; slovenskim bogoslovcem pa je vlival tudi ljubezen do poklica in do materinega jezika. Skrbel je, da so govorili v slovenskem jeziku, kupoval pa je tudi slovenske knjige; naročen je bil na *Vrazove Glase iz dubrave žerovinske* in na zbornik *Kolo*. Ob delu s študenti je nadaljeval tudi s svojim študijem in leta 1842 promoviral za doktorja bogoslovja. Šedivy, 1967, str. 183.

29 Ilešič, 1905, str. 149.

30 To pa ni bila njegovo zadnje delovno mesto, 1861. je postal konzistorilni svetnik v Mariboru, 23. julija 1867 pa stolni prošt. V Mariboru je učil na bogoslužju, veliko je pisal. Njegovo najbolj znano delo je »*Pastirna*«. Umrl je 11. decembra 1869. leta. Vogrin, 1996, str. 606.

31 Šedivy, 1967, str. 184–186.

32 Rojen je bil 1. marca 1807 v Bišu. Študiral je v Mariboru in Gradcu, v duhovnika je bil posvečen 1. avgusta 1830. Glaser, 1959, II., Ljubljana 1959, str. 165.

Umril je 25. oktobra 1895, na njegovo željo je bil pokopan v rojstni župniji pri sv. Bolfenku v Slovenskih goricah (danes Biš).

Revolucionarno gibanje v letih 1848 in 1849 se je razširilo tudi med Slovence. Z gibanjem je bilo povezano svobodno politično delovanje, ki se je pokazalo s slovenskim političnim programom, katerega zahteva je bila »Zedinjena Slovenija«, ki ga je prvi formuliral Matija Majar. Slovenski visokošolski študentje na Dunaju in v Gradcu ter nekateri izobraženci slovenskega rodu so se organizirali in izdelali prav tako slovenski politični program »Zedinjena Slovenija«. V Gradcu so slovenski dijaki ustanovili 16. aprila 1848 društvo »Slovenija«, njegova osrednja osebnost je bil dr. Jožef Muršec – Živkov. Program graške »Slovenije« je bil buditi narodno zavest, negovati slovenski jezik in zbujati zanimanje za druge slovanske narode in jezike, bistveni del programa je bila zahteva po ukinitvi zgodovinskega razkosanja na dežele in združitvev vseh Slovencev po jezikovni meji v eno samostojno upravno telo, imenovano Slovenija.

V Narodnem listu leta 1908 je zapisal Alojzij Trstenjak, da strankarskih in političnih bojev takrat še ni bilo. Vsi, ki so čutili narodno in se zavedali, da jim je slovenščina, materina govorica, nekaj svetega, so bili enotni. Ni bilo nikakršne razlike med izobraženci in kmečkim prebivalstvom, vsi so bili »vsak za enega in eden za vse«. Takratna duhovščina na deželi je bila središče, kjer so se zbirali zavedni Slovenci in se navduševali za narodno stvar. *»Možje, kakor Davorin Trstenjak na Ptuju, A. Krefc, imenovan Vlastimil, v Radgoni, Caf v Framu, dr. Muršec in še nekateri drugi so bili takrat vodniki ljudstva. Ljudstvo se je začelo zavedati svoje slovenske narodnosti in se boriti za svoje pravice. Tako je bilo na deželi. Mesta in trgi, kot Ptuj, Maribor, Ormož, Radgona, Ljutomer, so bili že takrat nemški oziroma vsaj nemško navdahnjeni. Tuje šege in tuji jeziki so tukaj gospodovali in vsled prometa ter kupčije obogatelo meščanstvo je bilo močen in nevaren stražnik tujstvu na zemlji slovenski. Nemška nestrpnost je bila že tedaj neznosna, nasprotna slovenski okolici, prezirajoč zaničevane kmete.«*³³

Idejo o »Zedinjeni Sloveniji« in o enakopravnosti slovenskega jezika so širili na ptujskem podeželju in v Slovenskih goricah študentje in dijaki, ki so bili povezani z narodnozavedno duhovščino.

33 Trstenjak, 1908, št. 45 (priloga Narodnemu listu, št. 45).

V tem času je bil na Ptuju za kaplana **Davorin TRSTENJAK**,³⁴ ki je bil na tem območju glavni pobudnik za zbiranje podpisov peticije za Zedinjeno Slovenijo,³⁵ za združitev slovenskega dela sekavske škofije k lavantinski škofiji in tudi za frankfurtski parlament. Veliko je dopisoval v Slovenijo in v Novice. Za delo v ptujski bolnišnici je bil odlikovan z redom z zlato krono.³⁶

Z zmago revolucije so prišle volitve v deželne zборе, v avstrijski državni zbor na Dunaju in v vsenemški parlament v Frankfurtu. Od vseh treh predvidenih volitev so se izvedle najprej volitve v frankfurtski parlament. 16. aprila so bile razpisane volitve v frankfurtski parlament na Štajerskem. Deželo so razdelili na šestnajst volilnih okrajev. V vsakem volilnem okraju, štel naj bi 50.000 prebivalcev, bi petsto volilnih mož določilo enega volilnega moža, ti volilni možje bi nato izvolili enega poslanca.³⁷ Po številu prebivalstva so bile zelo velike razlike med volilnimi okraji v deželi Štajerski. Slovenski del Štajerske je bil razdeljen na celjsko in mariborsko okrožje s šestimi volilnimi okraji; v mariborskem so bili: mariborski, ptujski in glinški. Mariborski volilni okraj z 59.877 prebivalci je obsegal okraje gosposke Hrastovec, Jareninski dvor, Pesniški dvor, Dolga dolina, Melje, Mariborsko mesto, Mariborski grad, Vetrinjski dvor, Fala, Viltuš, Radvanje, Hompoš, Slivnica, Račje, Svečina, Ernovž in Špilje. Ptujski volilni okraj z 99.593 prebivalci pa je obsegal okrajne gosposke: Velika Nedelja, Zavrč, Borl, Ptujski minoritski samostan, Ptuj mesto, Ptujski grad, Turnišče, Muretinci, Dornava, Ormož, Vurberg, Ravno polje, Gornja Radgona, Šahenturn, Zgornji Cmurek, Lokavci, Branek in Negova. Glinški volilni okraj je imel 64 680 prebivalcev, obsegal pa je okrajne gosposke: Poštela, Schwanberg s Holleneggom, Wilbach, Sekova, Glinica, Welsbergl, Landsberg, Ivnik, grad v Muti, Marenberg, Arvež, Trautenberg, Waldschach in Harachegg.³⁸

34 Rojen je bil 8. novembra 1817 pri Sv. Juriju ob Ščavnici, v duhovnika je bil posvečen 28. julija 1844, umrl je 2. februarja 1890 kot župnik v Starem trgu. SBL 12. zvezek, 1980, str. 196.

35 Iz pisma Davorina Trstenjaka dr. Josipu Muršcu, z dne 13. aprila 1848, razberemo, kam vse je razposlal listke »Kaj bodedo Slovenci cesarja prosili«, in sicer jih je poslal v Haloze, Borl, Leskovec in Ormož. Dr. Josipa Muršca je še prosil, naj mu pošlje tiskane blankete za podpise, da bodo prišli pravi čas na Dunaj, ter dodal, da se v vseh župnijah že pobirajo podpisi za zedinjenje slovenske strani sekavske škofije k lavantinski. Ilešič, 1905, str. 2. Stane Granda je na osnovi ohranjenega gradiva zapisal v članku Delež slovenskih Štajercev z ozemlja današnje Republike Avstrije v peticijskem gibanju za združeno Slovenijo 1848. leta, da je peticijsko gibanje zelo dobro potekalo na Štajerskem, slabo na Kranjskem in da so okoli Ptuja v imenu cele srenje podpisovala le občinska vodstva. Narodne manjšine 3, Ljubljana 1994, str. 59–61. V zvezi s peticijskim gibanjem navaja Stane Granda tudi poročilo ptujskega kaplana Davorina Trstenjaka, objavljenega v Novicah v začetku maja 1848, da je bilo do tedaj zbranih 11.000 podpisov za zedinjeno Slovenijo, verjetno Majerjevi, in da se še podpisujejo. Granda, 1999, str. 38 in 55.

36 Emeršič, 1997, str. 362.

37 Pirchegger, 1934, str. 398.

38 Melik, 1948–1949, str. 84 (op. 53a).

Agitacija za frankfurtske volitve in proti njim za vsenemški državni zbor, ki je hotel doseči združitev vseh nemških pokrajin z izključitvijo vseh nenemških dežel, je bila v deželi različna. Zelo odklonilno stališče proti Frankfurtu je imela graška »Slovenija«, ki je bila pobudnik živahne akcije podpisovanja prošenj proti Frankfurtu in je zelo dobro potekala na slovenskem Štajerskem, manj na Kranjskem. Pri zbiranju podpisov se je na Štajerskem izkazala duhovščina. Na območju Male Nedelje so bili proti volitvam dr. Lovro Vogrin in njegovi narodnostno prebujeni Malonedeljčani. Konec aprila so se dogodili v okolici Velike Nedelje, Dornave, ptujskega gradu, Ravnega polja oziroma Njiverc protesti proti volitvam volilnih mož za frankfurtski parlament.³⁹ Na ptujskem območju je zbiral podpise proti vsenemškim volitvam kaplan Davorin Trstenjak. Za frankfurtski parlament so se odvijale poslanske volitve na Štajerskem, v sredo, 3. maja. V ptujskem okraju so se kmečki volilci pri teh volitvah zelo dobro obnesli. Od 280 volilnih mož jih je glasovalo za Frankfurt samo 50. O njih je pisal poročevalec E., to je bil Davorin Trstenjak, v »Sloveniji«, 11. avgusta 1848: »Med 280 volitelji je glasovalo le 50 ponemčenjakov, ali pa podkupljenih Slovencev, ino drugih, kateri še znali niso, zakaj se gre, tako da je res, kar je neki dopisnik Vašega kraja rekel, da bil jih bil tudi lahko človek za zavezo s Turki nagovoril.«⁴⁰ Iz teh besed je razvidno, kakšno je bilo njegovo mišljenje o njih. Imel jih je za narodne odpadnike in podkupljene Slovence in pa tudi take, ki sploh niso vedeli, za kaj je šlo. Za predstavnika mesta Ptuja v vsenemškem parlamentu je bil predlagan kandidat župan Franz Raisp, ki pa je dobil le 44 glasov volilnih mož.⁴¹ Rezultat volitev je bil, da Slovenci niso želeli poslati svojega zastopnika v Frankfurt, saj je od 168 volilnih mož v ptujskem volilnem okraju proti volitvam protestiralo kar 100.⁴² Za namestnika je izbrala manjšina Kundlerja.⁴³ Franz Raisp in Kundler izvolitve nista sprejela, Štajerska deželna vlada pa novih volitev ni razpisala.⁴⁴

Kakšno je bilo vzdušje na Ptuju v času volitev, izvemo iz že omenjenega prispevka Davorina Trstenjaka v »Sloveniji«. V njem piše, ker Gubernij ni predpisal novih volitev, je bilo po njegovem mnenju znamenje, »...kako je bilo malo v resnici vladi do frankfurtskih volitev. Če ravno iz našega Ptuja ni poročnika bilo, ki je bil izvoljen s 50 glasovi, vendar je nemški Ptuj bandero nemško na veliko soboto pred obhajilom vstajenja z muziko ino pokanjem možnarov na stari ptujski turen posadil, nemške kokarde na vsaki steber obesil, ino se kot terdi Nemec nesel.« Ob proglastitvi (28. junij 1848) nadvojvode Ivana za državnega upravitelja so Ptujčani »vse olje pokupili in mesto posvetili«,

39 Jože Šorn, Nekateri revolucionarni dogodki na vzhodnem Štajerskem leta 1848, Kronika l. VIII, št. 1, str. 54.

40 Slovenija, list 12, 11, Veliki srpan, 1848, str. 47.

41 Pirchegger, 1934, str. 399, Gatti, 1850, str. 146.

42 Melik, 1948-1949, str. 94. O rezultatu volitev je pisal tudi poročevalec A – I. v prispevku Pettau in Steiermark, 7. Mai. Der Wahllact, v: Politisch Industrielle Tagszeitung für die interesse der Gegenwart, Nr. 36, Graz, am 20. 5. 1848, StLA, fond Akte 1848.

43 Apih, 1888, str. 108.

44 Ilešič, 1971, str. 48.

slovenski napisi pa so bili zastopani samo na dveh hišah, kjer so lahko brali na transparentu »Živio Joan« pri nekem Moravanu in »Dolgu živi naš Janez« pri nekem kranjskem Slovencu. Teden dni po tem dogodku so bili Ptujčani že drugačnega mišljenja, saj so morali prispevati k stroškom za vzdrževanje dvora državnega upravitelja. Davorin Trstenjak je o tem zapisal: » Čez teden dni je govoril Ptuj že drugači, ko je bral, da je za nemške dežele opravnika v Frankfurtu na državne stroške za nekoliko tavžent stan najet. Ali mi v našem mestu nismo tako dosledni, kot indi, zato gotovo polže za zajce streljamo.« V tem prispevku je Davorin Trstenjak napisal tudi zbrano število podpisov proti nemški zvezi. To pa je bilo v zvezi s prihodom dr. Wasserja, profesorja prava in titularnega svetnika deželne vlade v Innsbrucku, po rodu Ptujčana, na Ptuj, 1. avgusta 1848.⁴⁵ Dr. Wasser je govoril, kako pomembno bi bilo, če bi mesto nekoga vendarle izvolilo za Frankfurt. V zvezi s tem so bile Ptujčanom namenjene naslednje Trstenjakove misli. »Več kot 5000 jih je podpisalo, da neče k nemški zavezi, mislite da bodo zdaj hitro prileteli. Ali niste čuli prvokrat, kaj so vam povedali. Z nemškega nič ne pride dobrega kot toča.... Slovenec ostani raj doma, ko pa bi na volitve za Frankfurt šel. Okopaj krompir, mlati, kosi več bode koristi, ko pa na volitvi. Plačeval boš doma tako precej dosti za svojega Cesarja, ne pa da bi še v Frankfurt denarje pošiljal. Varuj se Nemca inu Madžara, več neprijateljev nemaš inu nisi imel.« S temi besedami je Trstenjak opozoril Slovence, da se morajo zanesti sami nase.

V začetku leta 1849 se je na Ptujju pojavila ponovna misel o volitvah za Frankfurt. Kaj si je mislil Davorin Trstenjak o tem, izvemo iz pisma, poslanega dr. Josipu Muršču 18. februarja 1849: »Nemčaria nam hude zajnke spleta, Pa je začela s Frankobrodom. – Tudi na naš volitni komitet je prišlo tretjokratno vprašanje, ali bi bilo segurno volitve razpisat, na g. Raispa pa ad personam, naj on tako tiho v zavupanji odgovori Kreisamti, kje je uzrok, da je ptujaska okolica edina, ktera ni je volila.« V tem pismu je tudi poročal, kaj je volilna komisija odgovorila na postavljeno vprašanje: »Da njemu nije znano, ki bi narod, kter se je pri prvi volitvi očitno proti nemški zavezi izrazil, zdaj v volitvo privolil, ako pa bi ministerstvo rado znalo želje naroda, naj jih od predvolilcev (Vorwähler) po komisijah zvé.« V pismu dr. Josipu Muršču, 28. februarja 1849, omenja pisanje Grazer Zeitunga iz 27. februarja, v katerem je pisalo, da bi po njihovem mnenju že imela ptujaska okolica svojega poslanca v Pavlovi cerkvi v Frankfurtu, in se spraševal, če je »Gračarca« (tako je on imenoval Grazer Zeitung) dobro prerokovala ali pa ne. Po njegovem je bila v tem stavku nemška prevara, ker je pač »Gračarca« zelo dobro razumela svoje bralce. O prostovoljnem kandidatu za Frankfurt dr. Wasserju je menil, da je bil »Centralist in Švabon«, ki se je »zmirom po časopisih drl, da se nesme Laško Tirolsko od nemškega ločit.«

45 Prav tam.

O ptujskih meščanih in uradnikih v pisarnah pa je poročal, da so se zelo trudili »slepo ljudstvo prepričati od dobrote,« in se spraševal, kako bo šlo naprej. Napisal je še, da je storil vse, kar je bilo mogoče, in da še niso dobili odgovora od volilnega okraja, ali je Gubernij razpisal nove volitve. Govoril je še, da so bili Ptujčani zoper njega, ker je vpeljal v učiteljsko skupščino slovenski duh ter podal sklepe, ki niso bili po volji »nemškutarjem«. Od učiteljev je omenil Pfundnerja, ki je začel zaradi tega agitirati proti njemu. Pismo je sklenil z mislijo, da bo prišla na konsistorij kmalu dolga prošnja za njegovo premestitev, saj je šel od ulice do ulice glas, da ne bojo več dolgo trpeli na Ptujju farja (*»Den Pfaffen leidmer nit laenger in Pettau.«*)⁴⁶ Iz teh njegovih misli lahko domnevamo, da je bilo njegovo delovanje na narodnostnem področju na Ptujju zelo aktivno in je naletelo pri »nemškutarjih« na zelo negativen odziv. O poskusu uvedbe ponovnih volitev za Frankfurt na Ptujju, leta 1849, je graški uradni list takrat zapisal: *»Na Štajerskem ste skoraj 2/5 Slovencev in vendar so bile volitve za Frankobrod povsod z velikim navdušenjem sprejete, le ptujski volilni okraj se je izrekel proti Frankobrodu.«*⁴⁷

Revolucionarno gibanje je dobilo v deželi Štajerski globoko politično vsebino šele s sklicem deželnega zbora (15. april), kjer so poslanci zahtevali, da morajo biti na bodočih zasedanjih deželnega zbora enakopravno zastopani vsi interesi dežele. Volitve za poslanca in njegovega namestnika za meščanski stan v deželnem zboru so bile razpisane za 5. junij 1848, izvajale pa so se v okrožnem mestu, torej za Ptuj v Mariboru, kjer so se morali zbrati izvoljeni volilni možje. Na volitvah za deželni zbor je bil za mesto Ptuj izvoljen za poslanca njegov župan Franz Raisp, za namestnika pa trgovec Josef Janeschitz. V kmečki stan sta bila izvoljena Jakob Kreft in Georg Masten, oba s Ptujja. Novi deželni zbor se je konstituiral 13. junija 1848. Za državni zbor so bile razpisane dvostopenjske volitve med 20. in 23. junijem 1848. Na Ptujju je bil izvoljen okrožni komisar kurije škofijskega gospostva Sekav Andrej Dominkuš.

Predstavljeni poskusi niso zapustili podrobnejših podatkov, po katerih bi lahko opredelili takratno narodnostno stanje in vzdušje na Ptujju v tem času, zato žal ne moremo ugotoviti takratnega narodnega občutja v mestu.⁴⁸

46 Ilešič, 1905, str. 6.

47 Trstenjak, Življenje slovenskega ljudstva v Slovenskih goricah pred 60 leti, Narodni list 1908, št. 50.

48 O tem je pisal tudi Zwitter v članku O štajerski narodni statistiki, v ČZN XXXII, str. 190.

Ključne besede

Ptuj, prva polovica 19. stoletja, poskusi narodnega prebujanja, Anton Krempl, Stanko Vraz, Franc Cvetko, Jožef Muršič, dr. Lovro Vogrin, Davorin Trstenjak.

Pisni viri

- StLA, Steiermärkisches Landesarchiv Graz (Štajerski deželni arhiv Gradec), *fond Gubernij*, fasc. 45, fasc. 71.
- StLA, Steiermärkisches Landesarchiv Graz (Štajerski deželni arhiv Gradec), *fond Akte 1848*.
- ZAP, Zgodovinski arhiv Ptuj, SI ZAP 177, Arhiv mesta Ptuj (AMP), šk. 18, mapa 48, str. 2.
- ZAP, Zgodovinski arhiv Ptuj, SI ZAP 368, Župnija sv. Jurija v Ptuj, šk. 6, spisi od 374 do 3180.
- ZAP, Zgodovinski arhiv Ptuj, SI ZAP 70, R – 43, M. Slekovec, *Chorimagistri Petoviensis*, 1897.

Literatura

- Fran Alič: *Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, ki so pripravljali, ustanovili in vodili naš muzej*, v: *Ptujski zbornik 1893 - 1953*, I, Ptuj 1953.
- Josip Apih: *Slovenci in leto 1848*, Ljubljana 1888.
- F. A. Gatti: *Die ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark*, Graz 1850.
- Karol Glaser: *Zgodovina slovenskega slovstva*, II. zvezek, Ljubljana 1959.
- Stane Granda: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*, Ljubljana 1999.
- Fran Ilešič: *Korespondenca dr. Josipa Muršča*, *Zbornik Matice Slovenske*, 1905.
- Fran Ilešič: *Narodno življenje v Slovenskih goricah v letu 1848/49*, v: *Od kmečkih uporov do slovenske državnosti*, 1971.
- Franc Kidrič: *Dobrovsky in slovenski prepored njegove dobe*, Ljubljana 1930.
- Nataša Kolar: *Ptuj v prvi polovici 19. stoletja*, katalog ob razstavi, Pokrajinski muzej Ptuj, 2002.
- Stanko Kotnik: *Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske*, v: *Svet med Dravo in Muro*, Maribor 1968.
- Anton Krempl: *Dogodivščine Štajerske zemlje*, druga izdaja, München 1974.
- Vasilij Melik: *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem*, v: *Zgodovinski časopis l. II.-III.*, 1948 – 1949.
- Marija Hernja Masten, *Vpisna knjiga meščanov 1684 – 1917*, Zgodovinski arhiv Ptuj, Viri 1, Ptuj 1995.
- Jože Mlinarič: *Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800*, v: *Minoritski samostan na Ptuj 1239 – 1989*, Ptuj – Celje 1989.
- Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark 1740 – 1919*, Graz – Wien – Leipzig, 1934.
- Anton Ožinger: *Prafara sv. Jurija na Ptuj, mati župnij hčera*, v: *Ptujska župnijska cerkev sv. Jurija*, Ptuj 1997

- Ferdinand Raisp: *Der Dom im Pettau*, Aufmerksame, 1856.
- Matej Slekovec: *Škofija in nadduhovnija v Ptuji*, 1889.
- *Slovenski biografski leksikon (SBL) I*, 1925 – 32, Ljubljana.
- H. Šalamun: *IV., Ptuj*, v: *Dom in Svet*, 1896, Ljubljana 1896.
- Jan Šedivy: *Nekaj neznanih narodnih buditeljev na Štajerskem*, *Kronika*, 1967, l. XV, 3.
- Jože Šorn: *Nekateri revolucionarni dogodki na vzhodnem Štajerskem leta 1848*, *Kronika*, l. VIII, št. 1, str. 54.
- Matej Štrakl: *O duhovnikih v slovenskem delu graške škofije v: članek Cerkevno življenje v novem delu sedanje lavantinske škofije 1828 – 1843*, *Voditelj XIII*, 1910
- Alojzij Trstenjak: *Življenje slovenskega ljudstva v Slovenskih goricah pred 60. leti*, *Narodni list*, št. 45 (priloga Narodnemu listu, št. 45), 1908.
- Alojzij Trstenjak: *Življenje slovenskega ljudstva v Slovenskih goricah pred 60. leti*, *Narodni list*, št. 50, 1908.
- Marjan Vogrin: *Chorimagistri Petovionensis*, *Ptujski zbornik VI/I*, Zgodovinsko društvo Ptuj, 1996.
- Viktor Vrbnjak: *Kulturna podoba vzhodne slovenske Štajerske na prelomu 18. v 19. stoletje*, v: Miklošičev zbornik, Maribor 1991.
- Fran Zwitter: *O štajerski narodni statistiki*, ČZN XXXII.

Povzetek

Na cerkvenoupravnem področju je prišlo v deželi Štajerski leta 1786 do sprememb. Štajerski del salzburške nadškofije je prevzela sekovska oziroma graška škofija, ki je bila razdeljena na 29 dekanij, med katerimi je bila tudi ptujska. V začetku 19. stoletja sta bili na Ptuju dve dušnopastirski postojanki: mestna župnija sv. Jurija in minoritska župnija sv. Petra in Pavla, ki je bila ustanovljena 18. junija 1785. Ptujski minoriti so ob dušnopastirskih nalogah opravljali še pedagoško delo, saj je imela od 1796. do 1843. leta združena ptujska mestna in okoliška slovenska šola svoje prostore v samostanu. V gospodarskem pogledu je dajala minoritskemu konventu materialno osnovo za preživetje ogromna posest v vinorodnih Halozah. Z zemljiško odvezo leta 1848 je prešla rustikalna zemlja v last kmetov, minoritom pa je ostala kot zemljiškim gospodom lastna dominikalna posest. V prvi polovici 19. stoletja so vodili mestno župnijo sv. Jurija nadžupniki Josef Frauenberger, Karol Jožef Kellner, Jožef Meglič in Franc Cvetko. Za časa slednjega so praznovali od 16. do 23. junija 1844 tisočo obletnico prve posvetitve župnijske cerkve sv. Jurija. Slovesnosti se je udeležilo 33 župnij iz sekovske in lavantinske škofije, vsega skupaj je bilo 55.000 romarjev. Franc Cvetko je uvedel ob nedeljah pri jutranji maši slovensko pridigo za posle. To dejanje je privedlo do ostrega nasprotovanja meščanov. Proti njemu so bila napisana v naslednjih letih številna anonimna pisma z grožnjami, ki so privedla do tega, da je zaprosil za premestitev v izpraznjeno ljutomersko župnijo, kamor se je preselil 1. avgusta 1848, z njim pa tudi okrožna dekanija, ki jo niso več vrnili na Ptuj. Mestna župnija je bila brez nadžupnika do 23. aprila 1850, ko je to mesto zasedel Jakob Standegger.

Za minoritsko cerkev in župnijo sv. Petra in Pavla je veljala oznaka slovenske cerkve, nasprotno je veljalo za mestno cerkev svetega Jurija, ki je bila izrazito nemška. Vendar so bile tudi v mestni cerkvi redke izjeme. Tako je ohranjena med oznanilnimi knjigami župnijske cerkve tudi pridiga v slovenskem jeziku, ki jo je verjetno napisal leta 1802 takratni nadžupnik Jožef Frauenberger. S ptujsko osrednjo mestno župnijo so povezani tudi nekateri narodni buditelji: zgodovinar in župnik Anton Krempel, jezikoslovec in župnik Franc Cvetko, jezikoslovec dr. Jožef Muršič, cerkveni pisec dr. Lovro Vogrin, zgodovinar Davorin Trstenjak, ki pa so svoja dela napisali zunaj Ptuja.

Z zmago revolucije so prišle volitve v deželne zbornice, v avstrijski državni zbor na Dunaju in v vsenemški parlament v Frankfurtu. Od vseh treh predvidenih volitev so se izvedle najprej volitve v frankfurtski parlament. 16. aprila so bile razpisane volitve v frankfurtski parlament na Štajerskem. Agitacija za frankfurtske volitve in proti njim za vsenemški državni zbor, ki je hotel doseči združitev vseh nemških pokrajin z izključitvijo vseh nenemških dežel, je bila v deželi različna. Zelo odklonilno stališče proti Frankfurtu je imela graška »Slovenija«, ki je bila pobudnik živahne akcije podpisovanja prošenj proti Frankfurtu in je zelo dobro potekala na slovenskem Štajerskem. Na ptujskem območju je zbiral podpise proti vsenemškim volitvam kaplan Davorin Trstenjak.

Za frankfurtski parlament so se odvijale poslanske volitve na Štajerskem, v sredo. 3. maja. V ptujskem okraju so se kmečki volilci pri teh volitvah zelo dobro izkazali. Od 280 volilnih mož jih je glasovalo za Frankfurt samo 50. Za predstavnika mesta Ptuja v vsenemškem parlamentu je bil predlagan kandidat župan Franz Raisp, ki pa je dobil le 44 glasov volilnih mož. Rezultat volitev je bil, da Slovenci niso želeli poslati svojega zastopnika v Frankfurt, saj je od 168 volilnih mož v ptujskem volilnem okraju proti volitvam protestiralo kar 100. Za namestnika je izbrala manjšina Kundlerja. Franz Raisp in Kundler izvolitve nista sprejela, Štajerska deželna vlada pa novih volitev ni razpisala.

Navedeni narodni buditelji so zaradi različnih okoliščin zapustili Ptuj in so svoja dela napisali drugje. Predstavljeni poskusi niso zapustili podrobnejših podatkov, po katerih bi lahko opredelili takratno narodnostno stanje in vzdušje na Ptuju v tem času, zato žal ne moremo ugotoviti takratnega narodnega občutja v mestu.

NATIONAL CONDITIONS IN PTUJ IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

The attempt of nation awakening

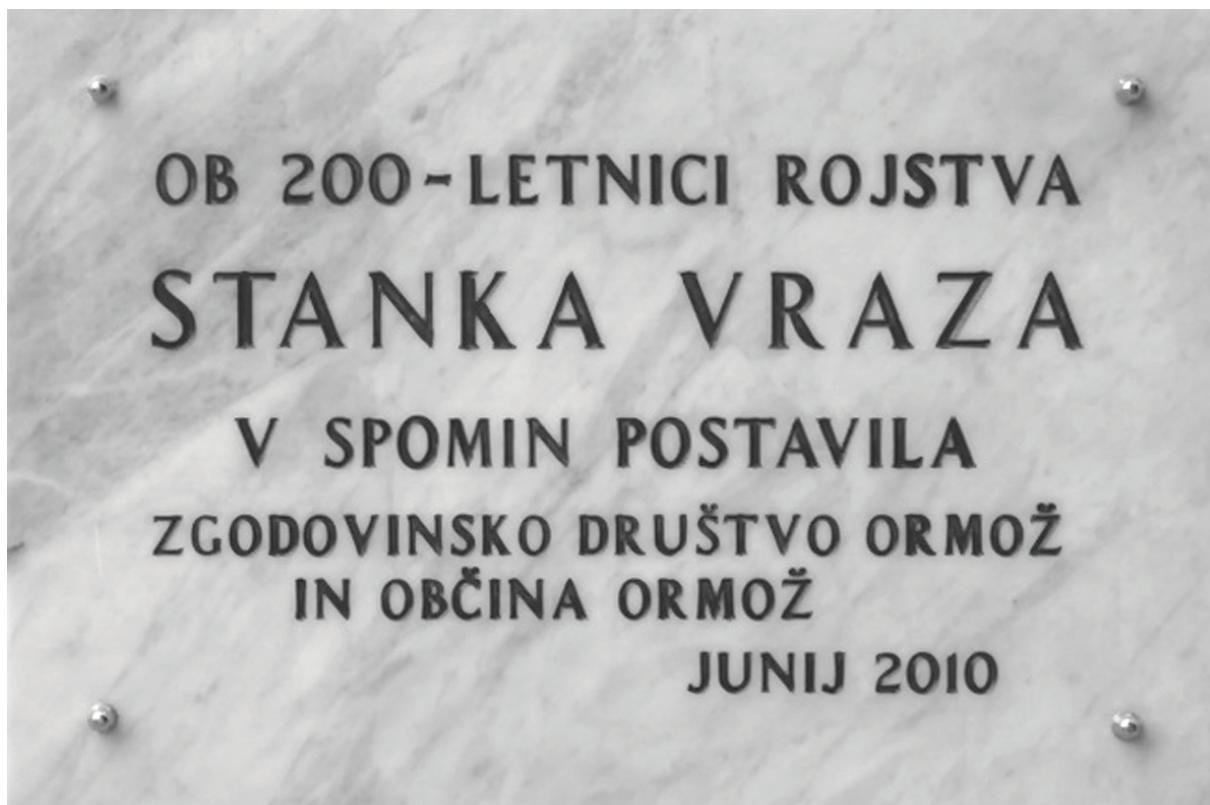
Abstract

There were some changes in the church-administration area in Styria in 1786. The Styria region of the Archbishopric of Salzburg was taken over by the Diocese of Graz-Seckau, which was divided into 29 deaneries, one of them being the deanery of Ptuj. There were two church posts in Ptuj at the beginning of the 19th century: the city parish of St. George and greyfriars' parish of St. Peter and Paul, which was established on 18 July 1785. The city parish of St. George was run by archpriests Josef Frauenberger, Karol Jožef Kellner, Jožef Meglič and Franc Cvetko in the first half of the 19th century.

The greyfriars's church and parish of St. Peter and Paul was labeled as Slovene church, whereas the city parish of St. George was labeled as strictly German. Connected to the Ptuj city parish were some of the liberal reformers: the historian and priest Anton Krempf, linguist and priest Franc Cvetko, linguist D.Sc. Jožef Muršič, church writer D.Sc. Lovro Vogrin, historian Davorin Trstenjak, all of them wrote their works outside of Ptuj.

After the victory of the revolution the elections were held for state assemblies, for Austrian national assembly in Vienna and for pan-German Frankfurt parliament. The elections in Styria for Frankfurt parliament were held on 16 April. The deputy elections for Styria for Frankfurt parliament were held on Wednesday, 3 May. The result of the elections showed, that Slovenes did not want to send their deputy to Frankfurt because out of 168 voters in Ptuj electoral district 100 protested against the elections. The minority chose Kundler as a deputy. Franz Fajsp and Kundler did not accept being elected and Styrian state government did not issue new elections.

The above mentioned liberal reformers left Ptuj for different circumstances and wrote their works elsewhere. These attempts did not leave detailed date, through which the national conditions and atmosphere in Ptuj could be defined; therefore we can not establish national conditions in the town at that time.

Spominska plošča, odkrita ob 200. obletnici rojstva Stanka Vraza, junij 2010.

Odkritje spominske plošče, junij 2010.

Franc Krnjak¹

ODNOS VRAZ – KOČEVAR

Med Stankom Vrazom in Štefanom Kočevarjem se je utrdil poseben odnos.² Veliki domoljub in človekoljub Kočevar je vse svoje življenje živel za idejo slovanstva in slovenstva, živel je za svoj narod, kateremu je s svojo strokovnostjo posvečal posebno pozornost. Kot vse kaže, bi brez Kočevarjeve pomoči Stanko Vraz težko preživel.

V času in prostoru Vrazovega in Miklošičevega življenja je dobival Mali Štajer, kot so nekateri avtorji imenovali Prlekijo, močno povezanost s kajkavskim delom Hrvaške. Pravzaprav iz praktičnih razlogov. Močan pritisk, nekakšen Drang nach Osten, je ogrožal slovanstvo in s tem tudi slovenstvo. Ilirizem, kot odgovor na stanje v monarhiji, še posebej odkrita madžarizacija in germanizacija Hrvaške in Kollarjeva³ teorija o panslavizmu – slovanski vzajemnosti, je dobil privrženca tudi v današnji Sloveniji, vendar samo na Štajerskem in Koroškem – tam, kjer je bil germanizem najbrezobzirnejši. To kulturno in književno gibanje je dobilo mnogo privrženec, še posebej na jezikovnem področju. Gibanje je skušalo prodreti tudi v osrednjo slovensko deželo, toda brez uspeha, saj so bili tamkaj odločni nasprotniki ideje o ilirskem jeziku, v katerem bi se slovenščina »stopila«. Eden odločnih nasprotnikov ideje o skupnem ilirskem jeziku je bil Prešeren. V pogovoru s Prešernom, Čopom in Kastelicem je Vraz močno upal na objavo svojih pesmi v Čbelici, vendar je vztrajal pri svojih jezikovnih predlogih. Čop je bil tej zamisli naklonjen, Prešeren pa ji je odločno nasprotoval. Nedavno je Rebula v svojem Credo poimenoval Vraza celo z odpadnikom.⁴ Vraz ni dočakal objave svojih pesmi v Ilirskem listu in Kranjski čbelici, zato se je osredotočil na zagrebško Gajevo Danico, v kateri so mu objavili prvenec Stana i Marko (1835) in tako je bila Vrazova slovensko literarna usoda zapečaten.

1 Franc Krnjak, domoznanstvenik, Ivanjkovci 49, 2259 Ivanjkovci.

2 Rojen 1808. leta v Središču ob Dravi, doktor zdravilstva v Podčetrtku in nato v Celju, umrl 1883. v Celju.

3 Jan Kollar, lingvist, arheolog in politik, roj. 1793., umrl 1852.

4 A. Rebula – Credo, Družina, 2008: "Tudi če bi Prešeren sledil odpadniku Stanku Vrazu, Slovencev ne bi bil potegnil s seboj. Pred njim je bil Slomšek s svojo nedvoumno slovensko izbiro, za njim pa z množično Mohorjevo družbo..." Je mogoče Rebulova zamera iz Vrazovega zapisa v pismu iz leta 1841 Dragoili Stauduarjevi: "Hrvaška se mi je omilila kakor mati, kakor sestra, kakor draga. Nikjer drugje ne morem mirno misliti, razen na Hrvaškem, nikjer mirno spati razen na Hrvaškem, niti nočem nikjer drugje umreti kakor na Hrvaškem." (Op. avtorja).

Vrazov nekoliko mlajši rojak iz sosednje vasi Radomerščak je bil Franc Miklošič. Z Vrazom sta se družila že v otroških letih, le da je Vraz obiskoval ljudsko šolo v domači župniji, pri Svetinjah, kjer je bil za župnika Mihael Jaklin, sorodnik Vrazove matere, Miklošič pa je končal ljudsko šolo v Središču ob Dravi. Tam je bil za duhovnika Miklošičev stric Martin Miklošič, ki ga je podpiral in po končani šoli napotil na varaždinsko gimnazijo. Po zapustitvi varaždinske gimnazije je prestopil na mariborsko, kjer sta se z Vrazom srečala. Jeseni 1830. leta sta se oba vpisala v prvi letnik graške filozofske fakultete. Miklošič je bil odličen slušatelj, živahnega značaja, česar pa za Vraza ne bi mogli reči, še posebno pri študiju prava, ki sta ga pozneje, 1835. leta, oba vpisala. Po slabih treh letih je Vraz pravo obesil na klin, saj je med tem opravil samo en izpit, ter se odpravil v Zagreb. Njegova šolska karakteristika ni bila ugodna. Bil je slab gimnazijec, še slabši filozof in zelo daleč od prava. Že v teh letih je nakazal svoj pesniški talent, njegov lirski opus se mu je razvijal do te mere, da je živel samo za poezijo, ki ga je popeljala v nekakšno boemsko življenje in romantizem. Kmalu po vpisu na graško fakulteto sta z Miklošičem začela kovati velike načrte. Vraz naj bi spisal primerjalni slovar, Miklošič pa slovnico slovanskih jezikov. Skratka, osemletno Vrazovo bivanje v Gradcu je bilo veliko iskanje, obenem pa temelj pri preporodnem delu slovanstva. Prav v Gradcu se je Vraz srečal z ilirizmom, ko je obiskoval ilirski klub, v katerega so zahajali mladi Slovenci, Hrvati in Srbi. V letu 1827 se je tam pojavil mladi Štefan Kočever. V tem času je obiskoval modroslovne nauke, ki jih je pozneje nadgradil na dunajski medicinski fakulteti. Tukaj je prišel v stik z Ljudevitom Gajem in Dimitrijem Demetrom in se navdušil za Kollarjevo panslovansko preporodno gibanje, za kulturno in književno združitev vseh slovanskih narodov, politično združitev pa so pustili vnemar. Zato je Kočever bil in ostal do konca zvest ilirizmu in spoštovana moralna avtoriteta, ki je nazadnje le dopuščal enotni slovenski pravopis (pismo iz leta 1839 dr. Prešernu!). Kočeverju kot gorečemu domoljubu ni bilo vseeno, kaj se dogaja s slovenstvom in slovanstvom v Gradcu. Med druženjem s sošolcem Jurijem Matjašičem, poznejšim središkim kaplanom in mariborskim stolnim proštom, ga je zaskrbljeno vprašal kako je kaj s slovenskim podmladkom v Gradcu. Matjašič, ki je imel tesnejše stike s slovenskim dijaštvom, mu je odgovoril, da sta tukaj Vraz in Miklošič, največje upanje vseh domoljubov. Po vsej verjetnosti zaradi študija in delovanja v ilirskem klubu je Kočever komaj naslednje leto, to je 1833., pisal prvo pismo Stanku Vrazu. Med drugim piše – *”cenim vas in pridnega Miklošiča, kajti vidva sta prinesla mojemu srcu mir!”* Vpliv prefinjenega Miklošiča je v zgodnji dijaški dobi močno vplival na Vraza, vse dotlej, dokler niso Miklošič in drugi “slovenopoliti” očitali Vrazu odpadništva. Kljub vsemu pa je čutil Vraz do Miklošiča veliko spoštovanje. Ta teza je vodila tudi filozofa Rebulo do takšnega etiketiranja Stanka Vraza. Prav gotovo so vsi – Vrazovi sodobniki in cenjeni modroslovec Rebula – naredili “iliru iz Štajerja” veliko krivico.⁵

5 Vraz se nikoli ni deklariral za Hrvata, bil je znan kot ilir iz Štajerja.

Vraz je bil mila in nemirna duša, polna blodenj in lažnih upov. Njegove nesrečne ljubezni so ga vzpodbujale k pisanju izpovednih pesmi. Prva takšna nesrečna ljubezen je bila iz domače župnije, neka Roza Kvar iz Mihalovcev, mlinarjeva hči, o kateri je namigoval v pismu Kočevarju ter ga rotil, naj se ne poroči. To dekle je bilo še dolgo predmet Vrazovega ljubezenskega razmišljanja, dokler ni srečal svoje druge neuslišane ljubezni Ljubice – Julije Cantyli, nečakinje Ljudevita Gaja, ki se je pripravljala na svatbo. No, tudi usojeni mož Ljubice Cantyli ni imel sreče v zakonu. Ljubica je umrla pet let po poroki za rakom na dojki, v prevratnih časih, leta 1848 pa hči Helena. Nekaj dlje je živel sin Slavoljub, ki pa je v Maksimiru naredil samomor. Dragojila in Pavlinka Krizmanić, slednja je postala žena Ljudevitu Gaju, sta mu nekako nadomestili izgubljeno ljubezen, Ljubico. Posebno mu je prirasla k srcu Dragojila in od tega trenutka je Vraz izbrisal iz srca nesojeno ljubezen Ljubico Cantyli. Seveda so vse Vrazove ljubezni močno vplivale na njegov pesniški opus in ga obremenjevale, toda njegova velika ljubezen je bila drugje. Dialog med njim in ruskim jezikoslovcem Sreznjevskim nam to potrjuje – *Ti si zaljubljen! No, jaz nisem zaljubljen, če pa že hočeš vedeti, sem zaljubljen! Ne v Milico ne v Pavlinico, ne v Matildico ne v Minico, temveč v vso Hrvatsko!* Pravzaprav je ta Vrazova ljubezen do Hrvaške dokaj razumljiva. Hrvaška in Zagreb sta mu dala tisto, česar ni našel v Prlekiji in Ljubljani. Vrazovo tajnikovanje v Matici ilirski je bilo na preizkušnji po ozdravitvi od zahrbtne bolezni. Naenkrat se ga je Matica odkrižala. Brez sredstev za življenje se je zatekel k dobrotniku in domoljubu dr. Štefanu Kočevarju v Podčetrtek. Pri njem je užival veliko radosti in gmotne podpore. Od tega trenutka je bil odvisen le od velikodušne miloščine, ki mu jo je izkazoval dr. Kočevar. Ples na grobu živega mrliča je bil Vrazov vzklík ob izgubi službe v Matici. To ga je zlomilo! Kočevar je zapisal, da se je Vraz močno spremenil. Navdajala ga je apatija in melanholija, telo pa mu je zopet začela močno kljuvati bolezen.

Kočevarjevo bivanje v Gradcu, ko sta s sošolcem Matjašičem⁶ razpravljala o slovenstvu in domoljubju, je bilo usodno tako za njega samega kot za Vraza. Kočevarjevo vljudnostno pismo Vrazu iz leta 1833 je bilo balzam na dušo mlademu Vrazu, iz katerega sta odsevala domoljubje, skrb za slovanstvo in slovanske jezike. Vraz se je oprijel Kočevarja, kot da bi slutil, da si je pridobil iskrenega prijatelja, rodoljuba in gorečega podpornika Kollarjeve ideje o panslavizmu, navsezadnje pa velikega mecena, ki je "deval Kočevarjevo mošnjo pogosto na pipo."⁷ V življenju je pogosto tako, da prijatelja spoznaš v stiski. Prav Vraz je to Kočevarjevo vrlino s pridom izkoriščal, toda od takrat, ko sta se zavezala kot pobratima, sta si zaupala. Le enkrat je prišlo med njima do neprijetne situacije, ko je Vraz prosil Kočevarja za denar. V tistem trenutku mu Kočevar ni mogel ustreči. Sporočil mu je, da bo denarno pomoč dobil po novem letu, ker je v trenutnih finančnih težavah, pa tudi pacienti mu dolgujejo zajetne vsote denarja. Svetoval mu

6 Jurij Matjašič, med leti 1833–1837 kaplan v Središču ob Dravi.

7 B. Flegerič, Dr. Štefan Kočevar, rodoljub in pisatelj slovenski, 1890, str. 29.

je, da naj gre k Demetru in ga prosi v njegovem imenu za pomoč, ki jo bo on ob priložnosti poravnal. Takrat se je Vraz počutil užaljenega in mu je ostro odpisal. Blaga Kočevarjeva duša se mu je opravičevala. Odpisal mu je, kakšen je to prijatelj, ki mu ne verjame na besedo, saj dobro ve, da nikoli in nikdar ni od njega terjal dolga.

Kočevar se ni spuščal v pesniške vode, čeprav je bil tudi pesniško nadarjen. V prostem času je bral dela velikih literatov in tako še bolj vzpodbujal prijatelja Vraza. Služba, ki jo je opravljal, mu je bila v veliko veselje, obenem pa mu je jemala skoraj ves prosti čas. Kočevar je po terenu zbiral narodne pesmi in mu jih pošiljal. Leta 1840, ko je Vraz navidezno premagal bolezen, se je preselil h Kočevarju v Podčetrtek. Tukaj mu je Krunoslav⁸ velikodušno stregel in rehabilitiral. Plamteče rodoljubje in ljubezen do slovenstva sta Kočevarja vzpodbujala, da je začel kupovati knjige in jih pošiljati predvsem duhovnikom. Tako jih je navduševal za slovenstvo in slovensko besedo. To potrjuje Kočevarjevo pismo Prešernu, iz leta 1839, ko mu je pisal, sicer v lepi nemščini – *“Vi ste mojster našega jezika, in če bi bilo možno njega povzdignoti do slovstvenega jezika, ne bi jaz vedel za nikogar, ki bi bil za to bolj sposoben, nego za Vas.”*⁹ Kočevar je bil Vrazu dober svetovalec. Le on ga je poznal do potankosti –njegova čustva in nrav. Prav Kočevarju gre zahvala, da smo imeli Vraza takšnega, kot ga poznamo danes.

Če se osredotočim na Vrazovo in Kočevarjevo pisno komunikacijo, je bila le ta zelo bogata. V razdobju od julija 1833 do prve polovice avgusta 1839 obsega 13 Kočevarjevih in 11 Vrazovih pisem v “slovenskem” jeziku. Druga, hrvaška korespondenca, pa obsega 16 Vrazovih in 40 Kočevarjevih pisem. Namenoma sem zapisal slovenska v narekovajih, tako Ljubomir Andrej Lisec – *niti Vraz niti Kočevar se nista nikdar popolnoma naučila ne knjižne slovenščine ne hrvaščine*. Vraz je nekoliko bolje poznal knjižno slovenščino kot Kočevar, saj je bil središki govor bližji hrvaški kajkavščini. Sicer pa sta se oba v začetki dopisovanja posluževala češkega črkopisa, s tem da ga je Kočevar uporabljal v vseh svojih pismih, Vraz pa je uporabljal bohoričico in pozneje češko grafiko oziroma gajico.¹⁰

Njuno dopisovanje je zelo pomembno za razumevanje ilirizma in tistega časa, Vrazovega življenja in dogajanja. Sprva so bila pisma polna medsebojnega spoštovanja, spoštovanja domoljubja, za katerega se je, posebno Kočevar, nesebično razdajal. Dobri dve leti od prvega pisma pa že sledijo pisma bolj osebne vsebine, saj sta bila pobratima. Tako vsebuje pismo iz leta 1836 obojestransko tikanje, vsebuje pa tudi Kočevarjevo kritiko in “podučevanje” pisanja Vrazovih pesmi, naj se izogiba “krajnskih zlogov.” Seveda se mu v pismu, post scriptum, Vraz opraviči – *Z početka sem v kranjski alphabet sajšel, nezameri mi.*

8 Drugo – ilirsko ime Štefana Kočevarja.

9 B. Flegerič, Dr. Štefan Kočevar, rodoljub in pisatelj slovenski, 1890, str. 31.

10 L.A. Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, 1833–1838, str. 11 in 12.

Nesoglasja med Vrazom in Miklošičem so prišla do vrelišča, ko mu je Miklošič prilepil etiketo odpadnika. To je seveda Vraza močno prizadelo. V pismu Kočvarju se potoži, ta pa ga potolaži in mu sporoča, *da Gospod Miklošič tomu dobro ne dela, kaj Vas ovadljivcem imenuje...* Dve leti za tem pa se Kočvar potoži Vrazu nad Miklošičevim ravnanjem na dunajski univerzi. Miklošič, strog profesor, zahteva od učenca popolno znanje. Neusmiljen je pri spraševanju znanja o filozofiji, zato Kočvarja prizadene, ko slovenskim študentom za nezadostno znanje tega predmeta *dvojke i trojke polaga. Naj toga ne dela...*, obenem pa se Kočvar boji za Miklošičevo "častilubje," ki bi ga utegnilo odvrniti od Slovencev in slovenskega jezika. Nekateri so Miklošiču zamerili, da je preveč strog in da mladim neusmiljeno vtepa v glavo nemščino.¹¹

Miklošič je bil velika avtoriteta. Učenjak, ki je na stolici za slovanske jezike na Dunaju dostojno zamenjal Jerneja Kopitarja. V tem pogledu je imel Vraz velik "respekt" pred njim. Zato v pismu Kočvarju potarna, da pri izdaji knjig Miklošič ne bo dopustil češkoilirke pisave – *»Tak tudi mi drugi zvun¹² Miklošiča terdim, brez jegovega privolenja pak jaz vendar nebi rad česa se hapil¹³ ali preobrnoti ga, je tudi delo, kaj se ga jaz sam nebi poprijel.*« Ta stavek nazorno pokaže Vrazov odnos do nekdanjega sošolca in rojaka. Kočvar, ki je bil do konca zvest ilirizmu, mu avtoritativno pove, da se morajo knjige izdajati v češkoilirskem pravopisu, *"drugač ni križa u vašo peneznico¹⁴ nedam!"* Enako mišljenje je imel Andrej Dominkuš,¹⁵ ki pa se je pozneje glede pisave pridružil Miklošiču, kar je Vraza zopet močno užalilo.

Vraz je bil nemirna, čustvena in nesrečna oseba tistega časa. Vse svoje življenje se je razdajal za književno in kulturno združitev južnih Slovanov po teoriji lingvista Jana Kollarja. Le v tej ideji je videl kulturni in jezikovni obstoj slovanskih narodov spričo naraščajočega nemškega in madžarskega hegemonizma. Zaradi te ideje je obesil tudi študij na klin, se preselil v Zagreb, ki ga je sprejel z odprtimi rokami. Proti koncu pa mu niti tam ni šlo vse po načrtih. Vzvišenost hrvaškega vodje ilirskega gibanja in reformatorja pisave Ljudevita Gaja je imela za posledico, da so mu odrekli mesto tajnika Matice ilirske. Na srečo je Vraz vzpostavil močne stike z dr. Štefanom Kočvarjem, ki mu je do smrti, gmotno in psihično stal ob strani.

11 Iz današnjega zornega kota je bilo Miklošičevo početje pozitivno. Prav tako z njegovega stališča, saj je le tako lahko pripravil bodočega slovenskega intelektualca, da se je enakovredno kosal z večinskim, nemškim življenjem. Seveda pa je južnoslovansko književno in kulturno gibanje takšno Miklošičevo početje odklanjalo.

12 Razen.

13 Začel, se lotil.

14 Blagajno.

15 Politik, ilirec. Rodil se je 1797. na Grabah. Bil je podpornik Stanka Vraza in prijatelj dr. Štefana Kočvarja. Umril je v Mariboru kot okrožni svetovalec 1851. leta. Njegov sin Ferdinand (Franc) je bil goreč rodoljub, podpornik štajerskega dijaštva, soustanovitelj mariborske čitalnice, Slovenskega naroda, Slovenske matice, Narodne tiskarne in v nadzornem odboru pri izgradnji Narodnega doma v Mariboru.

Ključne besede

Stanko Vraz, Štefan Kočever, Franc Miklošič, slovenstvo, ilirizem.

Literatura

- Božidar Borko: *Prlekija v slovenskem slovstvu*.
- Branko Drechler: *Stanko Vraz*, 1909.
- Božidar Flegerič: *Doktor Štefan Kočever, rodoljub in pisatelj slovenski*, 1890.
- Franci Just: *Trije Prešernovi panonski sodobniki*, Vestnik, 2001.
- Ljubomir Andrej Lisec: *Slovenska korespondenca Vraz–Kočever, 1833–1838*.
- Alojz Rebula: *Credo*, Družina, 10. 2. 2008.

Povzetek

Odnos med Vrazom in Kočevarjem je bil pristen, prijateljski, ponekod pa je kazal že skoraj erotične znake (...ljubeč Tvoju milostivu gospodju u belu ruku a Tebe, mili brajko u rumena usta). Pred drugo poroko Štefana Kočevarja mu Vraz polaga na srce, naj se ne ženi, naj premisli, saj posluša samo srce, razum pa je pustil vnemar. Njuna močna navezanost je bila izraz iskrenega rodoljubja, ki še posebno Kočevarja ni nikoli zapustil. Močna navezanost na Kočevarja je imela za posledico iskreno podporo v vseh pogledih, posebno v času Vrazove stiske proti koncu življenja.

THE VRAZ – KOČEVAR RELATIONSHIP

Abstract

The relationship between Vraz and Kočevar was genuine, friendly and sometimes it showed almost erotic signs (...loving Your grace on your white hand and You, my dear brother in yellow mouth). Before Štefan Kočevar remarried Vraz begged him not to get married, to think, because he only listened to his heart and not his mind. Their strong relationship was an expression of true patriotism, which never left Kočevar in particular. The strong relationship with Kočevar had an effect on Vraz; he strongly supported Kočevar in all aspects, especially in time of Vraz's distress at the end of his life.

Saša Radovanovič¹

POMEN IMENA

Maribor

Prispevek obravnava izvor besede za mesto Maribor, ki je prvič zapisano v tej obliki (slovenski) prav po zaslugi Stanka Vraza.

Letos mineva 174 let od prvič zapisanega slovenskega imena za naše mesto **MARIBOR**. nam je ta beseda že tako vsakdanja, da niti pomislimo ne, od kod izvira, kako je nastala oziroma kaj sploh pomeni. Edino pravo razpravo o tem je leta 1909 v Časopisu za zgodovino in narodopisje objavil dr. Fran Ilešič.

O prvotnem nemškem imenu ni treba izgubljati mnogo besed. Nemško ime je izviralo iz "gradu v marki – Burg in der Mark (obmejna marka, ponavadi le marka, je bila obmejna grofija v karolinškem cesarstvu)" ali Marchburch – Markpurg – Markburg – Marburg, ki se prvič pojavi v listinah leta 1164. Za razliko od sosednjih krajev (Slovenska Bistrica, Radgona, Ormož, Ptuj, Celje) na slovenskem Štajerskem je slovensko prebivalstvo za mesto uporabljalo prilagojeno nemško ime Marprok. Šele čas narodnega prebujanja v prvi polovici 19. stoletja je med slovensko inteligenco zastavil vprašanje slovenskega imena mesta ob Dravi. Vse slovenske knjižne izdaje, ki so konec 18. in v začetku 19. stoletja izšle v Mariboru, so se tiskale v »Marburgi«. Vse to nam kaže, kako trdno je bilo nemško ime in njegova slovenska različica zasidrana tako pri Nemcih kot pri Slovencih. In prav zato je borba za uveljavitev slovenskega imena trajala celih 25 let.

Prvi zapis slovenskega imena mesta je delo Stanka Vraza. Stanko Vraz (1810–1851), pravo ime Jakob Fras, slovenski in hrvaški pesnik, se je zbližal z Ljudevitom Gajem in se preselil v Zagreb, kjer je bil urednik Kola in tajnik Matice ilirske. Uveljavil se je kot prvi moderni literat nove hrvaške slovstvene zgodovine. pismu Ljudevitu Gaju, 10. novembra 1836, je med drugim zapisal: »Čitava mladež – gornjoilirska momčad, što se učiliščima skita, je ta taj posel užgana, te i nekoji pametnii starih spisateljjev g. Krempel, koj, i obljubi, da bu nešto š našim pravopisom dao tiskati u **Mariborskih tiskarnjah**..... Gradac mi je več odmarznuo, Kaže se mi lepa prilika za učitelja hišno gu **Mariboru**, koju budu zaista zagarliti.« Od tega leta dalje je Vraz dosledno uporabljal ime Maribor, nemški »burg« je nadomeščal z bor, okleval je le pri i-ju v prvem delu besede in nekaj časa uporabljaj Marbor (marborski). Po letu 1838 so začeli ime Maribor uporabljati tudi Vrazovi prijatelji. Toda pri neilircih in pri konservativcih (predvsem Slomšek in njegova šola) je uporaba imena Maribor naletela na odpor. V naslednjih 25 letih se tako v knjižnih kot v časopisnih izdajah

¹ Saša Radovanovič, profesor zgodovine, Ulica Janka Mlakarja 23, 2000 Maribor.

izmenjujeta Marburg in Maribor. Leto 1861 je bilo prelomno za uveljavitev in prevlado imena Maribor pri Slovencih. 23. avgusta 1861 je bil na obisku mariborske čitalnice državni poslanec Lovro Toman (1827 - 1870), politik in pesnik, avtor prvega slovenskega necenzuriranega tiska, ki je 1848. izšel na Dunaju. V letih 1861 do 1870 je bil poslanec v deželni in državni zboru, kjer se je potegoval predvsem za narodne pravice Slovencev. Popoldne istega dne je na sestanku v vinogradu dr. Dominkuša v Zgornji Polskavi med drugim dejal: »Gospodje! **mar** nam mora biti za pravice naroda, toda potreben je še **bor** za nje. Glejte geslo Vaših trudov v **imenu** Vašega prijaznega mesteca! Obljubim Vam pesmico za to.« In teden dni pozneje so v Mariboru res imeli njegovo pesem **Mar i bor**.

Slovensko geslo mesta je tako postalo mar i bor – **mar** mi je **i** (in) **bor** – im se za to mesto). Ob prvi obletnici ustanovitve Čitalnice, 3. avgusta 1862, so peli Tomanovo pesem Mar i bor (uglasbil Ivan Miklošič). Tako je mesto po 25 letih borbe za uveljavitev slovenskega imena Maribor dobilo tudi pomen novega imena.

Vraz si je ime Marbor oz. Maribor preprosto priredil iz nemškega Marburga tako, da je obdržal prvi del besede **Mar** nemški **burg** pa spremenil v slovenski **bor**. Ideja za takšno slovenizacijo imena je izvirala iz duha ilirizma, ki je med drugim spodbujal oživljanje oziroma rekonstrukcijo starih slovanskih osebnih in krajevnih imen. Vedeti moramo, da so bili ilirci več ali manj filologi in Vraz ni bil nobena izjema. In v tem duhu je Vraz, morda po zgledu nekdanjega slovanskega Branibora, pozneje germaniziranega Brandenburga, ustvaril iz nemškega Marburga **slovenski Maribor**.

Brandenburg an der Havel leži na obeh bregovih reke Havel. Okoli leta 500 n.št. so ga ustanovili zahodni Slovani kot Branibor (Brennabor, Brennaburg). Slovansko trdnjavo (grad) na otoku reke Havel je pozimi 928–929 zavzel nemški kralj Heinrich I. Oto I. (pozneje cesar Oto Veliki) je leta 948 ustanovil škofijo Brandenburg. Leta 983 so Slovani ponovno zavzeli Brandenburg in ga obdržali vse do leta 1150, ko je knez Pribislav umrl brez potomstva. Podedoval ga je princ Albert, ki je dobil naziv mejni grof Brandenburški.

In danes se človek sprašuje, kaj je večja tragedija za to mesto – ali to, da je zamrlo ne le vedenje, temveč tudi zanimanje za mestno preteklost; ali pa, da je mesto izgubilo svoje borbeno geslo. Pa ne bi bilo odveč, če bi se kdo od mestnih »veljakov« do »velespoštovanih« mariborskih poslancev v državnem zboru (se opravičujem častnim izjemam) kdaj spomnil na to, da bi bil mogoče res že čas, da tudi njemu postane Mar in da se bor-i za Maribor, kajti potem nam ne bi Drave preusmerjali v Ljubljano (Holding slovenskih elektrarn), mesto bi poleg nekdanjega ministrstva za turizem dobilo še kakšno ministrstvo in s tem kopico delovnih mest, tekme državne reprezentance v nogometu bi se igrale v Mariboru (ki je mimogrede tako ali tako edino pravo nogometno mesto v Sloveniji s potrebnim vzdušjem).

In tako se krog zavrti ter obstanemo tam, kjer smo začeli – pri vedenju o lastni preteklosti.

Ključne besede

Maribor, Stanko Vraz, dr. Fran Ilešič, Burg in der Mark, Marchburch, Markpurg, Markburg, Marburg, Marprok.

Povzetek

Prvi zapis slovenskega imena mesta je delo Stanka Vraza. Od leta 1836 dalje je Vraz dosledno uporabljal ime Maribor, nemški »burg« je nadomeščal z bor, okleval je le pri i-ju v prvem delu besede in nekaj časa uporabljal Marbor (marborski). Po letu 1838 so začeli ime Maribor uporabljati tudi Vrazovi prijatelji. V naslednjih 25 letih se tako v knjižnih kot v časopisnih izdajah izmenjujeta Marburg in Maribor. Leto 1861 je bilo prelomno za uveljavitev in prevlado imena Maribor pri Slovencih.

THE MEANING OF A NAME

Maribor

Abstract

Stanko Vraz was the first to write the Slovenian name of the city. Vraz used constantly the name Maribor since 1836. He substituted the German »burg« with »bor«; he only hesitated with the »i« in the first part of the word and for a while used Marbor (marborski). Vraz's friends started using the name Maribor after 1838. The names Marburg and Maribor were used interchangeably in literary work and newspaper issues in the next 25 years. 1861 was a turning point and the name Maribor was enforced and prevailed among the Slovenes.

Bernard Rajh¹

NEKATERI VIDIKI VRAZOVEGA ILIRIZMA

V prispevku so strnjeno predstavljene nekateri kulturnozgodovinski drobci, ki so pri Stanku Vrazu pospešili odločitev za ilirizem; to so bile predvsem neobetavne razmere za slovensko narodnoprubudno delo v t. i. Malem Štajerju ter vzhodnoštajerska prizadevanja za končno določitev knjižnojezikovne norme. Ilirsko gibanje s svojim širokim zaledjem je predstavljalo vabljivo alternativo takratnemu položaju ter konkretno jezikovno rešitev.

Stanko Vraz (1810–1851), pesnik, prevajalec, zbiratelj ljudskih pesmi, literarni urednik ter predvsem neomajen pripadnik t. i. ilirskega gibanja v prvi polovici 19. stoletja, do današnjih dni ostaja poseben problem slovenske kulturne in literarne zgodovine. Njegovega deleža pri porajanju, oblikovanju in uveljavljanju ilirske ideje na Slovenskem preprosto ni mogoče zamolčati; opažen je bil njegov pesniški talent, ki sicer njegovega imena iz različnih razlogov ni izrazil zapisal v slovensko književnost, nasprotno pa si je na Hrvaškem zagotovil spoštljivo mesto pomembnejšega romantičnega pesnika, saj je nekaj njegovih pesmi uvrščenih celo v »zlato« knjižo hrvaške poezije. Ob vseh dejstvih o njegovem življenju in delu se je pri Slovencih pač uveljavilo prepričanje, da se je kot ilirec s svojimi jezikovno-slovstvenimi prizadevanji, predvsem pa uresničitvami, nepremišljeno odpovedal slovenstvu in se »pohrvalil«. Silni naboj slovansko-ilirskega navdušenja, ki je bil pri njegovih sodobnikih le krajša epizoda z bolj ali manj pozitivnimi učinki na njihovo slovensko opredeljenost, je pri njem povzročil slepo vztrajanje pri nerealnem, končno pa celo narodno odpadništvo, skorajda podobno znanemu Dežmanovemu primeru.

Prepričani smo, da Vrazova zgodba še zdaleč ni tako enostavna. Njegova odločitev za spremenjeno narodno identiteto, ki sta ji zagotovo botrovali tudi Vrazova naivna zaverovanost v »ilirski projekt« in nekatere značajske lastnosti, je prav gotovo predvsem posledica zapletenih in zlasti zgodovinsko pogojenih dejanskih okoliščin, ki so omogočale in krojile možnosti tedanjega slovenskega samozavedanja, oblike njegovega kolektivnega angažiranja, ne nazadnje pa tudi (usodne) odločitve posameznikov v odnosu do vsega tega. Pri vsem tem je treba še kako poudarjati posebnosti (tedanjega) vzhodnoslovenskega obrobja, ki so vedno znova povzročale odstopanja od razvojnih smeri v osredneslovenskem prostoru. Omenjeni narodnostni razvoj je takrat povsod na Slovenskem slonel predvsem na izpostavljenih posameznikih, zato je vsaka

¹ Dr. Bernard Rajh, izredni profesor, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor.

njihova osebna odločitev hkrati pomenila tudi spremembo v širši družbeni razvojni smeri in torej kolektivno dogajanje. Če so se individualne odločitve kot pozitivne potrdile v nadaljevanju družbenega, tj. narodnega razvoja, je bilo vse prav, če pa je bil posameznik, celo brez izrazite lastne krivde, preveč odvisen od drugačnih zunanjih okoliščin, se je v sicer spremenjenih razmerah vse zarotilo zoper njega in težko je bilo še kdaj izbrisati madež na slovesu njegovega imena.

Vraz je v času svojega odraščanja in šolanja za prebujajočega se Slovence živel v samosvojih razmerah, ki nikakor niso bile posebej obetavne. Vzhodnoslovenski prostor Slovenskih goric (t. i. Malega Štajerja) je bil takrat tradicionalna agrarna pokrajina, ki je v času znanih prizadevanj nadvojvode Janeza sicer gospodarsko napredovala (npr. pri pridelavi vina in v trgovini s kmetijskimi pridelki), s svojo manj pomembno obrtno dejavnostjo pa ostala na robu evropskega in avstrijskega industrijskega napredka. Napredujoče poddržavljenje javne uprave je prinašalo pozitivne rezultate, vendar porast državi lojalnega uradništva ni povzročil tistih družbenih premikov, ki bi lahko predstavljali pomembnejšo krepitev meščanstva in intelektualne elite.

Del slovenskega prostora, ki ga tu omenjamo, ni premogel svojega urbanega in kulturnega središča. Manjši in nepomembni trgi, pa še ti na njegovem obrobju, so bili povsem zraščeni s svojim agrarnim zaledjem, celo mesta, kot sta bila Maribor in Ptuj, so bila zaradi svoje majhnosti in skromnega duhovnega potenciala obsojena le na ukvarjanje s samimi seboj. Narodnostna sestava prebivalstva v regiji, ki je prav v tem času začelo jasneje prepoznavati svoje rodovne korenine, se je vse bolj cepila na slovensko podeželje ter pretežno nemške trge in mesta, kamor je slovenski pogovorni jezik redko segel. Skladno s tem so nastajale sicer še vedno skromne terezijanske šole v nemškem ali po potrebi tudi v slovenskem jeziku.

Slovenska narodna zavest, ki se je dotlej v osredneslovenskem prostoru dodobra prebudila ter zlasti z Zoisovim krožkom in z njegovo dejavnostjo tudi poglobila, je v Vrazovi ožji domovini v prvih desetletjih 19. stoletja kazala bolj prigodniško podobo (npr. s priložnostnimi manifestacijami na večjih ljudskih druženjih), za zavestno in organizirano izražanje pa še ni imela posebnih institucionalnih možnosti. Slovstveno delo v slovenskem jeziku je le redko preraslo nabožni okvir (izraziteje v Volkmerjevem in Modrinjakovem pesništvu), možnosti za njegovo objavlanje so bile redke, saj je npr. edina tiskarna, ki bi to omogočala, v Mariboru in na Ptujju po krajšem obdobju prenehala s svojo dejavnostjo. Tudi število nosilcev narodnoprebudnih idej oz. njihovih uresničitev je bilo neznatno, praviloma vezano na nižjo duhovščino slovenskega porekla, ki je le izjemoma presegla pragmatične potrebe svojega pastoralnega dela. Dodatno usodna je bila njihova razdrobljenost oz. nepovezanost, saj so jo le tu in tam povezali neposredni osebni stiki, kot jih poznamo iz časa delovanja t. i. svetourbanske akademije, o kateri bomo še govorili.

Za prebujanje in utrjevanje narodne zavesti so bili na prelomu stoletij obetavnejši tečaji in izpiti iz slovenskega jezika, ki jih je na mariborski gimnaziji organiziral Andrej Kavčič, pa pedagoško delo mariborskega gimnazijskega profesorja Zupančiča (in seveda kasnejšega Puffa). Preko teh pobud so Vrazovi rojaki in sodobniki spoznavali slovenski jezik ter se seznanjali z obzorji slovenskih dogajanj in dosežkov na Kranjskem, ki so sicer imeli neznamenit vpliv na vznikanje slovenske zavesti na vzhodu, saj so imeli neposreden stik z njimi le redki.

Nekoliko nenavadno je, da so se možnosti slovenskega narodnega prebujanja za Štajerce vse bolj odpirale v (bolj ali manj nemškem) deželnem središču v Gradcu. Tam je ugodne razmere za tako delovanje spodbujal že omenjeni nadvojvoda, s svojim konkretnim in požrtvovalnim delom pa gojil Janez N. Primic; v mestu so se srečevali ter navduševali nad svojim slovenstvom številni (predvsem štajerski) študentje filozofije, teologije in prava. Njihovi živi medsebojni stiki, snovanje slovenskih organizacij ter povsem nova in dejavna narodna zavest so bili posledica spodbudne klime ter širokih razgledov po sočasnih evropskih dogajanjih, kar je vse omogočalo šolanje v Gradcu.

Predstavljene kulturnozgodovinske okoliščine je Vraz zagotovo poznal, saj jih je neposredno doživljal od svoje zgodnje mladosti, v obdobju intelektualnega zorenja pa najbrž že tudi kritično presojal. Spadal je v generacijo, ki je s svojimi spoznanji in predvsem hotenji bistveno presešla drobno pragmatičnost prosvetljskih predhodnikov, ki so nekako nejasno le slutili nastavke svoje narodne identitete. Novo pokolenje si je bistveno razširilo svoja duhovna obzorja, se seznanjalo z najaktualnejšimi horizonti evropske kulture in literature, pod vplivom sodobnih humanističnih idej pa prepoznavalo bistvo in veliko poslanstvo svoje narodne določenosti, ki jo vodi trdna ideja, uresničuje pa konkretno kulturno (ali celo politično) delo.

Vraz je v Gradcu postal gonilna sila novoustanovljene Slovenske družbe, katere člani so zbirali slovenske in slovanske publikacije, se zanimali za ljudsko pesništvo, si dopisovali v slovenskem jeziku in bili nadvse slovstveno dejavni. Somišljeniki so se nenadoma zavedli svoje vključenosti v ozko skupino narodne elite ter tudi odgovornosti pri vzpostavljanju nacionalne infrastrukture in bogatitvi slovenske kulture. Bolj ali manj uspešno so širili svoja znanstva in delovne povezave v osrednjeslovenski in slovanski prostor.

Hkrati pa se je Vraz srečeval tudi z dotlej neznanimi in vabljivimi idejami panslavizma, slovanskega mesijanizma ter južnoslovanskega ilirizma, ki naj bi na Balkanu uresničil vizijo kulturno-jezikovnega zedinjenja (ogroženih) malih slovanskih plemen v veliko in pomembno narodno enoto. Za temi izzivi so stala znana evropska imena, ilirizem je kulturno in politično povsem osvojil Hrvate, z novimi spodbudami so se zamaknjeno spogledovali številni Vrazovi

sodobniki v Gradcu in tudi drugod po slovenskem etničnem prostoru, zlasti povsod na njegovem obrobju. Vraz je ilirizem v hipu prepoznal kot mogočno alternativo sicer brezperspektivni vzhodnoštajerski realnosti.

Ilirizem je pri Vrazu doživel tudi pomembno konceptualno spremembo, saj dotedanjega slovenskega razvoja, v katerega je bil tudi sam nekako vpet, ni mogel zanikati. Pristal je na ilirski dualizem: prizadevanja za enotno visoko ilirsko kulturo ter hkratno ohranjanje slovenske individualnosti na nižji ravni nabožnega slovstva, poučne literature in splošnega šolstva.

Kot je dokazala zgodovina, pa se tudi ta korigirani ilirski koncept pri Slovencih ni mogel uveljaviti. Prešernova poezija, ki jo je tudi Vraz izjemno cenil, je kot visoka literatura ohranjala svojo avtonomnost izven ilirskega okvira ter ga s svojim preseganjem celo zaničala, politična ideja ilirizma pa se je zreducirala na obseg hrvaškega narodnega preporoda, pri katerem tudi ilirsko najbolj navdušeni Slovenci niso več našli svojega mesta. Nasprotno pa je Vraz že bil tako vključen v realne ilirske, tj. hrvaške institucije, da je (morda tudi razočaran) pač vztrajal v Zagrebu tudi v času povsem spremenjenih razmer.

Na Vrazovo odločitev za ilirizem, kakor koli ga je doživljal in si zamišljal njegove cilje, so zagotovo vplivale razmere, ki jih za območje Malega Štajerja že iz obdobja pred 19. stol. poznamo pri odločanju za knjižnojezikovno normo, v kateri bi pisali za tamkajšnje slovansko ljudstvo. Posamezni nenemški priložnostni in tudi načrtovani zapisi so namreč že davno pred Vrazom nakazovali tri enakovredne možnosti javnega jezikovnega obnašanja. Osrednjeslovenska različica niti v času protestantizma tod ni bila posebej uveljavljena. Vseeno kar nekaj rokopisnih zapisov in kasnejših tiskov, ki so zaživeli zlasti na mariborskem območju, priča, da so posamezniki lahko uporabili »kranjski« knjižni jezik. To velja za velikonedeljsko prisego s konca 16. stoletja, za sto let mlajše zapise na Ptujskem ter tiske, ki so na območje prihajali iz graških tiskarskih podjetij.

Nekako vzporedno je živela pokrajinska in dokaj narečna knjižnojezikovna različica, ki je v povsem razvidni obliki nastopala že v Raputhovem evangeliju konec 17. stoletja, se nato nekoliko sramežljivo skrivala za jezikovnimi oblikami v manj narečnih besedilih, suvereno in uspešno pa se uveljavila pri Volkmerju ter kmalu napovedovala dokončno standardizacijo in uveljavitev v času knjižnojezikovnih prizadevanj Petra Dajnka oz. njegovega kroga v času Vrazovega izobraževanja v Mariboru in Gradcu.

Kot tretja možnost se je kar nekajkrat ponujalo zblížanje s kajkavsko normo, ki jo odkrivamo v relativnih starih srediških dokumentih in drugih besedilih, ki so nastala bistveno severneje od

to, v 18. stoletju jo je uradno v predpisanem katekizmu ponudila celo cerkvena oblast, kasneje pa ji je bil naklonjen pesnik Modrinjak in še kdo.

Odločitev za katero koli od teh očitno ni bila enostavna in je bila vedno odvisna od zelo konkretnih okoliščin in predvsem jezikovne (in tudi širše) razgledanosti, sposobnosti in prepričanosti posameznega avtorja določenega besedila. Kaotičnih razmer na tem področju so se posamezniki zagotovo zavedali in jih skušali tudi urediti. Tako so pri treh izdajah omenjenega katekizma upošteevane pravzaprav vse tri možnosti, celo v spravljivih kombinacijah, o konkretnih možnih rešitvah so se protagonisti posameznih rešitev, sicer neuspešno, dogovarjali na svetourbanskem (destrniškem) srečanju leta 1803, v praksi pa daleč v sredino 19. stoletja gojili in zagovarjali eno ali drugo od treh različic. Pri tem so se nekateri docela predali pokrajinskemu »separatizmu« (npr. dajnkovci), drugi pa predvsem skušali najti sožitje v obliki splošnoslovenskega standardnega jezika (kot zlasti Anton Murko).

Z vprašanjem (slovenskega) knjižnega jezika se je Vraz soočil na več ravneh: pri svojem izobraževanju, kot uporabnik (celo pesnik) in najbolj intenzivno kot privrženec ilirskega gibanja; pri svojem učenju je spoznaval osrednjeslovenski knjižni jezik, pri lastnem jezikovnem izražanju je tega bogatil tudi z narečnimi prvinami, kot ilirec je bil prepričan, da je slovenski knjižni jezik potrebno preobraziti v višji »ilirski« jezik, v katerega bo smiselno vgrajena struktura prvega. Ob vsem tem se je nehote intenzivno srečeval z vsemi tremi knjižnojezikovnimi usmeritvami, ki smo jih omenjali zgoraj. V svoji panslavistični zagretosti je načelno odklanjal izrazit pokrajinski jezikovni separatizem, zlasti še ponujajoče se grafemske rešitve, iz istih razlogov pa se zelo ogreval za rabo gajice v »kranjski« knjižnojezikovni različici. Sicer pa se je zavzemal za mehke prehode med osnovnimi jezikovnimi možnostmi: ljubljanskim sodobnikom je sugeriral soupoštevanje (štajerskih) pokrajinskih jezikovnih posebnosti, v nastopajoči umetni ilirski jezik pa zavzeto vključeval marsikaj iz obstoječega slovenskega (knjižnega) jezika, kot so to počeli drugi s prvinami iz štokavščine.

Prav pri teh kompromisih je bil Vraz povsem neuspešen. Ljubljancani so njegove predloge preslišali ali zavrnilo kot nedavno prej Primčeve, ilirski ideologi pa so svoj jezikovni projekt vse bolj prepuščali njegovemu naravnemu razvoju v moderni hrvaški knjižni jezik. Pozitivne premike v katero koli od zamišljenih poti pa je njihov avtor negiral tudi s svojo jezikovno prakso, saj je le s težavo in zatikajoče se ustrezno izražal svoje misli in pesniško erudicijo v eni ali drugi različici, njegovemu jeziku pa se niso klanjali niti slovenski (in vsaj sprva) niti hrvaški prijatelji. Njegova ilirska privrženost ga je nato pač vodila v smer, v katero se je gibanje (tudi jezikovno) v spremenjenih okoliščinah izteklo. Vrazov izhodiščni ilirski dualizem je bil ukinjen tudi na jezikovni ravni, saj se je tudi pri svojem najvernejšem zagovorniku zožil na (ilirsko) enojezičnost.

Za Vrazov prehod od slovenstva preko ilirizma v hrvaški kulturni (in jezikovni) krog so ob navedenih obstajali še številni drugi, morda niti ne najmanj pomembni. Dejstvo namreč je, da se je Vraz v slovenskem okolju nasploh težko uveljavil. Njegovo zgodnejše pesniško delo med slovenskimi rojaki ni bilo najbolj znano, brez uspeha se je potegoval za sodelovanje v Kranjski čbelici, ki po nesrečnem naključju v tem času tudi ni izhajala. Nasprotno je v ilirskem krogu uspešno objavljajal in se prebil celo do uredniškega mesta. S tem si je v Zagrebu nenadoma zagotovil tudi osnovno ekonomsko varnost, na katero je, morda tudi zaradi nedokončanega študija, zaman upal v Gradcu ali kjer koli drugod na Slovenskem.

Kot smo nekako že omenili, pa Vrazu in njegovim rojakom »ilirski« jeziki sploh ni bil nekaj posebno tujega. Kajkavščina (tudi knjižna) jim je bila lahko razumljiva, marsikdo jo je dodobra poznal iz svojih šolskih dni v Varaždinu ali preko sorodnikov, ki so tako ali drugače vsaj za krajši čas zašli med kajkavce, na območju so se v večjem ali manjšem številu pojavljale kajkavske knjige. Tudi gospodarski in siceršnji stiki z neposrednimi južnimi sosedi niso bili redki. In velika ideja o vzajemni kulturni skupnosti, kakršno je ponudil ilirizem, je realne, vendar drobne razlike z lahkoto odmisllila. Stanko Vraz je bil dokaz za to.

Ključne besede

Stanko Vraz, ilirizem, zgodovina slovenskega knjižnega jezika.

Viri

- Miklošičev zbornik. Maribor, 1991, str. 57–86.
- Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas. Zagreb, 1971.

Literatura

- F. Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih*. V Ljubljani, 1939.
- B. Rajh: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. Maribor, 2002.
- J. Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva* 3. Maribor, 1969.
- V. Vrbnjak: *Kulturna podoba vzhodne slovenske Štajerske na prelomu 18. v 19. stoletje*.

Povzetek

Ideja ilirizma o južnoslovanskem jezikovno-slovstvenem zedinjenju, ki je v prvi polovici 19. stoletja povsem prevzela Stanka Vraza, je zase našla plodna tla zlasti na območju t. i. Malega Štajerja, kjer so se sicer porajale posamične narodnoprebudne pobude, ki pa za svojo uresničitev, še manj pa za prehod v poenoteno narodnoidentifikacijsko gibanje tod niso imele niti ugodnih kulturnozgodovinskih pogojev niti institucionalnih možnosti. Vključitev v širši »ilirski« kulturni prostor je predstavljala obetaven izhod iz teh zagat. Odločitev za ilirizem pa bi hkrati razrešila tudi dileme v zvezi z odločitvijo za knjižnojezikovno normo, s katerimi se je območje intenzivno soočalo že nekaj desetletij; med možnostmi se je ponujala tudi naslonitev na kajkavsko jezikovno območje, kar je bilo neverjetno blizu ideji skupnega ilirskega jezika. Z neomajno predanostjo ilirski ideji, ki je vse bolj prehajala v izrazito hrvaško narodno gibanje, pa se je Stanko Vraz nehote preselil v hrvaški kulturni krog.

SOME ASPECTS OF VRAZ'S ILLYRISM

Abstract

The idea of illyrism about southslavic language unification, which completely entranced Stanko Vraz in the first part of the 19th century, was successful in the area of so called Little Styria. Individual ideas about national awakening initiative sprang up in this area, but these ideas did not have favourable cultural, historical or institutional chances in this area to become plausible or to become a unified movement on national identification. The inclusion into a broader »illyric« cultural space represented a promising way to end this quandary. The decision for illyrism would have also solved dilemmas about choosing the literature and language standard, which was a few decades old problem. One of the options was to use Kajkavian language area, which was very close to the idea of common illyric language. With steady dedication to illyric idea, which turned itself into a specific Croatian national movement, Stanko Vraz unintentionally moved into Croatian cultural circle.

Janez Cvirn¹

STANKO VRAZ IN LJUDEVIT GAJ

Prijateljski odnosi med Stankom Vrazom in Ljudevitom Gajem so se začeli krhati kmalu po Vrazovi preselitvi v Zagreb (1838). Spor z Gajem je imel več razlogov. Vraza je vedno bolj motil Gajev avtoritarni način vodenja »ilirske stranke«, njegov »barbarski« politični radikalizem in konspirativno spogledovanje s carsko Rusijo, ki je bilo v službi njegovih zasebnih interesov, še bolj pa Gajevo zanikanje slovenske samobitnosti. Medtem ko je Gaj Slovence označeval za Hrvate, je Vraz v skladu s Kopitarjevo panonsko-karantansko teorijo imel kajkavske Hrvate za Slovence.

Ko se je mladi Stanko Vraz junija 1833 v Gradcu srečal z Ljudevitom Gajem, ki se je vračal z Dunaja, je bil nad tedaj že slovitim hrvaškim rodoljubom naravnost navdušen. S Štefanom Kočevarjem je delil prepričanje, da je Gaj »najvekši zdašni horvat«, ki je »horvate na pravi poti napelal, bes njega bi horvati Madžari bili«.² Povsem se je strinjal z obema glavnima Gajevima idejama, izraženima v knjižici *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (1830): z (od Kopitarja prevzeto) idejo o poenotenju pravopisa pri vseh Slovanih, ki uporabljajo latinske črke, pa tudi (od Jana Kollárja prevzeto) idejo o oblikovanju skupnega knjižnega jezika južnih Slovanov (»Ilirov«).³ Upravičena se mu je zdela tudi Gajeva kritika slovenskih pravopisnih preprirov: »Oh, kako mnogo vrlejše bi bilo slavnem našem susedom na Štajerskem i Kranjskem, rajši za ovo naše občinstvo poleg mogućnosti z' nami truditi se, nego iz izličnog narodoljubja, ali iz jednostrane tvrdokorne svojljubnosti, nove slovstvenomu Slavenstvu zpačne slove kovati.«⁴

Že poleti 1833. se je Vraz odzval Gajevemu vabilu, naj ga obišče v Krapini. Gaj in njegova ilirska družba je nanj naredila izjemen vtis. Povsod je videval pristno zanimanje za narodnost, povsod je slišal le hrvaščino. Hrvaški rodoljubi, ki so kovali načrte o ustanovitvi narodnega gledališča in hrvaškem (političnem) časopisu, so ga navdušili. »Bio je oduševljen odkričem da u Hrvatskoj postoji aktivna preporodna skupina kakve u slovenskim zemljama toga vremena nije bilo.«⁵ Po vrnitvi je v pismu Oroslavu Cafu zapisal: »Kaj sem na Hrovatskem najšiel Vam nemožem spisati. Ze hrovatskimi slovarji [pisatelji] se z' mnogimi zeznah. Vsaki njih je batrivo-serdčen, kojega v' žilah kerv le za materino in nje slovesnost valuje etc. Bog njih naj blažene čine blagoslovi. Vre pojejo z' Gajom:

1 Dr. Janez Cvirn, redni profesor, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana.

2 Ljubomir Andrej Lisac, Slovenska korespondenca Vraz-Kočevar 1833-1838, Ljubljana 1961, str. 21.

3 Marko Zajc, Kje se slovensko neha in Hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja, Ljubljana 2006, str. 43–44.

4 Ibidem.

5 Nikša Stančić, Gajeva 'Još Horvatska ni propala' iz 1832–33, Zagreb 1989, str. 160.

*Još Hrovatska ni prepala,
Dok mi živimo;
Visoko nam bude stala,
Kad njo sbudimo.»⁶*

Navdušenje nad Gajem se je že ob koncu leta 1833 sprevrglo v razočaranje in užaljenost, ker Gaj ni odgovarjal na njegova in Kočevarjeva pisma: »*morebiti misli, kaj nikdo ni vreden nekaj pisanega od njega dobiti*«. ⁷ Toda po obisku Zagreba poleti 1834 se je z Gajem znova zbližal. Hrvaškemu voditelju, ki je bil sredi priprav na začetek izdajanja svojega političnega časopisa *Novine Horvatzke* (z literarno prilogo *Danica Horvatzka, Slavonszka y Dalmatinzka*), je obljubil sodelovanje. Bil je vesel, da bo Gaj v Danici poleg prispevkov v hrvaškem (kajkavskem) jeziku objavljati tudi članke »*vu drugeh ilirzkeh narechjah*«. ⁸ Ko je poleti 1835. znova obiskal Zagreb, ga je Gajeva zahteva, naj mu pošilja svoje prispevke le v »ilirščini«, presenetila, kljub vsemu pa mu je obljubil, da bo na »deset kranjskih pesmi« vendarle napisal eno ilirsko. ⁹ Ko mu je Gaj v Danici 12. septembra 1835 objavil pesem *Stana i Marko* (prirejeno v ilirščino) in ga podpisal z imenom »*Stanko Vraz, Ilir iz Štajerja*«, se je Vraz znašel v hudi zadregi. Zaradi objave pesmi v ilirščini so ga štajerski prijatelji gledali po strani. Anton Murko ga je označil za heretika, Fran Miklošič celo za izdajalca. ¹⁰ Vrazov korak je povsem jasno zagovarjal le Štefan Kočevar, ki je – enako kot Vraz – iskreno verjel v možnost vzpostavitve južnoslovanske kulturne skupnosti ob hkratnem spoštovanju jezikovnih posebnosti posameznih narodov. V pismu Vrazu je Kočevar zapisal: »*Dobro bi bilo, da bi se vsi južni Slavenci bar dušno zjedini, kaj pa drugač doveršeno ne bo, kak da pokažemo, da so vseh stvorenja in lastnosti enim kak drugim važna. Vi ste z' Vašoj pesmoy pokazali, da smo mi pripravljani, se z' Horvati zjediniti, ako ravno drugo narečje govorimo. Da bi li Horvati naše lastnosti poštuvali?*« ¹¹ Bil je prepričan, da je mogoče z ilirsko idejo širiti rodoljubje med Slovenci: »*Njim povedajmo, da smo vsi Iliri*«. ¹²

Čustvene reakcije štajerskih prijateljev so Vraza za nekaj časa odvrnile od hrvaških ilircev. Toda potem ko je Gaj decembra 1835 svoje *Novine* in *Danico* preimenoval z »nevtalnim ilirskim imenom« ter v njiju namesto kajkavščine uvedel štokavščino, ¹³ je Vraz postopoma premagal svoje zadržke do ilirstva. Če so Hrvati opustili svoj (kajkavski) knjižni jezik in za osnovo sprejeli štokavščino, ki jo je Vuk Stevanović Karadžić postavil za jezik Srbov (namesto okostenele

6 Ibidem.

7 Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, str. 24; Zajc, Kje se slovensko neha, 56.

8 Zajc, Kje se slovensko neha, str. 57.

9 Ibidem.

10 Ivan Prijatelj, Vrazova popotovanja po Slovenskem, v: ČZN 1910, str. 149.

11 Lisac, Slovenska korespondenca Vraz–Kočevar, str. 36.

12 Ibidem.

13 Jaroslav Šidak, Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret, Zagreb 1988, str. 120, 122.

cerkvene slovanosrbščine), potem lahko tudi Slovenci nekaj žrtvujejo za skupno stvar. Še vedno je bil prepričan, da bo ilirščina »vsrkala elemente raznih govorov in bo torej po svojem nastanku umetno zvarjen jezik«. ¹⁴ Načeloma je mislil kot koroški narodnjak Urban Jarnik, ki je marca 1837 v Danici zapisal: »*Mi dakle moramo jedan od drugoga uzeti ono što je gledeč na celi slavjanski jezik najbolje spoznano, a ostavimo sve što je krivo i faljeno*«. ¹⁵ Toda hkrati je vendarle menil, naj ima prevladujoč vpliv v »nastajajočem« se novem jeziku štokavščina. ¹⁶

Čeprav je Vraz pristal na ilirizem, se je še vedno skušal uveljaviti kot slovenski pesnik in vse do leta 1838 nihal zdaj v eno, zdaj v drugo stran. Njegovo »razcepljenost« v tem času lepo kaže njegov podpis pod verzi, napisanimi v župnišču v Solčavi: »Jakob Cerovčan Slovenec z Slovenie« in »Stanko Vraz Ilir iz Velike Ilirije«. ¹⁷ Še na začetku leta 1837 je obiskal Ljubljano in zaman poskušal prepričati Prešerna, da je treba v slovenski knjižni jezik pritegniti nekatere štajerske posebnosti. Toda že novembra 1837 je v pismu Prešernu zatrdil, da je s Slovenijo opravil in da – že od leta 1836 (sic!) – piše samo še ilirsko. ¹⁸ Jeseni 1838 se je Vraz za stalno preselil na Hrvaško in postal neformalni zastopnik »Gornjih Ilirov« v Zagrebu. Aktivno se je vključil v ilirsko gibanje na Hrvaškem in poskušal delovati med slovenskimi pristaši ilirizma v domovini. Še naprej se je zavzemal za oblikovanje skupnega ilirskega jezika po načelu: »Poberimo od vsakega najboljše«, hkrati pa je (v korespondenci z Matevžem Ravnikarjem in s Prešernom 1839–40) razvil tezo o jezikovnem dualizmu (1839): literaturo za ljudske šole in prosvetljevanje ljudstva naj bi še vedno pisali v slovenskem jeziku, le »višje slovstvo« (namenjeno izobražencem) naj bi bilo v ilirskem jeziku. ¹⁹ V pismu Prešernu (15. 12. 1840) je jasno poudaril: »*Neoilirizmu ni, da bi oviral pokrajinsko-ilirska prizadevanja, še manj, da bi jih udušil*«. Toda hkrati je prijatelja opozarjal na prenizko ekonomičnost slovenskega jezika. Po njegovem mnenju se mora kultura sleherne jezikovne skupnosti, ki hoče v svetu kaj veljati, nasloniti na »ljudsko gmoto kakšnih pet do šest milijonov« ljudi, zato Slovincem pač ne preostane drugega, kot da »se priključimo bratom na jugu... ki so nam po jeziku najbližji«. ²⁰

Po preselitvi v Zagreb se je Vraz aktivno vključil v ilirsko gibanje, ki je pod nespornim Gajevim vodstvom (in s podporo Dunaja, ki je želel paralizirati madžarski nacionalizem) doživljalo izejem razmah. ²¹ Od leta 1838 so v Zagrebu, Karlovcu in Varaždinu delovale narodne čitalnice, opazno se je zvišala knjižna produkcija v ilirskem jeziku, leta 1840 so ilirski pavopis in jezik

14 Fran Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835-1849), Ljubljana 1939, str. 111.

15 Zajc, Kje se slovensko neha, str. 60.

16 Ibidem.

17 Matija Murko, Stanko Vraz v Solčavi, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 1910, str. 317.

18 Zajc, Kje se slovensko neha, 62.

19 Petre, Poizkus ilirizma, str. 185; Zajc, Kje se slovensko neha, str. 63.

20 Petre, Poizkus ilirizma, str. 191.

21 Šidak, Hrvatski narodni preporod, str. 125–126.

uvedli kot učni predmet v šole na Hrvaškem, leta 1842 je v okviru Čitalnice začela delovati Matica ilirska.²² V vzpodbudnih razmerah je Vraz razvil izjemno literarno dejavnost. Leta 1840 je izdal pesniško zbirko *Djulabije*, naslednje leto zbirko *Glasi iz dubrave Žeravinske* (1841), leta 1842 pa je skupaj z Dragutinom Rakovcem in Ljudevitom Vukotinovićem (kljub Gajevemu nasprotovanju) začel izdajati literarni alamanah *Kolo*, ki se je po jeziku in vsebini precej razlikoval od Gajeve Danice.²³ V vlogi glavnega urednika je v *Kolo* vnesel literarno in družbeno kritiko, ki je z jedko besedo prijemala »bal patriotizem« ilirskih narodnjakov, celo samega »Napoleona ilirizma« Ljudevita Gaja.²⁴ Ko je v prvi številki *Kola* (maja 1842) objavil esej Dragutina Rakovca o začetkih narodnega preporoda med južnimi Slovani, ki ni z besedico omenjal Gaja, se je kot urednik znašel na udaru narcisoidnega ilirskega voditelja. Še več. Gaj ga je ročno uvrstil na prvo mesto med svojimi sovražniki in mu poskušal zagreniti življenje v Zagrebu.²⁵ V hrvaški prestolnici se je kmalu počutil kot »*Guliver v deželi Liliputancev*«.²⁶

Spor z Gajem je imel več razlogov. Vraza je vedno bolj motil Gajev avtoritarni način vodenja »ilirske stranke«, njegov »barbarski« politični radikalizem v hrvaški notranji politiki in konspirativno spogledovanje s carsko Rusijo, ki je bilo v veliki meri v službi njegovih zasebnih interesov.²⁷ Seveda se je tudi sam veselil zmag Ilirske stranke (1841) na volitvah v županijske skupščine (1841–42), toda Gajeve metode boja zoper hrvaške »madžarone« so bile tuje njegovemu značaju in načelom. Medtem ko Gaj ni skrival svojih političnih ambicij, je Vraz vztrajal pri stari Kollárjevi ideji slovanske vzajemnosti (na kulturnem področju) in pozitivnem presojanju Habsburške monarhije.²⁸

22 Šidak, Hrvatski narodni preporod, str. 137.

23 Elinor Murray Despalatović, Ljudevit Gaj and the Illirian Movement, New York and London 1975, str. 146.

24 Petre, Poizkus ilirizma, str. 240.

25 Despalatović, Ljudevit Gaj, str. 147.

26 Petre, Poizkus ilirizma, str. 241.

27 Samo leta 1838 je Gaj (v Berlinu in na Dunaju) na ruskega carja Nikolaja I. naslovil dva memoranduma. V berlinskem je opisal uspehe ilirskega gibanja, v drugem, ki ga je predal ruskemu veleposlaništvu na Dunaju, pa se je ponudil, da bo – če mu dajo na voljo tri milijone gld – v Bosni in Hercegovini in Vojni krajini organiziral vojaško vstajo, ki bo ta območja osvobodila avstrijske, ogrske in turške oblasti in Ilirijo postavila pod oblast ruske carske krone. (Računal je na pomoč črnogorskega vladike Njegoša, ki je bil tudi sam povezan z ruskim dvorom). V »dunajskem« memorandumu se je celo pohvalil, češ da mu je uspelo v vseh ilirskih deželah prebuditi željo za rusko vladavino (sic!). Leta 1840 se je odpravil v Rusijo in ruskim oblastem predal dva nova memoranduma. V prvem se je poskušal predstaviti kot človek, ki da lahko celo Iliirjo povede v pravoslavje. V drugem je carju predlagal, naj ga za svoje dotedanje delo v korist Rusije tudi materialno podpre. Od ruske akademije znanosti in ruskih slavjanofilov mu je uspelo dobiti 20.000 rubljev pomoči. Gajeva proruska dejavnost, ki jo je Vraz opisal kot šarlatanstvo in misticizem, je bila eden izmed pomembnih vzrokov za prepoved ilirskega imena. Seveda pa je negativno vplivala tudi na krepitev narodnega (ilirskega) gibanja na Hrvaškem in v drugih deželah. Prim. Šidak, Hrvatski narodni preporod, str. 130-131.

28 Despalatović, Ljudevit Gaj, str. 146.

Ko so zaradi radikalizacije ilirskega gibanja dunajske oblasti na začetku leta 1843 prepovedale ilirsko ime (in zaostrele cenzuro), je Vraz glavnega krivca za to videl prav v Gaju in njegovi nepremišljeni politiki. V pismu Trnskemu (28. 1. 1843) je Vraz potožil, češ da je Gaj poskušal ilirizem vpeljati v politično življenje vse preveč hrupno in barbarsko.²⁹ Gaj, ki je »vžival zaupanje vsega naroda«, naj ne bi »poslušal in uvaževal nasvetov drugih, temveč ravnal vse v pohlepu za nečim, kar se ne more izgovoriti brez gneva in groze«.³⁰ V nekem epigramu je Vraz Gaju sicer priznal zasluge za vznik ilirskega gibanja, toda hkrati ga je obtožil tudi za njegov propad: »*izveo nas iz govna, uveo u govno*«. ³¹ In ob tem je bil vesel Gajeve usode:

»*Pao je il dottore d'ogni bella arte,
Pao je Dulcamare, pao naš Bonaparte*«. ³²

Med obiskom Prage poleti 1845 je Vraz Palackemu, Šafařiku in Riegru predstavil Gaja kot notornega alkoholika, samodržca in do skrajnosti skorumpiranega človeka, ki da je celo poneveril denar, zbran za gradnjo Narodnega doma v Zagrebu. (Od zbranega denarja naj bi si kupil hišo v Zagrebu za 16.000 gld in v njej živel kot mali princ).³³ Med obiskom Prage junija 1846 je Gaj Vrazove trditve označil za navadne laži in ga poskušal med češkimi rodoljubi »moralno uničiti«. Po vrnitvi v domovino je od Vraza zahteval, naj se mu opraviči. Pod hudim pritiskom je moral Vraz Palackemu in Šafařiku napisati pismo in ju »prepričati«, da sta ga verjetno narobe razumela.³⁴ Vendar pa je mogoče trditi, da Vrazova sodba o Gajevi koruptivnosti ni bila izmišljena. (Tudi številni drugi ilirski narodnjaki so upravičeno dvomili o njegovi osebni poštenosti. Koruptivnost mu je očital zlasti Mažuranić, ki je v nekem svojem sonetu zapel: »*Pošten vođa – to j' što u zimi lasta*«).

29 Petre, Poizkus ilirizma, str. 241.

30 Ibidem.

31 Šidak, Hrvatski narodni preporod, str. 144; Despalatović, Ljudevit Gaj, str. 155.

32 Viktor Novak, Magnus Tempus. Ilirizam i katoličko sveštenstvo. Ideje i ličnosti 1830-1849, Beograd 1987, str. 388.

33 Despalatović, Ljudevit Gaj, str. 175–176.

34 Ibidem.

To se je lepo pokazalo maja 1848 ob t. i. »Miloševi aferi«, ko je od v hišnim priporu zaprtega Miloša Obrenovića (domnevno za potrebe bana Jelačića) izmamil 5000 gld.³⁵

Toda spor med Vrazom in Gajem ni koreninil le v značajski nekompatibilnosti, ampak v enaki meri v Gajevev vztrajnem zanikanju slovenstva, ki ga Vraz nikoli ni zatajil. Če je Gaj v *Kratki osnovi* (1830) priznaval obstoj posebne slovenske individualnosti (južnoslovansko pleme naj bi sestavljala tri podplemena: srbsko, hrvaško in slovensko, vsako s svojim poddialektom) in posebnega slovenskega jezika, ki da se opazno loči od hrvaške kajkavščine, je od leta 1832/33 (pod očitnim vplivom idej grofa Janka Draškovića) vedno pogosteje zagovarjal misel, da so Slovenci v bistvu »gornji Hrvati«.³⁶ V pesmi *Još Horvatska ni propala* iz leta 1832 je (v osmi kitici) med »Hrvate stare države« uvrstil poleg Hrvatov iz ožje Hrvatske tudi prebivalce Like in Krbave, Slavonije, Dalmacije, Istre in Bosne, pa Korošce (»Gorotance«), Štajerce in Kranjce. V spisu *Ein Fragewort über Croaten im Anfange des neunten Jahrhunderts* (1832) je tisto, kar je leta 1830 imel za značilnosti posebnega slovenskega jezika nasproti hrvaškemu, razglasil za navadni idiotizem, nastal pod nemškim vplivom, za neestetski provincializem po vsebini in obliki ter za jezikovno nakazo, ki je v nasprotju z duhom pravega slovanstva.³⁷ Prepričan je bil, da je slovenščina zgolj z germanizmi pokvarjena varianta hrvaške kajkavščine, zaradi česar pač ne more biti osnova posebnega slovenskega knjižnega jezika. Zato je v omenjenem spisu pozival Slovence na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, naj se izmaknejo nemškemu vplivu in vrnejo k svoji izvirni tradiciji. V pesmi *Još Horvatska ni propala* je Kranjcem in Koroščem v usta položil besede: »Stari smo i mi Horvati nismo zabili, Da smo vaši pravi brati, ak smo i nemčili«. Po novem je na slovanskem jugu videl le še Srbe (mednje je štel tudi Bolgare) in Hrvate (mednje je štel tudi Slovence), ki jih je povezoval z ilirskim imenom. Pri dvodelni (srbsko-hrvaški) strukturi ilircev je vztrajal tudi v prvih številkah *Novin in Danice*. To je bil vzrok, da ga je Vraz v pismu

35 Dne 21. maja 1848 se je na Gajevo povabilo v Zagrebu pojavil nekdanji srbski knez Miloš Obrenović. Razširile so se govorice, da se bo poskušal s pomočjo Madžarov in Turkov vrniti na srbski prestol, ki ga je trenutno zasedal Aleksandar Karađorđević. (Slednjega sta Jelačić in Gaj 16. maja prosila za posojilo 30.000 dukatov in za vojaško pomoč v primeru madžarske invazije!). Na Gajevo zahtevo je Jelačić nekdanjega kneza Miloša postavil v hišni pripor. Gaj, ki so mu iz Srbije sporočali, naj Miloš ne odide živ iz Zagreba, je v priporu nemoteno komuniciral z Milošem, hkrati pa je poskušal od srbskega ministra Ilije Garašanina dobiti 20.000 dukatov. Ko je 8. junija 1848 prišel v Zagreb knez Mihajlo Obrenović, da bi iz hišnega pripora rešil svojega očeta, je Jelačić v razgovoru z Milošem ugotovil, da je Gaj od njega prejel 2000 gld v zlatu in 3000 gld v bankovcih »za potrebe bana«. Presenečeni Jelačić je knezu Milošu nemudoma dovolil oditi iz Zagreba, hkrati pa je obelodanil Gajevo koruptno naravo. Novice o Miloševi aferi so se po Zagrebu hitro razširile in 10. junija so bile proti Gaju organizirane velike demonstracije. Posebna saborska komisija je zaman poskušala ugotoviti, ali knez Miloš govori resnico. Gaj je vztrajno zanikal obtožbe in trdil, češ da gre za intrigo njegovih političnih nasprotnikov, toda z afero se je politično pokopal. Izgubil je mesto banskega svetnika, še vedno pa je ostal poslanec v saboru. Toda neposredno po aferi ga časopisje ni več omenjalo. Prim.: Despalatović, Ljudevit Gaj, str. 195–196.

36 Stančić, Gajeva 'Još Horvatska ni propala', str. 125–145.

37 Stančić, Gajeva 'Još Horvatska ni propala', str. 136.

opomnil (1835): »Radi mi u Vaše kolo stopimo al vonder prosimo nehajte nas za Hrvate imeti, to ime nam zmirom zdajno mejo Horvatskega na pamet prinosi, in na našo zibel opominja, ki je le tokraj.«³⁸ Iz taktičnih ozirrov je sredi leta 1835 Gaj spet začel odstopati od svoje dvodelne strukture in v različnih člankih v Danici spet poudarjal, češ da so tudi Slovenci del ilirskega (južnoslovenskega) plemena in da je slovensko narečje drugačno od hrvaškega in srbskega. Toda zdi se, da se je Gajev zasuk zgodil samo v javnosti. Z njim si je želel okrepiti svoj vpliv med slovenskimi zagovorniki kulturnega povezovanja na slovanskem jugu. Več virov namreč potrjuje misel, da se Gaj ni nikoli odrekel trditvi, češ da so Slovenci zgodovinsko (etnično) sestavni del hrvaškega naroda. Še leta 1861 je v nekem intervjuju obžaloval, ker se Slovenci - kot kajkavski Hrvati - niso oprijeli štokavskega knjižnega jezika. Za enega izmed glavnih krivcev slovenskega separatizma je navedel Kopitarja in njegove pristaše, ki da so na temelju minimalnih jezikovnih razlik Slovence izdvojili iz hrvaške (matične) etnične celote.³⁹

Vraz pa se je ob koncu tridesetih let spet oprijel Kopitarjeve panonske teorije in z njo povezanega nazora o »slovenstvu« kajkavskih Hrvatov.⁴⁰ Že v predgovoru Narodnih pesmi ilirskih (1839) je prisotna ideja o skupnosti hrvaških kajkavcev in Slovencev. Jasno pa je svoje nazore opredelil v tretji številki Kola (1843) v oceni druge izdaje Murkove slovnice. V Kopitarjevem smislu je med Slovence štel tudi kajkavske Hrvate. Po njegovem se Slovenci razprostirajo tudi »po čitavoj Horvatskoj izmedju Drave, Save i Kupe, a otuda useverni kraj Slavonije do blizu Požege, a s one strane Kupe u bansku regimentu do Petrinje, a više Karlovca daleko u gorske kotare.«⁴¹ V isti številki Kola je v članku *Narodne pėsmi Hárvatah* opozoril, da je pri Hrvatih treba razločevati politični vidik od etnografskega. Po »jeziku i krvi« so mu kajkavski Hrvati Slovenci, štokavski pa Srbi. (Po pravici gre hrvaško ime zgolj Hrvatom-čakavcem). Isto stališče je izrazil v pismu Ivanu Macunu 10. 7. 1843: »Znajte, Zagreb stoji na slovenskom zemljištu. Oko Zagreba govori prosti u čisto slovenski. Samo višnja izobražena vrsta naroda govori ilirski, premda i prosti čovik razumi svoga gospodina i suseda varošana.«⁴² Vraz je takšne nazore ohranil vse do svoje smrti.

38 Petre, Poizkus ilirizma, str. 100.

39 Stančić, Gajeva 'Još Horvatska ni propala', str. 140.

40 Prim.: Fran Petre, Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma, v: Fran Petre, Tradicija in inovacija, Ljubljana 1990, str. 63–73.

41 Zajc, Kje se slovensko neha, 66–67; Petre, Vpliv karantansko-panonske teorije, str. 68.

42 Ibidem.

Ključne besede

Stanko Vraz, Ljudevit Gaj, ilirizem, Jernej Kopitar.

Literatura

- Murray Elinor Despalatović: *Ljudevit Gaj and the Illirian Movement*, New York and London 1975.
- Ljubomir Andrej Lisac: *Slovenska korespondenca Vraz-Kočevar 1833–1838*, Ljubljana 1961.
- Matija Murko: *Stanko Vraz v Solčavi*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1910, str. 318–320.
- Viktor Novak: *Magnus Tempus. Ilirizam i katoličko sveštenstvo. Ideje i ličnosti 1830–1849*, Beograd 1987.
- Fran Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849)*, Ljubljana 1939.
- Fran Petre: *Vpliv karantansko-panonske teorije na razplet ilirizma*, v: PETRE Fran, *Tradicija in inovacija*, Ljubljana 1990, str. 63–73.
- Ivan Prijatelj: *Vrazova popotovanja po Slovenskem*, v: *ČZN* 1910, str. 145–191.
- Nikša Stančić: *Gajeve 'Još Horvatska ni propala' iz 1832–33*, Zagreb 1989.
- Jaroslav Šidak: *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, Zagreb 1988.
- Marko Zajc: *Kje se slovensko neha in Hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*, Ljubljana 2006.

Povzetek

Od leta 1833, ko se je z Gajem srečal v Gradcu, se je mladi Stanko Vraz vedno bolj navduševal nad ilirskim gibanjem na Hrvaškem. Gaj je nanj naredil izjemen vtis in leta 1834 mu je obljubil, da bo s svojimi (slovenskimi) prispevki sodeloval v njegovi literarni reviji *Danica Horvatzka, Slavonszka y Dalmatinzka*. Ko mu je Gaj septembra 1835 v reviji objavil prvo pesem Stana i Marko (prirejeno v ilirščino) in ga podpisal z imenom »Stanko Vraz, Ilir iz Štajerja«, se je Vraz (zaradi očitkov prijateljev, češ da je izdajalec) za nekaj časa odvrnil od hrvaških ilircev. Toda potem ko je Gaj decembra 1835 svoje *Novine in Danico* preimenoval z »nevtralnim ilirskim imenom« ter v njiju namesto kajkavščine uvedel štokavščino, je Vraz postopoma premagal svoje zadržke do ilirstva. Razmišljal je takole: če so Hrvati opustili svoj (kajkavski) knjižni jezik in za osnovo sprejeli štokavščino, ki jo je Vuk Stevanović Karadžić postavil za jezik Srbov (namesto okostenele cerkvene slovanosrbščine), potem lahko tudi Slovenci nekaj žrtvujejo za skupno stvar. Še vedno pa je bil prepričan, da bo ilirščina »vsrkala elemente raznih govorov in bo torej po svojem nastanku umetno zvarjen jezik«.

Čeprav je Vraz pristal na ilirizem, se je še vedno skušal uveljaviti kot slovenski pesnik in vse do leta 1838 nihal zdaj v eno, zdaj v drugo stran. Njegovo »razcepljenost« v tem času lepo kaže njegov podpis pod verzi, napisanimi v župnišču v Solčavi: »Jakob Cerovčan Slovenec z Slovenie« in »Stanko Vraz Ilir iz Velike Ilirije«. Še na začetku leta 1837 je obiskal Ljubljano in zaman poskušal prepričati Prešerna, da je treba v slovenski knjižni jezik pritegniti nekatere štajerske posebnosti. Toda že novembra 1837 je v pismu Prešernu zatrdil, da je s Slovenijo opravil. Leto kasneje se je za stalno preselil v Zagreb in se aktivno vključil v ilirsko gibanje na Hrvaškem, hkrati pa propagiral ilirsko idejo med Slovenci.

Prijateljski odnosi med Stankom Vrazom in Ljudevitom Gajem so se začeli krhati kmalu po Vrazovi preselitvi v Zagreb (1838). Spor z Gajem je imel več razlogov. Vraza je vedno bolj motil Gajev avtoritarni način vodenja »ilirske stranke«, njegov »barbarski« politični radikalizem in konspirativno spogledovanje s carsko Rusijo, ki je bilo v službi njegovih zasebnih interesov, še bolj pa Gajevo zanikanje slovenske samobitnosti. Medtem ko je Gaj Slovence vztrajno označeval za Hrvate, je Vraz v skladu s Kopitarjevo panonsko-karantansko teorijo imel kajkavske Hrvate za Slovence.

STANKO VRAZ AND LJUDEVIT GAJ

Abstract

Stanko Vraz met Gaj in 1833 in Graz and after that he was enthusiastic about illyric movement in Croatia. Gaj published Vraz's first poem Stana i Marko in September 1835 in a magazine and signed him as »Stanko Vraz, Illyr from Styria« and for this reason (Vraz's friends reproached him that he was a traitor) Vraz turned away from Croatian illyrists for a while. But when Gaj renamed his Novine and Danica into »neutral illyric name« and used Štokavian dialect instead of Kajkavian dialect in December 1835, Vraz slowly overcame his obstacles toward illyrism.

Although Vraz accepted illyrism, he tried to assert himself as a Slovene poet and oscillated between the two till 1838. His »division« in that time is shown by his signature under some verses in a rectory in Solčava: »Jakob Cerovčan Slovenec from Slovenie« and »Stanko Vraz Illyr from Great Illyria«. At the beginning of 1837 he visited Ljubljana and in vain tried to convince Prešeren to use some of the language particularities from Styria region into Slovene literary language. But in November 1837 he claimed in a letter to Prešeren that he was done with Slovenia. A year later he permanently moved to Zagreb and became active in illyric movement in Croatia and at the same time spread illyric idea among Slovenes.

The friendly relationship between Stanko Vraz and Ljudevit Gaj started to break apart shortly after Vraz moved to Zagreb (1838). Vraz was getting upset by Gaj authoritative way of leading the »illyric party«, his »barbarian« political radicalism and conspiratorial flirtation with tsarist Russia, which was Gaj's personal interest, and even more by Gaj's denial of Slovene originality. Gaj labeled Slovenes as Croatians whereas Vraz, in accordance with Kopitar's Pannonic-Carinthian theory, believed that Kajkavian Croatians are Slovenes.

Stane Granda¹

STANKO VRAZ V REVOLUCIONARNEM LETU 1848/49

Obdobje, ki ga bom obravnaval, obsega eno leto, od marca 1848 do marca 1849, to je malo več kot dva odstotka njegovega življenja in dela.

Uvodoma povejmo, da je revolucionarno leto 1848/49 eno najpomembnejših v slovenski zgodovini. Ne zato, ker je bil takrat odpravljen fevdalizem, ampak zato, ker je bil takrat prvič predstavljen politični program Združene Slovenije, ki smo ga, v omejenem obsegu, uresničili 1991. leta. Naj bo v zvezi z letnicami rojstva in smrti Stanka Vraza dovoljena še naslednja igra s številkami. Stanko Vraz se je rodil v letu, ko je graški slavist Janez Nepomuk Primic v pismu Valentinu Vodniku kot prvi zapisal besedo Slovenija. Ta se je kot samostojna država oblikovala skoraj natančno 140 let po njegovi smrti.

V zvezi z dejavnostjo Stanka Vraza v revolucionarnem letu 1848/49 lahko govorimo o njegovem posrednem in neposrednem sodelovanju.

Njegovo vključitev v slovensko kulturo, ker je bila ta v predmarčni dobi edina oblika politike, lahko rečemo, da tudi v politiko, se je zgodila 1824. leta, ko je kot 12- oziroma 13-leten deček prišel na Ptuj k Antonu Kremplu na priprave za vpis v gimnazijo. Avtor prve slovensko pisane zgodovine velikega dela Slovenije² je takrat že veljal za velikega Slovenca, zaradi tega je bil pred tem že sodno preganjan. Čeprav je bil takrat po današnjih kriterijih še otrok, pa ne moremo dvomiti, da je bil deležen tudi narodnoprebudnih misli. Te je obogatil, ko je bil dijak mariborske gimnazije, njegov profesor pa J. A. Suppantšitsch, ki ni sicer ničesar napisal, pustil pa za seboj v svojih dijakih toliko sledov, da lahko samo strmimo. Vrazov sošolec je bil naš kasnejši največji slavist Fran Miklošič, kar je samo prispevalo k Vrazovemu političnemu oblikovanju. Ko je začel obiskovati licej v Gradcu, je bil že povsem v ognju politike. Z njim je prijateljeval tudi Jurij Matjašič, eno velikih imen predmarčne dobe in revolucije 1848. leta.

Kot slovenopolit je bil v 1832. leta nastali Slovenski družbi, ki je ena izmed prednic graške Slovenije iz leta 1848. Tedaj je že začel ubirati svoja literarna in jezikovna pota, za katera pa je značilno, da jih je razumel tudi kot izraz narodne prebuje. Tudi njegova vseslovenska vzajemnost in vse bolj naraščajoč ilirizem sta bila pravzaprav bolj izraz njegove politične kot pa narodne opredelitve. Posledica tega je 1838. leta v Gradcu ustanovljena Slovanska čitalnica.

¹ Dr. Stane Granda, redni profesor, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana.

² Anton Krempl, dogodivščine Štajerske zemle. V Gradcu 1845. Podrobneje o Kremplu glej Slovenski biografski leksikon I/4, Ljubljana 1932, str. 567–569.

Tudi njegovo ilirsko oblačilo, ki je sprožilo zanimanje policije, je bilo zunanji znak njegove poudarjene vseslovanske orientacije. Da je bil v tem času še zvest slovenstvu, priča tudi spoštovanje do sorodnika po materini strani Jaklina, ki mu je kot najstarejšemu reprezentantu »*duha slovenskog od prošaste dobe*« posvetil 1845. leta v Pragi izšle Gusle i tambure.

Pri Vrazu smo zaradi njegovega ilirizma in odnosa do slovenskega jezika vedno v precejšnji zadregi. Kljub temu da se je opredeljeval kot ilirec, se je vendar za to odločeval kot Slovenec, ne pa Hrvat. Ves čas je ostajal v stikih s svojimi slovenskimi rojaki in sorodniki. Tako je pri Sv. Miklavžu pri Ormožu, kjer je živela njegova sestra, spoznal tudi tamkajšnjega kaplana Jožefa Muršca, ki ga je pridobil za kulturno delo. Kot je znano, je Prlek Muršec iz Biša kasneje postal osrednja osebnost slovenskega političnega delovanja na Štajerskem. Vraz je bil tudi v stalnih stikih z dr. Štefanom Kočvarjem, ki je v revolucionarnem letu 1848/49 obvladoval celjsko okrožje. Prav dejstvo, da je bil s temi veliki možmi slovenske pomladi narodov v trajnih stikih, kaže na njegov posredni prispevek k slovenskemu narodnemu gibanju. Pri tem ni bil samo ideolog in teoretik, ampak tudi praktik. Tako naj bi bila prav on in Muršec med prvimi, če ne prva, ki sta na medsebojna pisma, tudi Muršču v Gradec, pisala pisma s slovenskimi naslovi. Tako je Muršec naslovil pismo Vrazu 9. junija 1833. leta:

Gospodi Jakopi Frasi

Fisike vuchenezi prebivajozhi

Na mariahilf-plazi v Dohtor

*Stiegerovem hrami No 105 v Grazi.*³

Muršec je to prakso označil: »*Moje veselje, ki sva sazhela pisme s slovenskimi nadpiski seposhilati, je tak veliko, ki vam je ne dopovedati! Venda (menda?) med vsemi sva perva, ali deno med pervimi taki. Blashen spozhetek!*«⁴ Vraz je bil v stikih tudi z Antonom Murkom in Oroslavom Cafom, ki sta bila navdušena Slovenca. Najtrdnejše zveze pa je očitno imel z dr. Štefanom Kočvarjem.

Zastavlja se nam vprašanje, ali je Stanko Vraz kot ilirec podpiral idejo Združene Slovenije. Na to vprašanje bomo skušali odgovoriti v razmisleku o njegovem neposrednem političnem delu v letu 1848.

3 Dr. Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca. Zbornik Slovenske matice 7, 1905, str. 126.

4 Ravno tam, pismo 13. 7. 1833, str. 127.

Revolucija ga je doletela v Zagrebu, kjer je postal član narodne garde in velik pristaš bana Jelačića. Kot nekoliko razvajanemu in samosvojemu kulturniku mu vojaško ekserciranje, še bolj pa nevarnost vojskovanja z Madžari, ni bilo blizu. Ker iz ohranjene korespondence ni mogoče ugotoviti podrobnosti, se moramo zadovoljiti z naslednjim. Vraz je bil med tistimi petimi Slovenci, ki ga je odbor za Slovanski kongres v Pragi, junija 1848. leta, sklenil posebej povabiti. Med njimi je bil tudi Muršec, ki se na pot ni mogel podati. Tako so v Gradcu sklenili, da zberejo nekaj denarja in izdelajo pooblastilo Stanku Vrazu, da v Pragi zastopa Slovence. Kot je znano, je bil Vraz eden izmed podpredsednikov kongresa. Po zagotovilih predstavnika dunajske Slovenije Alojzija Šparovca mu je visoka čast prinesla toliko dela, da ni mogel opraviti vsega, kar so Slovenci od njega pričakovali. Iz ohranjenega pisma na »predvečer« potovanja v Prago je razvidno, da je povabilo Vrazu silno godilo. Dal si je popraviti neko huzarsko »čordo«, verjetno nekakšno sabljo, ki pa je bila brez stranic, verjetno nožnica, pa tudi samo orožje brez okrasnega držala. To mu je bila glavna skrb za pot.⁵ Očitno se je navzel nekoliko zagrebškega zunanjega bahaštva. Stanko Vraz je zastopal pred tem Slovence tudi na srbskem saboru v Sremskih Karlovcih. Konkretnih poročil o opravljenem delu nimamo.⁶ Prav ob dejstvu, da so mu zaupali zastopanje Slovencev na tako pomembnih prireditvah, lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da je v letu 1848 podpiral politična prizadevanja svojih rojakov. Ob tem se moramo zavedati, da je takrat že bolehal, saj je bil od konca oktobra 1848 v bolniški postelji v Podčetrtku, kjer ga je zdravil dr. Štefan Kočevar. Od tu je odšel tudi v zdravilišče v Laškem, vendar je šlo poslej z njegovim zdravjem le še navzdol.

Slovenija je bila mišljena kot skupnost Slovencev oziroma prostor javne rabe slovenskega jezika. Njenih meja ne določata zgodovina in geografija, ampak slovenski jezik. Zanimivo in žal pre pogosto prezrto je dejstvo, da je ravno na jezikovnem področju slovenski revolucionarni program iz leta 1848/49 dosegel pomembne rezultate. Slovenci so bili poslej v očeh dvora oziroma dunajskih vlad upoštevani kot enoten narod, kar se je izražalo v vseslovenski izdaji avstrijskega uradnega lista, enotnih šolskih knjigah in slovenskem jeziku kot predmetu v gimnazijah na slovenskem ozemlju. Tudi deželni uradni listi so bili ponekod slovenski. Štajerskim Slovincem je prav zaradi odkrite in močne dejavnosti na nacionalnem področju uspelo, da je dunajska vlada pri mejah nove velike mariborske kresije na severu praktično upoštevala etično mejo. To je bilo izjemnega pomena tudi za Slomškovo veliko akcijo združitve slovenskih delov lavantinske in sekovske škofije 1859. leta. To so bile zelo daljnosežne pridobitve, ki so v nekaj desetletjih dale izjemne rezultate v slovenskem kulturnem, političnem in jezikovnem razvoju. Uradni in deželni uradni listi so namreč zahtevali izjemno hitro prilagojevanje slovenskega jezika sodobnim potrebam na vseh področjih. Slovenska inteligenca se je poslej tudi v zahtevnejših vsebinah lahko pogovarjala v slovenskem jeziku. Zahteva po Združeni Sloveniji je bila zato tudi v naslednjih

⁵ Pismo Muršču 21. maja 1848. ravno tam, str. 66–67.

⁶ Povzeto po Stane Granda, Graška Slovenija v letu 1848/1849. Zgodovinski časopis 28, 1974, str. 67 ss.

desetletjih predvsem jezikovna. Seveda je bila tudi politična, kajti jezikovna enakopravnost vseh državljanov nekdanje monarhije je bila še kako vroča politična tema.

»V Slovenskih goricah in v Prlekiji, kjer je imelo slovensko narodno gibanje masovno podporo kakor pač nikjer drugod...«⁷, se za izjemno delo, ki so ga opravili njihovi izjemni rojaki, zahvalijo le svojim prednikom. Zdi se, da prav tem ljudem, ki so imeli poglobitno zaslugo za štajerske in vseslovenske uspehe, pripada največje priznanje tudi za slovenski prevod zapisnikov Štajerskega deželnega zbora iz leta 1848, ki jih je odkrila v Narodnem muzeju v Ljubljani dr. Anja Dular in jih je pred časom slovenski javnosti kot prvi predstavil prof. dr. Janez Cvirn. Ker kaj takega ni uspelo Slovincem v nobeni drugi habsburški deželi s slovenskim prebivalstvom, tudi praktično v povsem slovenski Kranjski ne, lahko še dodatno in predvsem realno ocenimo, kakšno delo so opravili Slovenjgoričani v predmarčni dobi. Brez te predzgodovine, ki jo lahko bolj nakažemo, kot pa povsem dokažemo, tudi velikih uspehov v revoluciji 1848/49 ne bi bilo. V vse to je še kako vtakano tudi Vrazovo delo.

Ključne besede

Stanko Vraz, marec 1848, revolucionarno leto, predmarčna doba, ilirizem.

Literatura

- Stane Granda: *Graška Slovenija v letu 1848/1849*. Zgodovinski časopis 28, 1974.
- Fran Ilešič: *Korespondenca dr. Jos. Muršca*. Zbornik Slovenske matice 7, 1905.
- Anton Kremlj: *Dogodivščine Štajerske zemle*. Graz, 1845.
- Fran Zwitter: *Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*. Zgodovinski časopis 18, 1964.

⁷ Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 130.

Povzetek

Na koncu nam naj bo dovoljena še špekulacija, ki je sicer zgodovinska veda na Slovenskem ne dopušča. Slovensko narodno gibanje v revolucionarnem letu 1848/49 je »bolehalo« na premajhnem deležu svetnih politikov. Duhovščini, ki je imela veliko vlogo in je opravila izjemno delo, čas ni bil naklonjen. Štajerska je bila uspešnejša od drugih dežel zaradi Miklošiča, Krajnca, Kočvarja in še nekaterih. V ozadju je bil seveda motor in strateg duhovnik Muršec, toda to njihovega dela nič ne zmanjšuje. Kaj bi k temu lahko prispeval Vraz, če bi ostal v domačem slovenskem okolju? Seveda bi poprej moral doštudirati in v življenju uspeti, kar je bil predpogoj za družbeni ugled in seveda biti zdrav. Dve velika če, od katerih na zadnjega praktično ni imel vpliva. Ne glede na vse, tudi na »odpadništvo«, ki to ni bilo, je vedno ostal Slovenec, je nedvomno ena velikih oseb slovenskega narodnega in političnega preporoda.

STANKO VRAZ IN THE REVOLUTIONARY YEAR 1848/49

Abstract

Let us speculate at the end, although the historical science in Slovenia does not allow this. Slovene national movement in the revolutionary year 1848/49 was »suffering from« a too small number of council politicians. For clergy, which had a big role and it did a tremendous work, time was not inclined. Styria was more successful than other parts of Slovenia because it had Mikošič, Krajnc, Kočvar and some other men. The motor and the strategist in the background was priest Muršec, but the role of other men is not diminished. What could have Vraz contributed if he had stayed in the Slovene environment? He would have had to study and succeed in life, which was a prerequisite for social reputation, and he would have had to be healthy. Two big ifs, and on the last one he did not have any influence.

In spite of it all, even the »disloyalty« which it was not, he stayed Slovene and he was undoubtedly one of the important people in the Slovene national and political renaissance.

Miran Puconja¹

STANKO VRAZ – KULTURNI POVEZOVALEC MED SLOVENCMI IN POSREDNIK MED SLOVANSKIMI NARODI

Članek posveča pozornost Vrazovi kulturnoagitacijski vlogi med kulturniki njegove dobe. Ob zgolj ilirskoideoloških prizadevanjih opozarja na Vrazovo povezovalno funkcijo znotraj hrvaškega in slovenskega kulturnega prostora. V nadaljnjem posveča pozornost Vrazovim vseslovanskim prizadevanjem, kar se kaže zlasti ob izdajanju almanaha Kolo.

Z dovolj razvito stopnjo osebne prilagodljivosti in organizacijskimi sposobnostmi, torej lastnostmi, ki so že kar sestavni del prleške dediščine, je bil Vraz ravno pravi za naloge, ki si jih je zastavil sam, pa tudi za one, ki so se pojavile kot zahteve časa. Le tako lahko razumemo njegovo zazrtost v specifično narodnopreredno idejo, četudi jo je interpretiral v širšem narodnozdrževalnem ilirskem okviru. Kljub svoji kontroverznosti je ta ideja povezovala, hkrati pa tudi ločevala Slovence iz različnih pokrajin. Sam pa je potem, ko je uvidel, da z ilirsko idejo ne bo dosegel rezultatov, kakršne si je zamislil, nekoliko prerasel ilirski okvir in postal posrednik med južnoslovansko ter zahodno in vzhodnoslovansko kulturo.

Marginalna lociranost vzhodnih Štajercev v prehodnem jezikovnem območju z obsežnim germanskim dežnikom je v Vrazu in njegovih somišljenikih v okoliščinah pomanjkanja večjega kulturnega središča in medsebojne prostorske odmaknjenosti izzvala kompenzacijo v smeri širših slovanskih razsežnosti. Če je bil v graškem Ilirskem klubu Štefan Kočever glavna oseba, ki je člane kluba seznanjal z idejo panslavizma, potem bo na osnovi njegovih idejnih smernic Vraz glavni aktivist, lahko bi celo rekli agitator novega slovanskega oznanila, četudi v niansirani modifikaciji ilirizma. Nenazadnje je Vraz tudi Prešernovo pesniško prizadevanje sprva lahko razumel kot približevanje slovanski nadgradnji; zlasti potem, ko je Čeh Čelakovski v prizadevanjih Kranjske Čbelice videl pomemben prispevek k slovanskemu razvoju. Slednje dejstvo bo Vraza tudi pritegnilo h kranjskemu kulturnemu krogu; kot vemo, zaradi razlike v jeziku Vrazovega rojstnega okolja in utečeno knjižno slovenščino kranjskega kroga, neuspešno. Temeljno jezikovno vprašanje, ki si ga postavlja Vraz, je, ali prispevati v vseslovansko zakladnico atribut slovenske kulturno-jezikovne avtonomije ali v povezavi z Gajevim ilirskim gibanjem, pri čemer je Vraz predpostavljal po obsegu dovoljšnjo zastopanost slovenskih (štajerskih) jezikovnih prvin v novonastalem ilirskem jeziku.

¹ Dr. Miran Puconja, profesor slovenščine in filozofije, Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer, Prešernova ulica 24, 9240 Ljutomer.

Ob močni težnji po uveljavljanju in v hrepenenju po pesniški slavi, tem prepričljivem izrazu gona po nesmrtnosti, mu je bila pesniška dejavnost edina možnost odrešitve v smeri vseslovanske vzajemnosti. Bilo je samo vprašanje, kdo in na kak način mu bo bolj odprl vrata – Prešeren ali Gaj. Pesnjenje je razumeval, tako kot večina pesnikov tega časa, kot obliko kultiviranja maternega jezika. Prvo rdečo nit, ki bi povezovala tako Slovence kot Hrvate, je Vraz videl v uvedbi enotne pisave – češkega črkopisa, s čimer bi prišlo do poenotenja tudi z zahodnimi Slovani; hkrati bi bila odpravljena slovanska pravopisna anarhija.

Gaj je ob snovanju političnega lista in literarne priloge *Ilirske Narodne Novine* in *Danica* Ilirska Vraza povabil k sodelovanju. Postal naj bi vezni člen med Slovenci in novim hrvaškim gibanjem pa tudi idejni navdihovalec morebitnih navdušencev za ilirizem med Slovenci.

Medsebojnih stikov na relaciji Vraz-Prešeren in obratno nikakor ne smemo reducirati zgolj na odnos konfrontacije. Prešernov kritični odnos do Vrazovih pogledov, čeprav je bil v temelju odklonilen, je dejansko izzival ustvarjalni vzpon. Prešeren bo Vrazovo kulturno akcijo ocenil kot vsaj neko obliko prizadevanja, ki je vedno boljša od popolnega kulturnega mrtvila. V določeni napetosti med obema krogoma je Vraz odigral vlogo informatorja enega kroga o drugem. V soočanju silnic dveh kulturnih žarišč pa se je tudi v Prešernovi kulturni zavesti preizkušala, utrjevala in še bolj poglobljala ideja avtonomije slovenskega nacionalnega subjekta.

Specifičen bivanjski »circulus vitiosus« se je pri Vrazu kazal v tem, da zaradi pomanjkanja izrazitejšega pesniškega talenta ni mogel priti v Prešernov krog in se tako uveljaviti v slovenskem pesnjenju z namenom, da bi deloval za blaginjo vseslovanske kulture. To vrzel je izkoristil Gaj, ki je Vrazova kulturno-jezikovna vzhodnoštajerska prizadevanja napeljal v smer hrvaških ilirskih pretenzij z namenom, da Slovence uokviri v južnoslovansko, najprej kulturno in potem tudi jezikovno, se pravi narodno skupnost. Vrazovo navdušenje in resignacija hkrati ob izidu njegove pesmi *Stana i Marko* v 36. številki *Danice* nam povesta vse. Niti sam pri sebi ni dovolj registriral dejstva, da so ilirci za knjižni jezik izbrali živo govorico doline Neretve, se pravi bosansko hercegovščino, medtem ko je on videl v bodočem ilirskem jeziku najboljše primere slovenske (štajerske) in hrvaške leksike, obogatene z jezikom srbskih ljudskih pesmi.

Kljub določenim dilemam se je pri Vrazu nabralo dovolj vzgibov za širjenje novega ilirskega nauka. Najprej je pridobil nekaj svojih ožjih rojakov: Kolomana Kvasa, Ferdinanda Dominkuša, Antona Krempla in kasneje Oroslava Cafá. Tisto, česar so Caf in ostali novopečeni »slušatelji« Vrazovega upanja in zaupanja najbolj potrebovali, je bila vzpostavitev neke kulturne kohezije, tudi siceršnje organizacijske povezave, kakršni sta bili na Kranjskem vsaj že dve stoletji dobro utečeni. Ta nova kulturna naveza je pritegnila v svoje okrilje še Matjašiča, Hrovatina, Horvata,

Trstenjaka in še koga, zlasti v aplikativnem smislu uveljavitve novega »ilirskega« črkopisa. Vrazov neuspeh pri Kastelcu² in Prešernu³ z namero, da objavi svoje pesmi v Čbelici, je v Vrazu podrl dotedanjo vsaj navidezno uravnoveženost med Ljubljano in Zagrebom. Prešernova kranjska retorična premočrtnost bo prepustila Vrazovo kulturniško in življenjsko usodo Gajevemu hrvaško-ilirskemu taktiziranju, kar bo imelo za posledico premik Vraza v hrvaško kulturno sfero.

Potem, ko je uredniku Danice Rakovcu začelo zmanjkovati prispevkov, je sprejel v objavo Vrazove Džulabije, se pravi ljubezenske pesmi, posvečene neuslišani Samoborčanki Ljubici Cantillyjevi, zaradi katerih je z Gajem doslej prihajal v spor, ker je le-ta propagiral budnice. S prodiranjem v ilirski kulturni prostor je z namenom, da v to sfero potegne posamezne slovenske kulturnike, odigral vlogo tesnejšega povezovalca med nosilci narodnoprebudne ideje tudi v odročnejših slovenskih pokrajinah. Pri vsem tem niti ni nujno, da so ilirsko idejo tudi v celoti sprejemali. Ustvarjal si je kulturni krog, katerega je prepričeval, da narod pri vzpostavljanju svoje literarne in duhovne samostojnosti rabi neko »vzvišeno idejo«.

In k »vzvišeni ideji« je stremelo vse več posameznikov iz slovenskih obrobni pokrajin. S Koroške se je ob prepričanem ilircu Jarniku v pismu javil Vrazu bogoslovec Josip Drobnič iz Celovca, sicer rojen v Humu na Sotli, kjer je ilirske ideje širil Štefan Kočever. Plodovita korespondenca med študentom ljubljanske filozofije Antonom Žakljem iz Žirov in Vrazom se je razvila sredi leta 1838. Ta čas je tudi opazna korespondenca med Vrazom in ljubljanskim filozofom Malavašičem. Opažamo, da se je ilirizem širil v okoljih, ki so čutila frustracijo neke višje narodne ideje, ki bi nakazovala k skupnemu cilju. Z upadom dejavnosti kroga čbeličarjev je taka kulturna frustracija očitno nastala tudi na Kranjskem. Povsem iz narodnoobrambni razlogov so se posamezniki začeli zanimati za ilirski program. Analogno Vrazovemu pojmovanju ilirščine je razmišljal semiški kaplan Matevž Ravnikar, človek Prešernove generacije.

V začetku leta 1839 je Vraz nekoliko spremenil svoje poglede o rabi ilirščine na Slovenskem. Predlagal je jezikovni dualizem: preprosto ljudstvo naj bi še naprej uporabljalo slovenščino, inteligenca ilirščino. O novih pogledih je v pismu seznanil Prešerna. Vrazu v odgovor je v pismu iz dne 26. oktobra 1840⁴ Prešeren branil individualnost slovenskega jezika z znano primero, da je bolje biti svinjski pastir kot pa ukazovati mrtvim. Na vse to je, v naslednjem pismu Prešernu, Vraz slovenske narodno-jezikovne razmere ocenjeval z neke varne distance, celo iz pozicije rahle ilirske superiornosti v odnosu do slovenskih marginalij, opozarjajoč pri tem na maloštevilnost

2 Stanko Vraz, Pismo Kastelcu, 10. junija 1837, Fran Petre, Poskus ilirizma pri Slovencih, Slovenska matica, Ljubljana 1939, str. 131.

3 France Prešeren, Pismo Vrazu 5. julija 1837, Fran Petre, navedeno delo, str. 131.

4 France Prešeren, Pismo Vrazu, dne 26. oktobra 1840, Fran Petre, navedeno delo, str. 190.

slovenskega naroda, kar slovenskemu pisatelju ne omogoča dostojnega življenja. V spojitvi s sosedno hrvaško (ilirsko) kulturno-jezikovno substanco je zato po Vrazu edina možnost, da Slovenci preživimo kot Slovani.⁵

Toda v težiščih Gajeve in Vrazove vizije ilirizma je razlika. Gaj je rešil hrvaško pravopisno vprašanje. Hkrati so ilirci z uvedbo Vukovega govora dosegli hrvaško jezikovno in narodno poenotenje, ustanavljali so čitalnice, gledališča, muzeje, Matico ilirsko. Kulturno gibanje je prešlo v politično. Gaj je snoval politični upor na Balkanskem polotoku. Za razliko od vsega tega je Vraz ostal samo literat, čeprav je bil zlasti od oktobra 1838, ko je želel biti prisoten pri tiskanju zbirke Narodnih pësnj ilirskih, trajno vezan na Zagreb. Bolj kot politično gibanje so Vraza v Zagrebu osvojili zelo pristni medčloveški odnosi, na katere je naletel v širšem zaledju hrvaškega preporodnega gibanja. In »gornjeilirski literat«, kot je Vraza imenoval Gaj, je bil dejansko toplo sprejet v sami vrhni plasti hrvaške družbe. Čustveno zaledje je zaslutil v širšem sorodstvu Ivana Krizmanića, opata samostana v Mariji Bistrici, in sicer v njegovi nečakinji Pavlinki, kasnejši Gajevi ženi; še bolj pa v družini Vekoslava Štauduarja, vlastelina v Krčih in velikega sodnika varaždinskega okrožja. Njegova mlada žena Dragoila, tudi Krizmanićeva sorodnica, mu je postala prijateljica in mu dolgo pomenila tisto, kar je izgubil z Ljubico Cantillyjevo iz Samobora in Rozo Kvarovo iz rojstnega kraja, in mu dejansko nadomeščala ženo.

Po ponatisu Džulabij leta 1840 je Vraz razmišljal o izdaji novega zvezka narodnih pesmi, a mu je manjkalo gradiva. Za dodatno zbiranje slovenskih narodnih pesmi mu je dobrodošlo spremljanje Ukrajince Izmaila Ivanovića Sreznevskega po slovenskih deželah. Tako se je Vrazu po nekajletnem odmiku iz slovenske stvarnosti ponudila priložnost, da iz nove razdalje izmeri »daljo in stran« svoje odločitve. Njegova konstantacija tokrat ne bo več le jezikovna ali kulturnopolitična. Posegla bo v same psihološke in sociološke korenine obeh narodov. Ob tem njegovem, tako rekoč poslednjem, srečanju s Slovenci so se mu razkrili globlji, rekli bi, ontološki temelji njegove odločitve, predvsem pa je presenetil s silno nostalgijo po Hrvaški. Njegova takratna razmišljanja je zaupal gospe Dragoili Stauduarjevi v pismu iz dne 10. maja 1841. Gre za opazke s plesa, kateremu je ob Prešernovi navzočnosti prisostvoval v ljubljanski Kazini. Med drugim je zapisal: *»Baš je udario orkestar. Kolo se sastavi i uhvati. No to Ti nije bilo kolo, kao što smo naviknuti v Zagrebu. V Zagrebu ako i čovëk vidi tudji valcer igrati, pa mu već zaigra u nogama, da i on htio nehtio očima traži, kamo bi išo...A tu? Devojke lepe, momci lepi, da se jih skoro nagledati nemožeš, a tancaju? bez svake strasti-baš kao da bi išlo za kuluk ali tlaku.-E zlatna posestrimo! tu sam Ti prviput podpuno uvidio, što je narod bez narodnosti...- Telo od devojakah krasno; dostojno za roditi spasitelja, ma duša?- ne! nema je !...Nisam mogo bez nekakve tuge gledati ove krasne slovenske-ilirske stase, morao sam uzdahnuti: »Kud si pošla mati Slavo iz ovih*

⁵ Stanko Vraz, Pismo Prešernu dne 15. decembra 1840, Fran Petre, navedeno delo, str. 191.

hramovah?» Istina Bog! Čini se svaki takov momak kao crkva koju je ostavio Bog...»⁶ In 11. aprila istega leta ji je v pismo zapisal: »Hrvaška se mi je omilila kakor mati, kakor sestra, kakor draga. Nikjer drugje ne morem mirno misliti, razen na Hrvaškem, nikjer mirno spati razen na Hrvaškem, niti nočem nikjer drugje umreti kakor na Hrvaškem.«⁷

V začetku štiridesetih let 19. stoletja je Vraz »v gornjih stranah Velike Ilirije« še enkrat poskusil vnesti novo zanimanje za zagrebško delovanje. Slutnja bližnje smrti zaradi bolezni, ki si jo je nakopal zaradi veselega zagrebškega načina življenja, ga je gnala k temu, da bi čim prej izdal narodne pesmi, nabrane po slovenskih deželah. Leta 1841 je sam izdal pesniško zbirko *Glasi iz dubrave žerovinske*. Vendar je v tem času Vrazu Gajev ilirski kalup vse manj zadoščal. V duhu Kollárjeve vseslovanske ideje je znotraj zagrebškega kulturnega kroga razmišljal o ilirskem almanahu, vsestranskem literarnem listu s članki v štirih glavnih narečjih. Do veljave naj bi prišlo narodno življenje z narodnopisnim bogastvom. Že v poznih tridesetih letih 19. stoletja je Vrazu vključitev v »naddeželne horizonte« na štokavski jezikovni substanci in ob patronatu zagrebških ilircev na široko odprla vrata v širši slovanski kulturni svet. Preko komunikacije s Šafaříkom je sodeloval s Časopisom Češkega muzeja; iz Pešte ga je vabil Hrvat jurist Šandor Gyalij k sodelovanju v Ilirskem almanahu. Že po izidu Kollarjeve knjige *O literarni vzajemnosti med Slovani* je Vraz zaslutil možnost vloge podrednika med južnoslovanskimi kulturnimi dosežki in širšim slovanskim zaledjem. V začetku štiridesetih let 19. stoletja so ga vseslovanski vzgibi prešinili na nov način, in sicer v smislu Karadžičevih prizadevanj na jugu ter prizadevanj Čelakovskega in Zaleskega na severu. Iz tega vzroka se je Vraz odločil, da bo v Zagrebu začel izdajati almanah Kolo.

Kolo, Članci za literaturu, umjetnost in narodni život, kakor se je imenoval almanah, je izšlo v prvi polovici maja 1842. Kljub temu da se je Kolo prodajalo tudi na Štajerskem, je bilo tokratno Vrazovo prizadevanje za napredek ilirizma v matični pokrajini, če izvzamemo Muršca, ki se je v tej fazi celo zavzemal za ilirizem, jalov poskus. Po vsebini je bil almanah vseslovanski, saj so bili dopisniki s Češke, Poljske, iz Srbije in Slovenije, a se je razlikoval od prvotne jezikovne zamisli, saj je bil vseskozi ilirski; dopise so v uredništvu prevedli v štokavščino. Zlasti po prepovedi ilirizma na Hrvaškem, meseca januarja 1843, se je Vraz močneje oddaljil od Gaja in pritegnil k sebi še Rakovca ter pesnika Vukotinića. Kolo je pomenilo tudi novo fazo v oblikovanju končnega izraza hrvaškega knjižnega jezika, s tem da je zahtevalo dosledno naslonitev na srbsko narodno pesem in sprejem Karadžičevega jezika. In končno je Vraz s svojo literarno širino v hrvaško književno in politično življenje vnesel kritiko, s čimer si je nakopal nekaj zamere pri Gaju. Tudi iz tega vzroka so Vrazovo Kolo pohvalili Čehi: Jungmann, Hanka, ter Palacki; tako mu je namreč v tolažbo poročal Šafařík iz Prage.

⁶ Stanko Vraz, Pismo Dragoili Stauduarjevi dne 10. maja 1841, Fran Petre, navedeno delo, str. 208–209.

⁷ Stanko Vraz, Pismo Dragoili Stauduarjevi dne 11. aprila 1841, Fran Petre, navedeno delo, str. 210.

Mimo naraščajočega hrvaškega nacionalizma, ki je bil izraz konkurenčnosti še bolj rastočemu madžarskemu nacionalizmu v zadnjih letih pred marčno revolucijo, je Vraz sanjal, kako iz Hrvaške ustvariti središče velike vseslovanske kulturne skupnosti. Ilirsko slovstvo je skušal posredovati vsem evropskim narodom in v zameno uvajati tuja slovanska slovstva v ilirsko območje. V tem je videl literarno poslanstvo Kola. Vse do leta 1847 je bil Vraz svoboden literat. Literarno delo mu je prinašalo skromne dohodke. Glavni dohodek je prihajal od prodanega vina iz njegovega vinograda v rojstnem kraju, ki ga je oskrbovala sestra. Iz tega fonda je financiral tudi izdajanje Kola. Sedaj je pri Matici ilirski dobil plačano službo tajnika, Matica pa je prevzela tudi izdajanje Kola, kar bo postalo močna materialna baza Vrazovim načrtom.

Poprejšnje zveze iz 2. polovice tridesetih let 19. stoletja s Čehoma Čelakovskim, Roštlaplilom in Slovakom Vrčovskim, namenjene seznanitvi avtorjev s Slovenci, je razširil v vseslovanski horizont. Po prvotni zamisli bi se almanah imenoval *Pregled* in bi po sugestiji Sreznevskega Vrazu bolj kot za pospeševanje literature skrbel za gojitev slovanske skupnosti. S pojmom ilirizem bi bila razumljena višja jezikovna in literarna skupnost Srbov in Hrvatov, dveh narodov, ki zaradi tega ne bi izgubila svoje narodne individualnosti. Po pojmovanju Sreznevskega je bila torej rešitev vprašanja slovanskega zблиžanja za ilirce na Balkanu samem. V nasprotju s Sreznevskim je Vraz videl to rešitev v vzpostavitvi mostu med Hrvati kot najvidnejšimi in najnaprednejšimi južnimi Slovani in med skupnostjo zahodnih in severnih Slovanov. In v tem je bilo za Vraza izdajanje Kola novo poslanstvo.

V času, ko Vraz zdaleč ni več pogrešal kranjskega kulturnega kalupa in mu je Gajev postajal preozek, se mu je na široko odprlo slovansko brezmejno divergentno obzorje, h kateremu je težil vse življenje, zanj dozorel pa tako rekoč tik pred smrtjo. V mrežo obojestranskega posredovanja je uspel vključiti številne osebe slovanskega kulturnega življenja. Prek Čehov se je povezal z Rusom Bodjanskim in se tudi navezal na rusko literaturo. Dalje mu je razstiral ruska obzorja Peter Dubrovski; Rus, ki je služboval kot profesor na varšavski gimnaziji. Čeh Vladislav Zap, živeč v Lvovu, ga je seznanjal s poljskim življenjem v okviru Galicije in deloma o Ukrajincih. Glavni informatorji razmer na Slovaškem so mu postali Bogoslav Šulek, Miroslav Hrubin in zlasti Ljudevit Štur, kasnejši utemeljitelj slovaške jezikovne individualnosti. Glavni informator o zahodnih Slovanih mu je ostal Šafařík, ob njem pa Jaromir Erben. Z Lužičani ga je seznanil dr. Jordan, vpogled v bolgarski svet pa mu je omogočilo Grigorovićevo gradivo bolgarskih narodnih pesmi. Seveda je v centru Vrazove pozornosti bila češka Praga. Ko je na Hrvaškem po prepovedi ilirizma nastala kriza, je razmišljal, da gre v Prago izdat dve zbirki *Narodnih pesmi južnih Slovanov*. Znašel se je torej zopet v podobni situaciji, kakršna ga je pred leti pripeljala v Zagreb. Tako je bil na vidiku drugi Vrazov življenjski eksil, tokrat v vseslovansko sfero. Vsaj deloma, fiktivno, se je to zgodilo leta 1845 ob priložnosti Vrazovega potovanja na Dunaj in v

Prago, v času od junija do oktobra. Pesniški izraz njegovih občutij vseslovanskega zanosa je bila pesniška zbirka *Gusle i tambura*.

Vrazovo idejno oddaljevanje od Zagreba in vse večje poudarjanje vseslovanstva je pomenilo tudi oddaljevanje od načel nekdanjega ilirizma, kar se je odražalo zlasti na štajerski graški mladini, ki se je začela učiti češčine. Vendar je bolj kot za odmik šlo za izrazitejšo modifikacijo ilirske miselnosti slovenskim razmeram. Le tako je razumeti tudi Vrazovo in Kočevarjevo reakcijo ob izdaji *Mažuranić – Užarevićevega Ilirskega slovarja*, ko avtorja nista upoštevala slovenskega gradiva. Vraz in Kočevar sta osnovala delovno skupino na čelu z Murščem, s katerim naj bi pripravila ilirski slovar po meri Slovencev.

Da je nova prihajajoča vzhodnoštajerska generacija v narodnoprebudnih stremljenjih iskala v Vrazu vodnika, priča pismo novega navdušenca za Vrazove ideje Janka Macuna, spomladi leta 1843. Vraz mu je v pismu odgovoril, da okolica Zagreba govori slovenski jezik, kar je bila sicer sugestija Kopitarja, in tudi dejansko sta si kajkavščina in Vrazova rojstna prleščina zelo blizu, iz česar je Vraz izpeljal sklep, da bi bila žrtev odpovedi v korist ilirizma pri obeh narodih enaka.⁸ Jeseni leta 1845 se je Vrazu javil predstavnik že naslednje generacije, namreč Jakob Razlag.

Zanemariti ne smemo dejstva, da je v vzhodnoštajerskih, v narodnojezikovnem pogledu, kritičnih razmerah bila Vrazova ilirska agitacijska vloga sprejeta in razumljena v duhu splošnega narodnega prebujenja in veliko manj v smislu uvajanja ilirske ideologije in jezikovnega poenotenja s Hrvati. Tako je na Štajerskem pojem ilirizma treba razumeti kot *terminus technicus* v vlogi najsplošnejše opozicije germanstvu.

In vendar je Vrazovo prizadevanje v slovenski kulturi rodilo alternativo. Kranjec Janez Bleiweis, urednik *Kmetijskih in rokodelskih novic*, je pod vplivom vzhodnoštajerskih sodelavcev časopisa, zlasti Antona Krempla, pristal na sprejem gajice v Novice. Čeprav Vraz v Novicah ni sodeloval, ga kranjščina ni motila, saj se je to skladalo z načelom jezikovnega dualizma, kakršnega je v zadnjih letih zagovarjal.

V mejni vzhodnoštajerski pokrajini, kjer je ob visokem ekonomskem razvoju napredna in narodnoosveščena duhovščina zgodaj prebudila prevladujočo kmečko plast prebivalstva, je kljub politični krizi po letu 1848 razvoj šel naprej. Na taki stopnji zavesti lider ni bil več potreben; narodnoprebudna ideja je sama vrela iz ljudstva in se manifestirala v posameznikih, ki so zrasli iz njega, in kadar je slovenski center odpovedal, iskala rešitev svojega in narodnega preživetja v simbiozi z najbližjimi slovanskimi narodi, zlasti s Hrvati, v socialnokulturnih oblikah širših

⁸ Fran Petre, navedeno delo, str. 282–283.

razsežnosti. Čeprav je z diahronega vidika ilirizem slovenskemu organskemu razvoju naredil ovinek, je ob opoziciji germanskemu pritisku in uvedbi gajice pomenil tipanje za širšim jezikovnim izrazom; pri Vrazu tudi s končnim pristankom v slovanskem internacionalizmu, če tvegamo to sintagmo.

Ključne besede

Stanko Vraz, ilirizem, vseslovanska skupnost, gajica, vzhodna Štajerska.

Literatura

- Branko Dreschler: *Stanko Vraz*, 1909.
- Janko Jurančič: *O leksiku v panonskih govorih*. *Panonski zbornik*, ur. Franc Zadavec, Murska Sobota 1966, str. 31–42.
- Fran Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana 1939.
- Miran Puconja: *Vzhodnoštajerske (prleške) ljudskokulturne značilnosti kot sooblikovalke narodnopolitičnih gibanj*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1–2, Maribor 2008, 28–36.
- Miran Puconja: *Mejaštvo v kontroverzah ilirizma*, *Vloga meje* (slavistični kongres, Lendava 2005), Ljubljana 2005, str. 179–189.
- Miran Puconja: *Panonska evroregija, Jedna granica – dvije etnologije?*, Zagreb 2009, 157–174.

Povzetek

Vrazova dinamična in dovolj širokopotezna narava je bila ravno pravšnja za kulturno akcijo, ki si jo je zastavil. Kljub specifičnim izhodiščem njegovega ilirskega jezikovnega in narodnoprubudnega programa ne gre prezreti dejstva izrazito kohezivnih pretenzij v okviru kulturno razseljenega slovenskega naroda.

Pesnjenje mu je ob pesniški slavi predstavljalo, tako kot Prešernu, kultiviranje materinega jezika, v nadaljnjem tudi prispevek v zakladnico vseslovanske kulturne skupnosti. Zato je vzporedno z izdajanjem ilirskega almanaha Kolo navezal stike z zahodno- in vzhodnoslovanskimi kulturniki; zlasti s Čehi, kot so Čelakovski, Roštlapil, Zap. Dalje si je dopisoval s Slovaki: s Šturom, Šulekom in Hrubinom. Stike je navezal tudi z Rusi; kot Bodjanskim, Dubrovskim in Ukrajincem Sreznevskim. O Slovanih sta ga največ informirala Šafařík in Erben.

V poznih letih življenja je Vraz skupaj s sodelavci doživel vidnejši rezultat svojih ilirskih prizadevanj z uvedbo črkopisa gajice v Bleiweisovih Novicah. Bolj kot z ilirsko idejo je na vzhodnem Štajerskem želel uspeh z vseslovanskim prizadevanjem, ki je v tej pokrajini pospeševalo razcvet narodnoprubudne ideje.

STANKO VRAZ – CULTURAL LINK AMONG SLOVENES AND MEDIATOR AMONG SLOVENE NATIONS

Abstract

Vraz's dynamic and liberal nature was just right for a cultural action, he pledged on himself. In spite of specific origins of his illyric language and national awakening program, the fact of distinctive cohesion pretensions in the boundary of dispersed Slovene nation should not be overlooked.

For Vraz writing poems represented fame and, as for Prešeren, cultivating mother tongue, and later on contribution into the treasury of Slavic cultural community. For this reason he published illyric almanac Kolo and at the same time made contacts with west- and east-Slavic people involved in culture: especially Czechs, like Čelakovski, Roštlapil, Zap. He also corresponded with Slovaks: Štur, Šulek and Hrubin. He made contact with Russians; Bodjanski, Dubrovski and Ukrainian Sreznevski. The most information about Slavic people he got from Šafařík and Erben.

In Vraz's late life he and his co-workers achieved important result of his illyric efforts by introducing Gaj's Latin alphabet or Gajica into Bleiweis's Novice. In the east Styria he had more success with pan-Slavic efforts, which encouraged the bloom of nation awakening idea, than with illyric idea.

Simpozij v ormoškem gradu, 19.6.2010. Foto: Franc Krnjak.

Odkritje spominske plošče Stanku Vrazu v Cerovcu. Zbrane je nagovoril predsednik Zgodovinskega društva Ormož Anton Luskovič. Foto: Franc Krnjak.